

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Nadiežda Morozova

Lietuvos sentikiai: bendruomenės, tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės

Mokslo studija

Vilnius, 2023

Mokslo studija apsvaistyta Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro posėdyje 2023 m. gruodžio 5 d. (protokolo Nr. 3R-5) ir patvirtinta išleisti Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos posėdyje 2023 m. gruodžio 29 d. (protokolo Nr. MT-11)

Recenzantai

Dr. Violeta Meiliūnaitė (Valstybinė lietuvių kalbos komisija)

Prof. dr. Jurgis Pakerys (Vilniaus universitetas)

Doc. dr. Grigorijus Potašenko (Vilniaus universitetas)

Viršelyje: Bobriškio sentikių cerkvė (Rokiškio r.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2004 m.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISBN 978-609-411-354-3

doi.org/10.35321/e-pub.71.lietuvos-sentikiai

© Nadiežda Morozova, autorė, 2023

© Vaida Kavaliauskaitė-Ožalinskienė, santraukos vertimas į anglų kalbą, 2023

© Lietuvių kalbos institutas, 2023

TURINYS

PRATARMĖ / 5

ĮVADAS / 7

1. LIETUVOS RUSAI, GYVENANTYS KAIME / 17
 - 1.1. Sentikiai Lietuvoje: pagrindiniai istorijos duomenys / 19
 - 1.2. Sentikių tarmių paplitimas Lietuvoje:
pagrindinės zonos ir arealai / 27
 - 1.3. Etnografiniai regionų skirtumai / 48
2. LIETUVOS SENTIKIŲ SOCIOLINGVISTINĖ SITUACIJA / 54
 - 2.1. Sentikių tarmių salų tipai / 54
 - 2.2. Sociolingvistinė sentikių tarmių charakteristika / 57
 - 2.3. Vienkalbystė kaip pagrindinis tradicinių sentikių tarmių bruožas / 59
 - 2.4. Sentikių tradicinių tarmių kontaktų pradžia / 64
 - 2.5. Rusų ir kitų kalbų dvikalbystė XX a. / 70
 - 2.6. Rusų ir baltarusių kalbinių kontaktų klausimas / 76
3. LINGVISTINĖ LIETUVOS RUSŲ SENTIKIŲ TARMIŲ
CHARAKTERISTIKA / 80
 - 3.1. Pagrindiniai fonetiniai bruožai / 82
 - 3.2. Pagrindiniai morfosintaksiniai bruožai / 89
 - 3.3. Lietuvos sentikių šnektų kilmės problema / 99

IŠVADOS / 107

PRIEDAS / 110

SUTRUMPINIMAI / 120

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS / 122

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI / 125

OLD BELIEVERS IN LITHUANIA: COMMUNITIES, DISTRIBUTION OF
DIALECTS AND MOST PROMINENT FEATURES / 134

СТАРОВЕРЫ ЛИТВЫ: ОБЩИНЫ, РАСПРОСТРАНЕНИЕ ГОВОРОВ И
ВАЖНЕЙШИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ / 138

STUDIJOJE MINIMŲ VIETOVARDŽIŲ SĄRAŠAS / 142

PRATARMĖ

Lietuvos istoriko Grigorijaus Potašenko tyrimų duomenimis, pirmieji sentikiai dabartinėje Lietuvos teritorijoje apsigyveno greičiausiai 1679 m., o maždaug 1710 m. Puščios kaime (dab. Rokiškio r.), Sartų ežero pusiasalyje, susikūrė pirmoji sentikių bendruomenė. Šie faktai paremti žinomo *Lietuvos chronografo* (arba *Degučių metraščio*) teksto, archyvinių, sentikių žodinės istorijos duomenų ir kitų istorikų teiginių analize. Svarbu, kad tai leido pakoreguoti ankstesnes prielaidas apie pirmosios sentikių bendruomenės atsiradimo šių dienų Lietuvos teritorijoje vietą. Anksčiau manyta, kad ji įsikūrė tokio paties pavadinimo Puščios (Girelės) kaime, tik netoli Kavarsko, dabartiniame Anykščių rajone.

Kitaip tariant, XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje būtent šiaurės rytų Lietuvoje susibūrė reikšminga senojo rusų stačiatikių tikėjimo (iki patriarcho Nikono reformos) pasekėjų grupė, kuri norėjo ir galėjo organizuoti savo religinį gyvenimą.

Nuo to laiko rusų sentikių religinė ir kalbinė tradicija tapo neatsiejama Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio dalimi. Per 344 gyvavimo dabartinėje Lietuvos teritorijoje metus sentikių bendrija išgyveno įvairių pakilimo ir nuosmukio, persekiojimo ir religinės laisvės periodų, kartu su kitomis Lietuvos tautomis atlaikė XX a. išbandymus. Nepaisydami visų, kartais negailestingų, istorijos vingių Lietuvos sentikiai išsaugojo savo religinę tradiciją, savitą dvasinę ir materialiąją kultūrą: unikalų bažnytinį giedojimą, ikonų tapymą, turtingą tautosaką, kalbą ir tapatumą. Dabartinėje Lietuvoje sentikybė yra tradicinė religija, Lietuvos sentikių pomorų bažnyčia – viena iš devynių valstybės pripažintų tradicinių religinių bendrijų. Sentikiai yra Lietuvos etnokonfesinė mažuma, sudaranti 62 parapijų tinklą (antra po katalikų pagal šį kriterijų) ir vienijanti per 18 tūkstančių tikinčiųjų.

Ši studija – tai bandymas įvairiais aspektais pristatyti lituanistų (ir baltistų) bendruomenei Lietuvos rusų sentikių tarmes: aptarti jų atsiradimo istoriją, parodyti tarmių (ir gyvenviečių) paplitimą Lietuvoje, aprašyti sentikių ir jų kaimynų kalbinių kontaktų specifiką ir pagrindinius sentikių tarmių fonetikos ir iš dalies morfologijos bei sintaksės

bruožus. Kitaip tariant, stengiamasi bendrais bruožais įvairiais pjūviais nubrėžti ir nupiešti jų vidinį ir išorinį kalbinį (tarminį) kraštovaizdį.

Dialektologijos duomenys ir jų analizės rezultatai svarbūs ir vertingi ne tik kalbininkams, bet ir istorikams, nes jie kartu su archyvine medžiaga suteikia galimybę palyginti ir patikslinti Lietuvos sentikių teritorinės kilmės problemą. Studijoje šie klausimai nagrinėjami remiantis Lietuvos sentikių tarmių kilmės tyrimais bei kalbinių ir istorinių duomenų koreliacija dėl daugelio sentikių kilmės iš Pskovo ir Naugardo regiono.

Pirmiausia norėčiau nuoširdžiai padėkoti amžinatilsį prof. habil. dr. Mokytojų Valerijui Čekmonui (1936(?)–2004) už kvietimą prisijungti prie Lietuvos sentikių tyrimų projekto, geranorišką globą naujuose rusų tarmių tyrimuose, dalykinius patarimus ir bendradarbiavimą, prof. habil. dr. Danguolei Mikulėnienei – už idėją parengti šią studiją. Labai ačiū Raštijos paveldo tyrimų centrui už šio darbo vertinimus ir patarimus, o jos vadovei dr. Birutei Triškaitei dar ir už paramą bei organizacinę pagalbą, Lietuvių kalbos instituto administracijai – už studijos leidybos finansavimą. Atskira padėka šios studijos recenzentams – dr. Violetai Meiliūnaitei, prof. dr. Jurgiui Pakeriui ir doc. dr. Grigorijui Potašenko už vertingas pastabas. Taip pat padėkos ir pagarbos žodžius norėčiau tarti Lietuvos sentikiams – mūsų ekspedicijų pašnekovams, pateikėjams, pagalbininkams ir patarėjams – už geranoriškumą, kantrumą ir sugaištą laiką interviu metu, prisiminimus ir žinias, kuriais jie dosniai dalijosi, išsaugotas tradicijas ir, svarbiausia, tarmę, be jų ir neskubių pasakojimų šis darbas būtų neįmanomas.

Autorė

ĮVADAS

Lietuvos rusų tarmėmis mokslininkai susidomėjo tik XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje. Dėl išorinių geopolitinių priežasčių jos netirtos nei pagal Maskvos dialektologijos komisijos programą, nei pagal 1936 ir 1945 metų anketas, pagal kurias rinkta medžiaga rusų kalbos dialektologiniams atlasams.

Lietuvos rusų senbuvų tarmių¹ tyrimo pradžia siejama su Vilniaus universiteto Rusų kalbos katedros docento Georgijaus Nefiodovo (1900–1966) vardu. XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje jis rinko medžiagą apie Zarasų krašto rusų sentikių kalbą ir tautosaką, parengė vieną apžvalginį straipsnį apie šio krašto tarmes, paskelbė kelias pasakas. 1953 m. rudenį Nefiodovas išvyko į Leningradą (dabar Sankt Peterburgas, Rusija), todėl sėkmingai pradėti darbai nutrūko, o parengtas straipsnis ir kita jo surinkta medžiaga apie Lietuvos rusų tarmes ir tautosaką liko nepaskelbti. Jie dabar saugomi Rusijos mokslų akademijos archyve Sankt Peterburge².

Įdomu pažymėti, kad Lietuvos „senbuviais“ (visų pirma sentikiais) kaip savita kultūrine bendruomene XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje sinchroniškai susidomėjo kelių sričių specialistai: kalbininkai (Nefiodovas), etnografai (Olga Ganckaja, SSRS Mokslų akademijos Etnografijos institutas, Maskva)³ ir iš dalies archeografai.

¹ Sovietmečio tyrimuose tradicinės Lietuvos rusų tarmės buvo vadinamos „Lietuvos (ar Pabaltijo) rusų senbuvų tarmėmis“, kad senbuvius būtų galima atskirti nuo naujų (pokario metais atsikrausčiusių) rusų ir rusakalbių gyventojų.

² Нефедов, Георгий Ф., 1956: Новая запись сказки о царе Салтане. – *Пушкин: исследования и материалы*, т. 1, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 243–248; Нефедов Георгий Федорович (1900–1966), филолог, доцент Ленинградского Государственного университета СПФ АРАН, ф. 961, оп. 1. <http://isaran.ru/?q=ru/fund&ida=2&guid=79C-250CF-0007-E722-A24E-32D82CC23D73> (žiūrėta 2023-12-10).

³ Ганцкая, Ольга А., 1954: Некоторые материалы по этнографии старожильского русского населения Литовской ССР. – *Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая (Новая серия) 23: Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год)*, отв. ред. Николай Н. Чебоксаров, Л. Н. Терентьева, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 78–88.

Lietuvos rusų tarmių tyrimus pratęsė Vilniaus universiteto docentas, vėliau Vilniaus universiteto Rusų kalbos katedros vedėjas Vasilijus Nemčenko (1928–2013). XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo pradžioje jis publikavo kelis išsamius straipsnius ir solidžią disertaciją, kur nuosekliai aprašė ne tik fonetiką, bet ir morfologines, sintaktines ir leksines Jonavos rajono rusų senbuvų tarmių ypatybes. Šiam darbui medžiaga buvo renkama iš Rimkų, Paskutiškių, Užusalių, Baltromiškių, Perelozų, Pasekų ir kai kurių kitų Jonavos apylinkių kaimų⁴. Lygiagrečiai su Nemčenko XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje Biržų rajono Kvedariškio kaimo sentikių šnektomis pradėjo domėtis žymus Ukrainos baltistas Anatolijus Nepokupnas (1932–2006). Rusų sentikių tarmės nebuvo tiesioginis jo mokslinių interesų objektas: tirdamas šias šnektas daugiausia dėmesio jis skyrė galimiems lituanizmomams rusų izoliuotose tarmėse bei lietuvių ir rusų kalbų kontaktams⁵.

Dar vienas svarbus ano meto darbas – Olgos Šulienės (1925–?) disertacija *Lietuvos TSR Zarasų rajono rusų tarmių sintaksė (paprastasis sakinyš)*⁶. Rinkdama medžiagą, autorė apklausė 180 informantų iš 10 kaimų (Degučių, Polivarko, Pažemio, Raisteniškių, Nadūnų, Šukiškių ir kt.). Prie disertacijos pridėta sutranskribuotų tekstų, iš kurių galima susidaryti įspūdį apie tiriamos tarmės fonetiką. Jos disertacija nebuvo paskelbta, bet gerai žinoma rusų dialektologams ir iki šiol dažnai cituojama.

Be to, 1962 m. Vilniaus universitete surengta pirmoji Tarptautinė rusų kalbos tarmių Pabaltijo respublikose tyrimų konferencija⁷. Konferencijos rezoliucijoje buvo numatyta plati Pabaltijo rusų senbuvų tarmių duomenų rinkimo ir tyrimo programa aukštosiose

⁴ Немченко, Василий Н., 1958: Фонетические и морфологические особенности говора русского населения Ионавского района Литовской ССР. – *Kalbotyra* 1, 147–173; Немченко, Василий Н., 1960: Наблюдения над синтаксисом говора русского населения Ионавского района Литовской ССР. – *Kalbotyra* 2, 59–83; Немченко, Василий Н., 1961: *Говор русских старожилов Ионавского района Литовской ССР*: Диссертация... кандидата филологических наук, Вильнюс.

⁵ Жг. Непокупный, Анатолий П., 1958: Кілька випадків впливу литовської мови на синтаксис російських говірок Литовської РСР. – *Науковий щорічник за 1957 рік*, Київ: Видавництво Київського державного університету, 137–140; Непокупный, Анатолий П., 1970: Уничительный суффикс *-оват-* в прозвищах от личных имен в русских говорах северо-восточной Литвы. – *Труды Прибалтийской диалектологической конференции 1968 г.*, ред. Борис М. Гаспаров и др., Тарту, 103–108.

⁶ Шулене, Ольга Н., 1964: *Синтаксис русского говора Зарасайского района Литовской ССР (простое предложение)*: Диссертация... кандидата филологических наук, Вильнюс.

⁷ Konferencijos programą ir tezes žr. *Программа и тезисы межвузовской диалектологической конференции по изучению русских говоров в Прибалтийских республиках*, ред. Мария К. Сивицкене, Вильнюс, 1962; pranešimai publikuoti: *Kalbotyra* 8: *Русские говоры в Прибалтике*: сборник статей, 1963.

mokyklose, be to, sudarytas koordinavimo komitetas šiai programai įgyvendinti⁸. Marija Semionova (1910–1988) pasiūlė regioninio tradicinių Pabaltijo tarmių atlaso projektą⁹. Iš viso iki 1972 m. buvo surengtos keturios konferencijos (Vilniuje, Rygoje, Tartu ir dar kartą Vilniuje)¹⁰.

Gausiose šeštojo–devintojo dešimtmečių publikacijose daugiausia dėmesio buvo skiriama Lietuvos (ir Pabaltijo apskritai) rusų senbuvių leksikai. Šių tyrimų rezultatai apibendrinti žodyne *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики* (1963)¹¹. Į žodyną įtraukta Nemčenko medžiaga iš Lietuvos (Jonavos r.), Aleksandro Sinicos iš Latvijos (Latgalos) ir Tatjanos Murnikovos (1913–1989) iš Estijos. Darbams, skirtiems kai kurioms Lietuvos rusų tarmių morfologinėms ypatybėms, medžiaga buvo renkama Rokiškio, Zarasų ir Ignalinos arealuose ir dažniausiai pateikta nenurodant tikslios užrašymo vietos, o aptariamoms savybėms (pagal nutylėjimą) priskirtos visoms Lietuvos sentikių šnektoms.

Sėkmingai plėtoti sentikių tarmių tyrimai po 1974 m. dėl nežinomos priežasties nutrūko, nors studentų rusistų dialektologinės ir tautosakos praktikos Lietuvoje buvo tęsiamos iki 1989 m. Vėliau straipsnius skelbė tik pavieniai autoriai ir labai siauromis temomis. Tuo metu aktyviai spausdinami Vilniaus universiteto docentės dr. Marijos Sivickienės (1925–2018) darbai, skirti morfologijos ir leksikos reiškiniams, dvikalbystės

⁸ Резолюция межвузовской диалектологической конференции по изучению русских говоров в Прибалтийских республиках. – *Kalbotyra 8: Русские говоры в Прибалтике*: сборник статей, 1963, 125–127.

⁹ Семенова, Мария Ф., 1968: О региональном атласе русских старожильческих говоров Прибалтики. – *Диалектологический сборник: Материалы II диалектологической конференции*, ред. Лидия И. Немцева и др., Рига: Звайгзне, 5–13 (Ученые записки Латвийского государственного университета 92).

¹⁰ Žr. *Kalbotyra 8: Русские говоры в Прибалтике*: сборник статей, 1963; *Диалектологический сборник: Материалы II диалектологической конференции...*; *Труды Прибалтийской диалектологической конференции 1968 г.*, ред. Борис М. Гаспаров и др., Tartu, 1970; *Диалектологический сборник: Материалы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтике* (октябрь 1972), ред. Мария К. Сивицкене, Вильнюс, 1974.

¹¹ Немченко, Василий Н., Сеница, Александра И., Мурникова, Татьяна Ф., 1963: *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига (Ученые записки Латвийского государственного университета 51: Филологические науки 8А).

problemoms¹². XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje prie rusų tarmių Lietuvoje tyrimų prisijungė Šiaulių pedagoginio instituto (dabar Vilniaus universiteto Šiaulių akademija) dėstytojas Jakovas Trifonovas. Jis domėjosi Šiaulių rajono sentikių šnektų funkcionavimu ir pagrindiniais bruožais¹³. Pažymėtina, kad Lietuvos rusų tarmių tyrimai apėmė beveik visus pagrindinius rusų kaimo gyventojų regionus: Nefiodovas, Šulienė ir Jekaterina Marčenko dirbo Zarasų, Nemčenko – Jonavos, Sivickienė – Ignalinos, Anatolijus Nepokupnas – Biržų ir Kupiškio, Jakovas Trifonovas – Šiaulių rajonuose. Dabar sunku pasakyti, ar atsitiktinai ar kažkaip sistemaiškai buvo paskirstyti regionų lauko tyrimai. Bet kuriuo atveju šie tyrimai neapibendrinti. Šios studijos autorės skaičiavimais, iš viso buvo paskelbta apie 70 publikacijų apie Lietuvos sentikių tarmes¹⁴. Moksliniai straipsniai dažnai nagrinėjo madingus leksinius skolinius (dažniausiai lituanizmus), senbuvių (sentikių) dvikalbystės ir lietuvių kalbos įtakos klausimus, kėlė šių tarmių kilmės problemą.

Dešimtajame XX a. dešimtmetyje prasidėjo naujas sentikių tarmių Baltijos šalyse ir konkrečiai Lietuvoje tyrimų etapas. Lietuvoje rusų tarmių tyrimus atnaujino 1996 m. kompleksinės sentikių istorijos, bažnytinės, tradicinės dvasinės ir materialiosios kultūros tyrimo ekspedicijos¹⁵. 1996–2002 m. rusų kalbos dialektologų ir rusų tautosakos specialistų (su kuriais kartu dirbo Vilniaus universiteto studentai: rusistai ir istorikai) grupė ištyrė pagrindines sentikių gyvenamas zonas.

Svarbiausiu ekspedicinio darbo laimėjimu laikytina tai, kad buvo sukurta Lietuvos rusų tarmių fonoteka, kurioje šiuo metu saugoma apie 400 val. kokybiškų garso įrašų.

¹² Žr. Сивицкене, Мария К., 1968: Об особенностях проявления некоторых морфологических черт в русских говорах Литвы. – *Диалектологический сборник: Материалы II диалектологической конференции...*, 112–114; Сивицкене, Мария, 1974: Об одном случае морфологической интерференции (на материале русско-литовского диалектного контактирования). – *Филологические науки* 6, 95–100; Сивицкене, Мария К., 1979: О двуязычии сельского русского населения Литвы. – *Socialinės lingvistikos problemos*, Vilnius, 59–66 (*Lietuvių kalbotyros klausimai XIX*); ir kt.

¹³ Žr. Трифоновас, Яковас, 1988: Динамика языковых процессов на разноязычной территории. – *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII: Lietuvių kalba ir bilingvizmas*, Vilnius, 107–122; Трифоновас, Яковас, 1978a: Основные проблемы вокализма и консонантизма островного говора русского языка. – *Проблемы внутренней и внешней лингвистики: Сборник статей*, отв. ред. Юрий С. Степанов, Москва: Наука, 1978, 88–96; Трифоновас, Яковас, 1978b: Явления социальной дифференциации диалектной лексики в островном говоре. – *Проблемы внутренней и внешней лингвистики: Сборник статей...*, 144–155; ir kt.

¹⁴ Žr. Морозова, Надежда, 2001: Литовское старообрядчество: история, культура, язык (библиографический указатель). – *Slavistica Vilnensis* 2001, 195–218 (*Kalbotyra* 50/2).

¹⁵ Žr. *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997*, red. Vytis Čiubrinskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.

1 pav. Sentikis Jelisejus Karpovas (gim. 1922 m.) su kalbininkais Nadiežda Morozova ir Valerijumi Čekmonu. Stravai, Rokiškio r. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.

1996–2002 m. surinkta medžiaga leidžia palyginti visų Lietuvos rusų gyvenamų arealų tarmių ypatybes ir kartu papildyti, o dažnai ir patikslinti tai, kas publikuota anksčiau.

Tradicinė šnekta yra labai vertinga, kadangi jos tyrimai padeda išsiaiškinti kai kurias problemas, susijusias su Lietuvos sentikių istorija. Dialektologijos duomenys kartu su istorijos dokumentais padeda nustatyti, iš kurių Rusijos sričių kilo daugelis sentikių, ar šią daugumą sudarė pabėgėliai iš įvairių Rusijos sričių, o gal kokio nors vieno regiono gyventojai, iš kur ir kokiomis kryptimis sentikiai kraustėsi Lietuvos teritorijoje ir t. t.

Kita vertus, šie duomenys yra svarbiausias šaltinis, padedantis nustatyti kai kurių rusų tarmių ypatybių atsiradimo laiką ir vietą. Juk masinė sentikių emigracija į Lietuvą iš Rusijos teritorijos prasidėjo maždaug prieš 300 metų ir, gyvendami uždariai bei izoliuotai nuo Rusijos, sentikiai išsaugojo nemažą archajiškų savo kalbos ypatybių.

XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje Valerijus Čekmonas ir Nadiežda Morozova paskelbė nemažai Lietuvos sentikių tarmių sociolingvistikos, fonetikos, sintaksės darbų. Vilniaus edukologijos universiteto doc. Natalija Aleksejeva domėjosi leksika ir žodžių

daryba¹⁶, Vilniaus universiteto doc. Birutė Sinočkina paskelbė kelis straipsnius apie Lietuvos sentikių kalbinę saviidentifikaciją¹⁷. Iš esmės per apytikriai tris ketvirčius amžiaus Lietuvos rusų tarmių tyrimų buvo publikuota per 100 mokslinių darbų¹⁸. XX a. pabaigoje Čekmonas mėgino apibendrinti Baltijos šalių rusų tarmių duomenis iki dešimtojo dešimtmečio¹⁹. Trumpą Lietuvos rusų tarmių tyrimo istorijos apybraižą, apimančią ir šiuolaikinius tyrimus, parengė Jelena Konickaja²⁰.

XX a. pradžioje įvairių regionų sentikių šnektos kaip viena iš vietinių kalbinių tradicijų patekdavo į platesnius Lietuvos regionų daugiakalbystės tyrimus. Ignalinos krašto sentikius 2000–2003 m. tyrė prof. habil. dr. Björno Wiemerio (Konstanco universitetas, Vokietija) vadovaujamo tarptautinio projekto *Variation und Entwicklung im Lexikon: Bewahrung, Interferenz und interne Entwicklung im südlichen slavisch-baltischen Kontaktgebiet – am Beispiel des aspektuellen Verhaltens von Verben* dalyvė Sinočkina²¹. 2013–2014 m. vietinių sentikių prisiminimai buvo naudojami tiriant Biržų krašto žydų tradicijas²² ir kt.

¹⁶ Алексеева, Наталия, 1999: Из наблюдений над бытовой лексикой русских старообрядцев северо-восточной Литвы. – *Slavistica Vilnensis* 1999, 199–204 (*Kalbotyra* 48/2); Алексеева, Наталия, 2000: Словообразовательные особенности антропонимов старообрядцев северо-восточной Литвы. – *Языки диаспоры: проблемы и перспективы*, Тарту: Издательство Тартуского университета, 31–36 (*Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия* III); ir kt.

¹⁷ Синочкина, Бируте, 2002a: Речь как зеркало самоидентификации (староверы Литвы о себе). – *Respectus Philologicus* 1(6). 152–161; Синочкина, Бируте, 2002b: Старообрядцы Литвы о себе и своем говоре. – *Проблемы языка диаспоры*, Тарту: Издательство Тартуского университета, 234–247 (*Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия* VI); Синочкина, Бируте, 2004: Старообрядцы Литвы: специфика языковой личности. – *Slavica Helsingiensia* 24: *Русскоязычный человек в иноязычном окружении*, ред. Арто Мустайоки, Екатерина Протасова, Helsinki, 67–81.

¹⁸ 2001 m. bibliografijoje apie Lietuvos sentikius buvo priskaičiuojamos 78 publikacijos apie rusų šnektas, žr. Морозова, Надежда, 2001: Литовское старообрядчество: история, культура, язык..., 195–218.

¹⁹ Čekmonas, Valerij, 2001: Russian varieties in the southeastern Baltic area: Rural dialects. – *Circum-Baltic Languages 1: Past and Present*, edited by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 101–136 (*Studies in Language Companion Series* 54).

²⁰ Коницкая, Елена М., 2013: Проблемы изучения русских говоров Литвы. – *Славянский мир: общность и многообразие. К 1150 славянской письменности. Международная научная конференция*: Тезисы, отв. ред. Константин В. Никифоров, Москва, 159–163.

²¹ Žr. Kardelis, Vytautas, Sinočkina, Birutė, Wiemer, Björn, Zielińska, Anna, 2003: Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (raport z badań terenowych). – *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.

²² Žr. Магин, Илья, 2015a: Биржай и его восточные окрестности: языковой очерк. – *Евреи на карте Литвы: Биржай. Проблемы сохранения еврейского наследия и исторической памяти*, отв. ред. Ирина Копченова, Москва, 93–104; Магин, Илья, 2015b: Староверы как евреи: особенности пищевых запретов у старообрядцев северной Литвы. – *Евреи на карте Литвы: Биржай. Проблемы сохранения еврейского наследия и исторической памяти*, отв. ред. Ирина Копченова, Москва, 152–170.

Dauguma mokslinių darbų šia tema dėl specifinio objekto ir tikslinės auditorijos (pirmiausia rusų dialektologų) paskelbta rusų kalba. XXI a. lietuviškai apie Lietuvos sentikių tarmes parašyti vos keli apžvalginiai darbai. Pirmiausia paminėtinas Čekmono mokslo populiarinimo straipsnis, publikuotas 2001 m. kolektyviniame leidinyje *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*²³. Jame pirmą kartą plačiai Lietuvos visuomenei buvo pristatytos sentikių tarmės, jų paplitimas ir pagrindiniai bruožai, apibendrinti preliminarūs XX a. pabaigos lauko tyrimų rezultatai. Kitas darbas – tai šios studijos autorės apžvalginis skyrius „Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai“, specialiai parengtas kolektyvinei monografijai *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas* (Vilnius, 2014)²⁴. Šiame leidinyje Lietuvos rusų sentikių tarmės pristatomos lituanistiniame kontekste kaip vienos iš tradicinio daugiakalbio Lietuvos kraštovaizdžio dalių. Lietuvos sentikių gyvenvietės (ir tarmės) buvo „pririštos“ prie Lietuvių kalbos atlaso punktų tinklo, o rusų tarmių paplitimas pirmą kartą parodytas LKI mokslo darbuotojų Violetos Meiliūnaitės ir Lauros Geržotaitės sukurtame žemėlapyje „Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje“²⁵. Iš esmės šis darbas ir paskatino parengti ir plačiau pristatyti Lietuvos rusų sentikių tarmes lituanistinei auditorijai.

Pagrindinis šio darbo tikslas – įvairiais pjūviais pristatyti Lietuvos sentikių tarmes: jų atsiradimą (istorinis aspektas), paplitimą (geografinis aspektas), funkcionavimą (sociolingvistinis aspektas), pagrindinius bruožus (lingvistinis, dialektologinis aspektai), aptarti šių tarmių genezės ir Lietuvos sentikių galimos protėvynės klausimus.

Tyrimo objektas – tai Lietuvos rusų sentikiai ir jų tarmės.

Tyrimo medžiaga. Pagrindinis šio darbo šaltinis – tai 1996–2002 m. Lietuvos sentikių lauko tyrimų medžiaga, ekspedicijų dienoraščiai ir preliminarinių rezultatų aptarimo garso įrašai. Dienoraščiai ir aptarimų garso įrašai saugomi šio darbo autorės privačiame archyve.

1996 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete buvo įkurta Tarpdisciplininė Lietuvos sentikių tyrimo grupė. Ją sudarė profesionalūs istorikai, kalbininkai, tautosakininkai, muzikologai ir etnografai iš Vilniaus universiteto, Vilniaus pedagoginio

²³ Čekmonas, Valerijus, 2001: Šnektos. – *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, ats. red. Grigorijus Potašenko, Vilnius: Kronta, 159–168.

²⁴ Morozova, Nadiežda, 2014: Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai. – Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė et al., *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 238–252.

²⁵ Ten pat, įklia, XIV žemėlapis.

universiteto (dab. Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija) ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos. Tų pačių metų vasarą buvo surengta pirmoji kompleksinė ekspedicija Lietuvos sentikių etnokonfesinei mažumai tirti; šiuos darbus finansavo Atviros Lietuvos fondas. Per 1996–2002 m. vasarų ekspedicijas rusų kalbos dialektologų ir rusų tautosakos specialistų grupė ištyrė visas pagrindines sentikių gyvenamąsias zonas. Šiose ekspedicijose, be profesoriaus Čekmono ir šios studijos autorės, skirtingu laiku dalyvavo profesoriai Jurijus Novikovas (1938–2023), Vilniaus universiteto studentės Renata Elenskytė, Marija Romanova ir Vera Djačkova. Pagrindiniu šio darbo laimėjimu laikytina tai, kad buvo sukurta Lietuvos rusų tarmių fonoteka, kurioje šiuo metu saugoma daugiau nei 400 val. kokybiškų garso įrašų. Be to, Čekmonui pavyko restauruoti apie 10 valandų septintojo–aštuntojo dešimtmečių garso įrašų. Šiuo metu visa Čekmono ir jo kolegų surinkta Lietuvos sentikių tarmių fonoteka suskaitmeninta ir saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve²⁶. 1996–2002 m. ekspedicijų metu apilankyta apie 130 Lietuvos, kaimyninių Latvijos ir Baltarusijos regionų gyvenviečių²⁷.

Per ekspedicijas apklausiant informantus, buvo stengiamasi užrašyti kuo daugiau rišlių tekstų. Tradiciškai pateikėjai buvo atrenkami pagal šiuos kriterijus: sėslumą (gimęs tiriamojoje arba arti tiriamosios vietos), amžių (gimęs tarpukariu), pageidautina vienkaltis (t. y. nemokėtų aplinkinių kalbų ar tarmių)²⁸, neturintis tiesioginio kontakto su rusų bendrine kalba, mažai išsilavinęs ir geras pasakotojas. Konkreti kalbinė apklausos programa nevykdyta, tačiau stengtasi, kad buitinių pokalbių tematika būtų ta pati: lauko darbai ir javapjūtė, linų auginimas ir apdirbimas, pagrindiniai namų ruošos darbai (duonos kepimas, kisieliaus gaminimas, krosnių kūrenimas ir pan.). Šitaip užtikrinamas skirtingose vietose užrašytų duomenų gretinimas. Daug dėmesio skirta sentikių religinėms apeigoms, šventėms, papročiams: kalbėtasi apie krikštynas, vestuves ir laidotuves, liaudies mediciną, papročius ir kt. Taip pat buvo kruopščiai aprašoma kiekvieno pateikėjo

²⁶ Įrašai suskaitmeninti ir metaduomenys (aprašai) sukurti 2014–2016 m. vykdant projektą *Baltų ir slavų kontaktų zonos Pietryčių Lietuvoje garso įrašų skaitmeninimas Tarmių archyvų duomenų bazėje Čekmono fonotekos duomenimis*, finansuoto Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis.

²⁷ Gyvenviečių sąrašą žr. Морозова, Надежда, 2017: Научное наследие В. Н. Чекмонаса (1936–2004): изучение старообрядчества Литвы. – *Slavistica Vilnensis* 2017, 139–150.

²⁸ Šios nuostatos atitinka NORM'o (angl. *non-mobile older rural male*) kriterijų, žr. Mikulėnienė, Danguolė, Meiliūnaitė, Violeta et al. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas...*, 32.

kalbinė biografija, kaimo ir apylinkės istorija²⁹. Taigi buvo vykdoma dalis sociolingvistiškos programos, parengtos Čekmono ir Laimos Grumadienės³⁰, ir sentikiams adaptuotas Svetlanos Tolstajos ir jos kolegų sudarytas etnolingvistinių Polesės³¹ ir kitų slavų regionų tyrimų klausimynas. Taip pat naudoti žodinės istorijos tyrimų metodai, t. y. žmonių pasakojimai ir atsiminimai buvo užrašomi taikant kokybinių struktūruotų ir nestrukūruotų interviu metodą.

Vėliau lauko tyrimai dėl įvairių priežasčių nebebuvo tęsiami. Taigi svarbu pabrėžti, kad mūsų turimi duomenys fiksuoja XX a. pabaigos – XXI a. pradžios situaciją. Tada mums dar pavyko rasti ir apklausti tradicinių tarmių vartotojus – ir gyvenančius gimtosiose vietose, ir persikėlusius į kaimyninius gyvenamuosius punktus. Pagal šių tyrimų duomenis bandyta sudaryti sintetinį konkretaus regiono arba aptariamo reiškinių vaizdą, papildant ir iš dalies patikslinant įvairiais istoriniais pirminiais ir antriniais šaltiniais.

Studijai naudotas aprašomasis, interpretacinis, lyginamasis ir kt. metodai, dėl specifinės tyrimų medžiagos (interviu garso įrašų) tam tikrose vietose pasitelkta žodinės istorijos tyrimų metodika.

Darbą sudaro įvadas, trys skyriai ir išvados. Pirmame skyriuje skaitytojas ras bendrųjų žinių apie Lietuvos rusų diasporą. Kiek daugiau dėmesio skirta Lietuvos sentikių istorijai (1.1), bet pagrindinis pasakojimas yra apie Lietuvos sentikių ir jų tarmių paplitimą (geografinis aspektas; 1.2). Remiantis istoriniais ir demografiniais duomenimis ir surinkta medžiaga, Lietuvoje ir kaimyninėse Latvijoje ir Baltarusijoje išskiriama Rokiškio, Zarasų, Jonavos, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonos, Vilniaus, Radviliškio ir Kelmės arealai. Kitaip nei konkrečių bendruomenių istorijos tyrimuose, kurie dažniausiai aprašo religinio gyvenimo raidą, parapijos valdymo ypatumus, santykius su valdžios organais ir t. t., čia žmonių pasakojimų (žodinės istorijos) pagrindu bandoma nustatyti konkrečius socialinius, demografinius, kultūrinius ir dvasinius ryšius, vietinius traukos centrus.

²⁹ Plačiau apie Čekmono Lietuvos sentikių tarmių fonoteką žr. Meiliūnaitė, Violeta, Morozova, Nadežda, 2015: Valerijaus Čekmono fonoteka Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 269–281.

³⁰ Grumadienė, Laima, Čekmonas, Valerijus, 1997: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa: Sociolingvistika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

³¹ Žr. Гура, Александр В., Терновская, Ольга А., Толстая, Светлана М. (сост.), 1983а: Народная культура Полесья (анкета вопросник для этнолингвистического атласа). – *Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*, отв. ред. Никита И. Толстой, Москва: Наука, 47–49; Гура, Александр В., Терновская, Ольга А., Толстая, Светлана М. (сост.), 1983б: Программа полесского этнолингвистического атласа. – *Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования...*, 21–46.

Antrame skyriuje aptariami Lietuvos sentikių tarmių funkcionavimo klausimai, aprašomi sentikių tarmių salų tipai (koherentinės ir nekoherentinės salos), kurie iš dalies koreliuoja su zonomis ir arealais, pristatytais pirmame skyriuje (2.1, 2.2). Antroji sociolingvistinio skyriaus dalis skirta kalbų (tarmių) kontaktų raidai (2.4). Sociolingvistinės situacijos rekonstrukcija kartais siekia XIX a. antrąją pusę, nes remiamasi teorine prielaida, kad žmonių istorinė atmintis vidutiniškai išsaugo 100 m. senumo informaciją³². Šiame skyriuje taip pat aptariami sentikių bendruomenių monolingvizmas ir jo prielaidos (2.3), bilingvizmo atsiradimo priežastys ir vėlyvas (XX a. antroji pusė) paplitimas (2.5).

Trečias skyrius skirtas Lietuvos sentikių tarmių lingvistinei charakteristikai. Jame detalai aprašyti pagrindiniai fonetiniai bruožai (3.1) ir svarbiausi morfologijos ir sintaksės elementai (3.2). Lietuvos sentikių tarmių kilmės ir vadinamosios Lietuvos sentikių protėvynės paieškų problemos sprendžiamos paskutiniame poskyryje (3.3). Pabaigoje pateikiamos svarbiausios darbą apibendrinančios išvados.

Skaitytojų patogumui Lietuvos rusų sentikių tarmių pavyzdžiai pateikiami supaprastinta transkripcija kirilinėmis raidėmis su vertimu į lietuvių kalbą. Ši transkripcija parodo tik svarbiausius fonetikos bruožus: kokybinę nekirčiuotųjų balsių redukciją ir kai kuriuos priebalsių kaitos atvejus. Įprasta rusų kalbai priebalsių asimiliacija žodžio gale ir žodžių viduje (pvz., morfemų sandūroje) nežymimos. Minkštieji priebalsiai taip pat specialiai nežymimi.

Oficialūs Lietuvos vietovardžių pavadinimai pateikiami pagal *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyno 2-ąjį tomą* (Vilnius, 1974), retkarčiais skliaustuose nurodomi vietiniai vietovardžių variantai arba senesni pavadinimai, vartoti Rusijos imperijos laikais.

Studijoje naudojama 1996–2013 m. Vilniaus universiteto Tarpdisciplininės sentikių tyrimo grupės ir fotografo Aloyzo Petrašiūno (1950–2018) Lietuvos sentikių religinių bendruomenių lauko tyrimų fotografijų archyvo medžiaga. Fotoarchyvas suskaitmenintas ir metaduomenys sukurti 2012–2014 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslo tyrimų projektą *Lietuvos sentikių kultūros paveldas XVIII–XX a.: raštijos paminklai ir ikonų tapyba* (sutarties Nr. VAT-51/2012). Vaizdų archyvo prieiga internetu <http://sentikiai.lki.lt>

³² Lietuvos sentikių istorinės atminties ir liaudies tradicijos sąveika nagrinėjama straipsnyje: Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 1998a: О мифологизации событий прошлого в устной традиции старообрядцев Литвы. – *Senoji Lietuvos literatūra 6: Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 105–113.

1

Lietuvos rusai, gyvenantys kaime

Lietuvos rusai – antra po lenkų pagal gausumą tautinė mažuma Lietuvoje. 2021 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyvena 141 122 rusų tautybės žmonės, arba 5,02 % šalies gyventojų, daugiausiai – Vilniaus (70 170), Klaipėdos (27 884), Kauno (14 681), Utenos (14 583) apskrityse, Vilniaus m. sav. (53 887), Klaipėdos m. sav. (24 368), Visagino sav. (9 299), Kauno m. sav. (8 634)³³.

Rusų diaspora Lietuvoje – tai labai įvairialypė istoriniu, socialiniu, kultūriniu, etnopsichologiniu požiūriais etninė grupė. Pirmieji rusai pasirodė Vilniuje XIV a.³⁴. XIV–XVI a. pavieniai rusai imigrantai (išeiviai iš Šiaurės rytų Rusijos) ar jų grupelės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sudarė nedidelę grupę, nors kai kurie jų atstovai, ypač moterys, priklausė aukščiausiam Lietuvos politiniam elitui ir net valdančiajai Gediminaičių dinastijai. Negausios rusų emigrantų, pabėgėlių, pirklių ir belaisvių grupės Lietuvoje nesukūrė pastovesnės rusų bendruomenės. Rusų pirkliai taip pat dažnai lankydavosi Vilniuje, turėjo savo faktoriją. XV ir XVI a. pradžioje į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją pateko ištisas etninių rusų regionas – Okos aukštupio kunigaikštystės, taip pat Toropeco, Briansko, Kursko miestai ir jų apylinkės ir kt. Šių teritorijų rusai XV ir XVI a. pradžioje kartu su Palenkės lenkais sudarė vieną didžiausių etninių mažumų³⁵.

XVII a. antroje pusėje skilus Rusijos stačiatikių bažnyčiai į dabartinės Lietuvos teritoriją pradėjo keltis tūkstančiai religinių rusų disidentų – sentikių. Dėl masinės rusų migracijos XVIII a. šiaurės vakarinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje (ir

³³ Žr. Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse. – <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=0424adda-7b20-47a8-ac6c-f28c29486111#/> (žiūrėta 2023-11-10).

³⁴ Баронас, Дарюс, 2005: Древнейшие следы пребывания русских в Вильнюсе. – *Slavistica Vilnensis* 2004, 161–166 (*Kalbotyra* 53/2).

³⁵ Plačiau žr. Potašenko, Grigorijus, 2008: *Daugiatautė Lietuva: Etninių mažumų istorija*, Kaunas: Šviesa, 23–34.

dabartinėje Lietuvoje) susikūrė didelė ir gerai organizuota sentikių bepopininkų bendruomenė. Situacija iš esmės pasikeitė XIX a., kai po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Lietuva pateko į Rusijos imperijos sudėtį. Istorikas Grigorijus Potašenko rašo, kad „Rusijos imperijos tautinė politika Lietuvoje 1795–1915 m. buvo nenuosekli ir prieštaringa, o skirtingos rusų Lietuvoje grupės įgijo nevienodą statusą. Galima skirti keturias rusų Lietuvoje grupes, turinčias specifinį statusą. Ribos tarp šių grupių buvo paslankios. Ilgainiui kito ir pačių grupių kiekybinė sudėtis. Po 1905 m. Lietuvoje nebeliko diskriminuojamos rusų sentikių grupės, nes sentikiams buvo suteikta religinė laisvė Rusijos imperijoje. Rusijos kariuomenė Lietuvoje į šią grupių apskaitą neįtraukiama“³⁶. Taigi pirmoji grupė – tai valdančioji mažuma, kuriai priklausė aukšto rango valdininkai. Antroji grupė – tai vadinamoji privilegijuota mažuma, politiškai susijusi su centru ir turėjusi tam tikrų privilegijų. Šiai grupei galima priskirti ir tuos rusų valstiečius, kurie po 1863 m. naudojami specialiu rusų persikėlėlio Lietuvoje statusu, suteikiančiu tam tikrų privilegijų. Trečioji grupė – tai etninė mažuma, nesinaudojusi jokiais rusams teikiamomis privilegijomis: tiesiogiai nesusiję su valdžia rusų dvarininkai, dalis miestiečių ir laisvųjų arba valstybinių valstiečių. Paskutinei grupei priklauso ir Lietuvos rusai sentikiai, kurie iki 1905 m. buvo tipiška religiniu ir socialiniu požiūriu diskriminuojama mažuma, nors XIX a. pradžioje sudarė beveik 70–80 % Lietuvos rusų, o XX a. pradžioje – maždaug pusę vietinių rusų³⁷.

Lietuvos rusų bendruomenės likimas XX a. ištirtas kur kas geriau. Visų pirma verta paminėti sociologų Tado Leončiko, Natalijos Kasatkinos ir Andriaus Marcinkevičiaus darbus apie rusų visuomenės socialinę padėtį³⁸, istorikės Reginos Laukaitytės Lietuvos stačiatikių bažnyčios istorijos tyrimus³⁹, taip pat 2013 m. pasirodžiusį straipsnių rinkinį *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, aptariantį daugelį rusų tautinės mažumos istorijos, kultūros, pokario migracijos ir tapatumo problemų⁴⁰.

³⁶ Potašenko, Grigorijus, 2011b: Lietuvos rusai. – *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 254.

³⁷ Plačiau apie tai žr. Potašenko, Grigorijus, 2011b: Lietuvos rusai..., 254–260.

³⁸ Kasatkina, Natalija, Leončikas, Tadas, 2003: *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius: Eugrimas; Kasatkina, Natalija, Marcinkevičius, Andrius, 2009: *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius: Eugrimas.

³⁹ Laukaitytė, Regina, 2003: *Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

⁴⁰ *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis* = *Русские Литвы в XX – начале XXI вв.: история, идентичность, память*, sudarė Grigorijus Potašenko ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

XX a. pabaigoje suaktyvėjo Lietuvos sentikių istorijos ir kultūros tyrimai. Paminėtini išsamūs Potašenko darbai, skirti Lietuvos sentikių istorijai: 2006 m. išleista monografija ir šaltinių rinkinys *Sentikiai Lietuvoje. XVII a. antroji pusė – XIX a. pradžia*, neseniai parengtas labai solidus dviejų tomų darbas apie Lietuvos sentikių bažnyčios istoriją 1918–2018 m.⁴¹. Šiam darbui taip pat svarbūs studijos autorės Lietuvos sentikių raštijos tyrimai ir šaltinių publikacijos (kartu su Potašenko)⁴². Lietuvos sentikių tarmių tyrimai apžvelgti šio darbo Įvade.

Šiame darbe domimasi tik dalimi rusų tautinės mažumos atstovų (Lietuvos rusais sentikiais, kaimų gyventojais) ir jos gyvenamosiomis vietomis.

1.1. Sentikiai Lietuvoje: pagrindiniai istorijos duomenys

Socialinės ir ekonominės krizės ir politinės reformos, brendusios Rusijoje, pratrūko antroje XVII a. pusėje sudėtingų ir prieštarų reiškinių seka: sustiprėjusia centralizacija ir baudžiamosios teisėtvarkos įtvirtinimu; kairiakrantės Ukrainos prijungimu prie Rusijos; keliais sukilimais Maskvoje, Naugarde ir numalšintu karu su valstiečiais, vadovaujamais Stepano Razino. Bet svarbiausias XVII a. įvykis buvo Rusijos stačiatikių bažnyčios reforma, kurią įvykdė caras Aleksejus Michailovičius ir patriarchas Nikonas. Tai, ko gero, vienas iš tragiškiausių Rusijos istorijos ir pats tragiškiausias Rusijos bažnyčios istorijos įvykis⁴³.

Iš karto po reformos prasidėjo ir vidinis bažnyčios skilimas. „Naujojo tikėjimo“ šalininkų ir priešininkų kova baigėsi pirmųjų pergale. 1667 m. Maskvos soboras „senojo tikėjimo“ šalininkus atskyrė nuo bažnyčios ir perdavė civiliniam teismui, t. y. leido persekioti kaip nusikaltėlius.

⁴¹ Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы и материалы*, Vilnius: Aidai; Potašenko, Grigorijus, 2023b (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.): tarp laisvės ir kontrolės*. Monografija, Vilnius; Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga, Vilnius.

⁴² Морозова, Надежда, 2013: Сочинения старообрядцев-беспоповцев в Речи Посполитой в XVIII веке. – *Slavistica Vilnensis* 2013, 79–87 (*Kalbotyra* 58/2); Морозова, Надежда, 2014a: Польский собор 1751 г. в старообрядческой рукописной традиции. – *Staroobrzędowcy za granicą II. Historia. Religia. Język. Kultura*, red. Dorota Paško-Konecniak et al., Toruń: Eikon, 229–242; Хронограф Литовский 2011: *Хронограф Литовский, сиречь Летописец степенный древлеправославного христианства*, ред.-сост. Надежда Морозова, Вильнюс: Вильнюсский университет; ir kt.

⁴³ Plačiau žr. Potašenko, Grigorijus, 2011a: Istorija. – *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nađežda Morozova, Grigorijus Potašenko. Vilnius: MELC, 10–11.

Skilus Rusijos bažnyčiai antroje XVII a. pusėje susiformavo dvi pagrindinės rusiškos stačiatikybės kryptys – dabartinė stačiatikybė (naujoji kryptis, rus. sentikių term. *новообрядцы*) ir senoji stačiatikybė (sentikiai, senoji kryptis, rus. *старообрядцы, староверы*). Prasadėjo senojo tikėjimo šalininkų migracija į Rusijos pakraščius ir šalies gilumą bei į užsienį, naujieji Rusijos emigrantai kūrėsi kaimyninėse valstybėse. Beveik iš karto po patriarcho Nikono reformos, jau antroje XVII a. pusėje, daugiausia šiaurės vakarinių Rusijos regionų (Pskovo, Tverės, Smolensko, Naugardo gubernijų) sentikiai pajudėjo į vakarus – į Abiejų Tautų Respubliką, kurios vasalas buvo Kuršas, ir rytines baltų žemes, priklausiusias Švedijai.

Žinoma, kad viena iš Nikono bažnyčios reformos priežasčių buvo rusiškų bažnytinių apeigų pertvarka ir jų priartinimas prie graikiškųjų, o kartu ir rusų bažnytinės praktikos europizacija remiantis Abiejų Tautų Respublikos pavyzdžiu. Kalbama apie partiesinio giedojimo⁴⁴ ir Kijevo „kvadratinės“ notacijos platinimą, ikonų tapybos stilistikos pokyčius, bažnytinės slavų kalbos reformą ir kt., t. y. apie tuos reiškinius, kuriuos, Boriso Uspensko terminija, santykinai galima pavadinti „trečiuoju pietų slavų poveikiu“⁴⁵. Šios tradicijos platintojai buvo išėiviai iš Abiejų Tautų Respublikos. Paradoksalu tai, kad beveik tuo pat metu (arba su dviejų trijų dešimtmečių skirtumu) į Abiejų Tautų Respublikos teritoriją patraukė sentikiai, t. y. kitos, konservatyvios stačiatikybės atmainos išpažinėjai, atsinešę senąsias monodijas⁴⁶, rusų ikonų tapybos, bažnytinės slavų raštijos ir buitės tradicijas. Iš esmės svarbu, kad ši nauja senoji bažnytinė slavų tradicija užsisklendė sentikių bendruomenėje ir nedarė jokios įtakos kitoms regiono religinėms tradicijoms. Kitas paradoksas, kad maždaug po šimtmečio (nuo XVIII a. pradžios) Rusijos sentikiai ėmė priekaištauti savo bendraminčiams Abiejų Tautų Respublikoje (o po trečiojo padalijimo – ir Rusijoje) dėl nusilpusio tikėjimo, supasaulėjimo ir pasidavimo pragaištingam „lenkiškam“ poveikiui.

XVIII a. pabaigoje sentikiai įsikūrė dabartinėje Lenkijoje, Suvalkų–Seinų regione. Emigrantų iš Rusijos srautas nesilpo visą XVIII a., todėl rusakalbių gyventojų baltų gyvenamose teritorijose gerokai padaugėjo. XVIII a. pabaigoje vien dabartinės Lietuvos teritorijoje buvo priskaičiuojama ne mažiau kaip 17 sentikių bendruomenių. Pagrindiniai rusų sentikių centrai šiaurės rytų, iš dalies centrinėje ir pietų Lietuvoje (Rokiškio, Zarasų,

⁴⁴ Partiesinis giedojimas – XVI–XVIII a. Rusijos ir Ukrainos bažnytinės ir koncertinės muzikos stilius, daugiabalsis chorinis dainavimas, naudojamas unitų ir stačiatikių pamaldose.

⁴⁵ Успенский, Борис А., 2002: *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, издание 3-е, исправленное и дополненное, Москва: Аспект Пресс, 411–475.

⁴⁶ Monodija – vienbalsis bažnytinis giedojimas.

Anykščių, Jonavos, Trakų ir Kaišiadorių rajonuose, tie centrai neseniai egzistavo ar egzistuoja iki šiol) susiformavo maždaug XVIII a. paskutiniame trečdalyje (žr. 1 žemėlapis). Potašenko duomenimis, apie 1820 m. buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse galėjo būti 100–180 tūkst. sentikių⁴⁷.

1 žemėlapis. Sentikių parapijos, 1823 m. veikusios dabartinėje Lietuvos teritorijoje, priklausiusios Rusijos imperijos Vilniaus gubernijai. Sudarė N. Morozova ir G. Potašenko.

Publikuota: *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 2011, 142

XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos žemėse susiformavo du pagrindiniai sentikių regionai. Pietryčiuose (dabartinė Gomelio sritis Baltarusijoje, žinoma kaip Vetkos regionas) apsigyveno sentikiai popininkai, pripažinę tripakopę šventikų hierarchiją ir palikę galioti 7 krikščionių bažnyčios sakramentus, o šiaurės rytuose – sentikiai bepopininkai,

⁴⁷ Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.* Исследования, документы и материалы, Vilnius: Aidai, 271.

skelbę „Antikristo laikų atėjimą“, nebeprispažinę dvasininkijos ir atsisakę daugelio sakramentų, išskyrus krikšto ir atgailos (dalis pripažįsta ir santuokos).

Lietuvoje tradiciškai gyvena sentikiai bepopininkai, kurie dabar priklauso pomorų srovei. Bendroji sentikybės Lietuvoje istorija palyginti išsamiai aprašyta Potašenko darbuose⁴⁸, todėl čia primintini tik pagrindiniai faktai, o toliau, remiantis lauko tyrimų duomenimis, bus aprašoma situacija, susiklosčiusi XX a. viduryje.

Vengdami represijų, pirmieji sentikiai dabartinėje Lietuvos teritorijoje pasirodė XVII a. antroje pusėje. Jie priklausė ir iki šiol priklauso bepopininkų kryptim. Pirmoji jų bendruomenė įsikūrė 1710 m. Puščioje (Rokiškio r.). 1728–1755 m. (kitais duomenimis, iki 1757–1758 m.) Gudiškėse (Ignalinos r.) veikė sentikių vienuolynas, o 1756–1851 m. – garsusis Degučių vienuolynas (Zarasų r.). Vėliau Lietuvos sentikybės centru tapo Jonavos regionas (Rimkų bendruomenė). XX a. pradžioje svarbiais centrais tapo Vilniaus ir Kauno bendruomenės (abi įsteigtos XIX a. trečiąjį dešimtmetį).

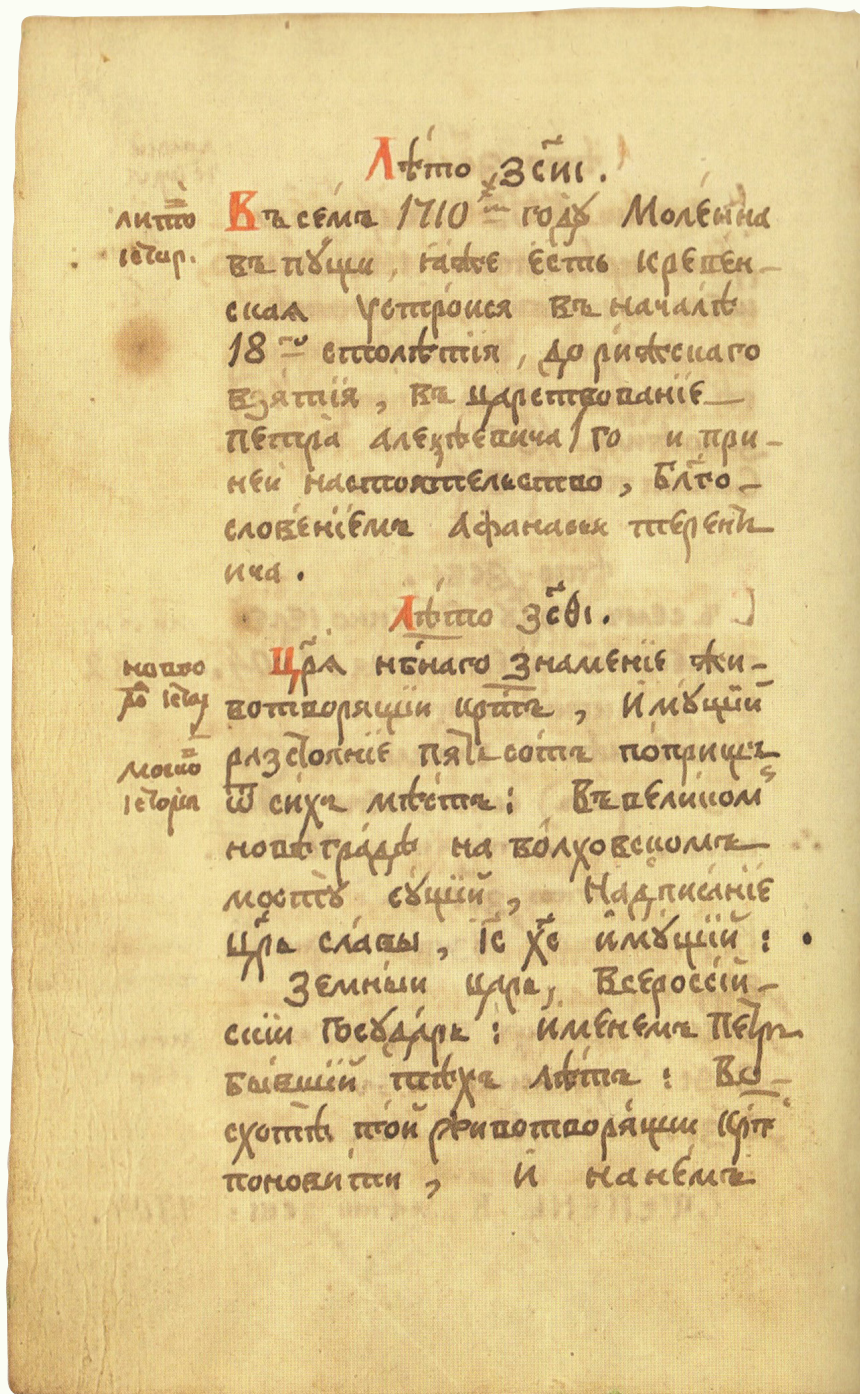
Sentikių padėtis Rusijos imperijoje XIX a. ir XX a. pradžioje ne kartą keitėsi. Caro Aleksandro I (1801–1825) santykinio religinio pakantumo politika jo valdymo pabaigoje pradėjo byrėti, o valdant Nikolajui I (1825–1855) buvo pakeista ryžtingomis priemonėmis, turėjusiomis „sunaikinti atskalūnus“. Šiuo laikotarpiu per visą imperiją nusirito masinė religinių represijų ir sentikių visuomeninių teisių apribojimo banga. Buvo užantspauduoti ir sunaikinti šimtai maldos namų ir vienuolynų. Vien tik Kauno gubernijoje (įkurta 1843 m.) ir dalyje Vilniaus gubernijos buvo uždaryta ne mažiau kaip 13 iš 33 veikusių maldos namų, o 8 iš jų – sunaikinti.

Penktajame XIX a. dešimtmetyje Lietuvoje pirmą kartą tarp bepopininkų pradėta diegti vientikybę (rus. *единоверие*), kuri iš tiesų tebuvo kova su sentikiais.

Valdant Aleksandrui II (1855–1881) sentikių padėtis pagerėjo. Pasinaudoję politiniu atšilimu, XIX a. šeštąjį–septintąjį dešimtmečiais sentikiai, gyvenę dabartinėje Lietuvos teritorijoje, statė naujus maldos namus (dažniausiai be valdžios leidimo), o Mantromiškiuose (netoli Jonavos) net įkūrė vienuolyną, bet daugelis jų greitai buvo uždaryti.

1905 m. balandžio 17 d. manifestas dėl religinio pakantumo pirmą kartą Rusijoje sentikiams suteikė religijos išpažinimo laisvę (anksčiau Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenantys sentikiai santykinę religijos laisvę naudojo iki Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo ir LDK žemių inkorporavimo į Rusijos imperiją). Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, prasidėjo naujas sentikybės plėtros laikotarpis, kartais vadinamas sentikių aukso amžiumi.

⁴⁸ Žr. Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв...*; Potašenko, Grigorijus, 2011a: Istorija. – *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė...*, 10–45.

2 pav. „7218 metai. Lietuv(os) istor(ija). Šiais 1710 metais maldos namai Puščioje, tai yra Kriau-
nų, XVIII šimtmečio pradžioje įkurti buvo, dar prieš Rygos užėmimą, caro Petro Aleksejevičiaus
I valdymo metais, ir, Afanasijui Terentjičiui palaiminus, dvasios tėvo pareigos įsteigtos“. Degučių
metaštis (Дегуцкый летописецъ). Įrašas apie pirmųjų maldos namų įkūrimą Puščios kaime. Ran-
kraštis saugomas Sankt Peterburge (Rusija), Puškino rūmai, Latgalos kolekcija, Nr. 51. Publikuota:
Василий Золотов. Дегуцкый летописецъ. Хронографъ, сиречь Летописецъ Курляндско-Литовскый,
издание подготовил Глеб В. Маркелов, Санкт-Петербург: Издательство Пушкинского Дома,
2021, 66

Paskelbus manifestą Lietuvos sentikiai kūrė ir registravo naujas religines bendruomenes (jų dvasios tėvai tvarkė metrikų knygas), statė ir restauravo maldos namus. Vilniaus bendruomenė tapo svarbiu Rusijos imperijos vakarinio regiono dvasiniu pomorų centru. 1906 m. sausio 25–27 d. Vilniuje įvyko pomorų dvasios tėvų ir Šiaurės vakarų, Pavyslio ir Pabaltijo kraštų bei Rusijos miestų parapijų atstovų suvažiavimas. 1912 m. prie Vilniaus bendruomenės buvo atidaryta pirmoji Lietuvoje legali sentikių mokykla – S. Michailovskio vadovaujama liaudies mokykla (iki tol veikė tik nelegalios).

Religinį pakilimą, prasidėjusį XX a. pradžioje, nutraukė Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918). Caro valdžia skatino savanorišką migraciją ir kartu masiškai priverstinai perkėlė rusų sentikius į Rusijos gilumą 1914–1915 m., dėl to nutrūko daugumos parapijų veikla. Karui pasibaigus masinė sentikių pabėgėlių repatriacija iš Sovietų Rusijos į Lietuvą (nuo 1920 m. spalio be Vilniaus krašto) vyko keliais etapais (1918–1922). Dėl to sentikių parapijų tinklas Lietuvoje galutinai atsikūrė ar susikūrė tik 1921–1923 m.⁴⁹

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę prasidėjo sentikių Bažnyčios pripažinimo ir religinio lygiateisiškumo laikotarpis. 1923 m. gegužės 29 d. Lietuvos vyriausybė išleido „Laikinas taisykles, reguliuojančias Lietuvos sentikių organizacijos ir Lietuvos vyriausybės santykius“⁵⁰. Šiuo dokumentu Lietuvos valstybė pirmą kartą istorijoje Sentikių pomorų bažnyčią oficialiai pripažino kaip sentikių religinę organizaciją ir suteikė jai autonominio bažnytinio susivienijimo statusą. Tarpukario Lietuvoje sentikiai sukūrė savo Bažnyčios organizacinę struktūrą. 1922 m. 1-ajame sentikių suvažiavime Kaune buvo išrinkta aukščiausia Lietuvos sentikių bažnyčios valdymo institucija tarp soborų – Sentikių centrinė taryba – ir sukurta paparinė-soborinė Bažnyčios struktūra⁵¹. Bendruomenių paplitimą žr. 2 žemėlapyje.

Antrasis pasaulinis karas, sovietų ir nacių okupacijos Lietuvos sentikiams, kaip ir visiems šalies gyventojams, tapo sunkiu išbandymu. XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje „buvo 72 parapijos, kuriose gyveno 66 720 sentikių (kitais duomenimis, sentikių buvo apie 88 tūkst.). 1945–1953 m. dalis sentikių kaimų ištuštėjo. Tai daugiausia lėmė kolektyvizacija ir sovietų valdžios kova su Lietuvos partizanais. Iš dalies prie to prisidėjo ir atsakomieji (baudžiamieji) Lietuvos partizanų veiksmai, taip pat sentikių kėlimasis gyventi į Lietuvos, Latvijos ir Karaliaučiaus (Kaliningrado) srities miestus. 1953 m.

⁴⁹ Plačiau žr. Potašenko, Grigorijus, 2011a: Istorija. – *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė...*, 10–45.

⁵⁰ Paskelbta: *Vyriausybės žinios*, 1923 05 29, Nr. 132, 1.

⁵¹ Potašenko, Grigorijus, 2020: Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926): parapijų atsikūrimas ir jų pripažinimas, Bažnyčios įteisėjimas ir autonomijos problemos. – *Lietuvos istorijos studijos* 46, 62–63, <https://doi.org/10.15388/LIS.2020.46.3>.

iš 72 parapijų, gyvavusių 1944 m., veikiančios liko tik 58 (9 iš 16 uždarytų parapijų tariamai 'likvidavosi pačios'); jas aptarnavo 51 dvasios tėvas. <...> Antireliginė valdžios politika ir Bažnyčios persekiojimas, taip pat kolektyvizacija, industrializacija ir urbanizacija skatino sentikių migraciją iš kaimiškų vietovių į miestus. XX a. 6–9 dešimtmečiais kaimiškos sentikių bendruomenės pradėjo nykti. Jose nuolat mažėjo ne tik parapijiečių, bet ir dvasios tėvų. Lietuvoje 1969 m. buvo registruota 56 sentikių bendruomenės ir per 40 dvasios tėvų, o 1992 m. – tik 51 sentikių bendruomenė ir 11 dvasios tėvų; per šį laikotarpį visai išnyko penkios sentikių bendruomenės. Lietuvos SPB vadovybės duomenimis, XX a. 10 dešimtmečio pradžioje Lietuvoje buvo apie 70 tūkst. sentikių (manoma, jog duomenys padidinti)⁵².

2 žemėlapis. Sentikių parapijos Lietuvos Respublikoje 1939 m. Ruda spalva pažymėtos bendruomenės, kurios 1920–1939 m. priklausė Rytų sentikių bažnyčiai Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Sudarė N. Morozova ir G. Potašenko. Publikuota: *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 2011, 143

⁵² Potašenko, Grigorijus, 2011a: Istorija. – *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė...*, 34, 38.

2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno daugiau kaip 27 tūkst. sentikių, t. y. beveik 0,8 % šalies gyventojų⁵³; 2011 m. – 23,3 tūkst. sentikių (tie patys 0,8 %) ⁵⁴; 2021 m. sentikių bendruomenei save priskyrė 18 196 žmonės⁵⁵ (0,7 % šalies gyventojų, t. y. 0,1 % mažiau nei anksčiau). Šiuo metu Lietuvoje užregistruotos 62 sentikių bendruomenės (60 priklauso Lietuvos sentikių bažnyčiai, dvi veikia savarankiškai) (žr. 3 žemėlapi). Jas aptarnauja 10 dvasios tėvų ir 3 einantys dvasios tėvo pareigas.

3 žemėlapis. Sentikių parapijos Lietuvoje 2022 m. Parengė N. Morozova

Apibendrinant reikia pasakyti, kad dabartinėje Lietuvoje sentikių pomorų bažnyčia – viena iš devynių valstybės pripažintų tradicinių religinių bendrijų, patys sentikiai – tai

⁵³ Žr. <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai1> (žiūrėta 2023-11-15).

⁵⁴ Žr. <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasymai1> (žiūrėta 2023-11-15).

⁵⁵ Gyventojai pagal religinę bendruomenę, kuriai save priskyrė, savivaldybėse. – <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a19ff692-f3aa-4a3d-90c3-84c7880fa9fa#/> (žiūrėta 2023-11-15).

tradicinė Lietuvos etnokonfesinė mažuma. XX a. sukurta Lietuvos sentikių bažnyčios parapinė-soborinė struktūra. Aukščiausias Bažnyčios valdymo organas yra susirinkimas (soboras), o tarp soborų Bažnyčiai vadovauja Aukščiausioji taryba, kuri veikia Vilniuje. Statistiniai duomenys rodo, kad XX a. antroje pusėje sentikių Lietuvoje nuolat mažėja. XX a. šeštąjį–devintąjį dešimtmečiais kaimiškos sentikių bendruomenės nyko, o nuo paskutinio trečdaliao Lietuvos sentikybė pamažu tapo miesto reiškiniu. XXI a. pradžioje beveik pusė sentikių gyvena Lietuvos didmiesčiuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Pagrindinis sentikių religinis ir kultūrinis gyvenimas koncentruojasi Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Zarasų, Panevėžio ir kitų miestų bendruomenėse. Nors Lietuvoje registruotos 62 bendruomenės, sistemingai pamaldos vyksta tik didesnėse miestų ir kai kurių kaimų parapijose. Daugelyje kaimų pamaldos sentikių cerkvėse vyksta tik kelis kartus per metus, dažniausiai per atlaidus arba per Velykas. Dar vienas šiuolaikinės sentikybės bruožas – išaugęs moterų vaidmuo tiek pamaldose, tiek bendruomenių religiniame gyvenime ir švietime.

1.2. Sentikių tarmių paplitimas Lietuvoje: pagrindinės zonos ir arealai

Kalbant apie rusų tarmes Lietuvoje, pirmiausia turimos galvoje rusų sentikių tarmės, taigi ir gyventojai sentikiai. Kaip jau minėta, negausios rusų stačiatikių grupės apsigyveno Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gana anksti, bet pagrindinis jų srautas (kitaip nei vietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėnai stačiatikiai ir vėliau – unitai) dabartinės Lietuvos teritorijoje įsikūrė palyginti vėlai – tik po 1831 m., o daugiausia po 1863 m. sukilimų, kai buvo imtasi Šiaurės vakarų krašto⁵⁶ rusinimo politikos. Bendras sentikių gyvenviečių paplitimas Kauno gubernijoje matyti *Kauno gubernijos žemėlapyje, rodančiame bepopininkų sektos raskolnikų gyvenvietes*, sudarytame XIX a. septintojo dešimtmečio antroje pusėje⁵⁷. Žemėlapi, skirtą tik tarnybiniam naudojimui, sukūrė Kauno

⁵⁶ Šiaurės vakarų kraštas – Rusijos imperijos dalis XIX a. viduryje ir XX a. pradžioje, apimanti per Abiejų Tautų Respublikos padalijimus prie Rusijos imperijos prijungtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes (be Užnemunės). Šiaurės vakarų kraštui priklausė Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko gubernijos. Žr. Šiaurės vakarų kraštas. – *Visuotinė Lietuvos enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/siaures-vakaru-krastas/> (žiūrėta 2023-12-15).

⁵⁷ *Карта Ковенской губернии с показанием местностей, где проживают раскольники беспоповицинской секты.* – Российский государственный исторический архив, ф. 1293 (Технико-строительный комитет МВД), оп. 166: Ковенская губерния, д. 1. Nuoširdžiai dėkoju dr. Kirilui Kožurinui (Sankt-Peterburgas, Rusija) už informaciją apie šį labai vertingą dokumentą.

gubernijos Rasenių apskrities matininkas Vladimiras Petrovas, ėjęs šias pareigas 1865–1871 (?) m. Deja, jame nėra gyvenviečių pavadinimų, pažymėtos tik jų vietos, nurodyti apskričių centrai ir pagrindiniai keliai, kurie ir leidžia sudaryti bendrą vaizdą ir iš dalies identifikuoti sentikių kaimus, lyginant su vėlesniais žemėlapiais. Duomenys apie Kauno gubernijos rusiškus kaimus XX a. pradžioje (iki 1909 m.) apibendrinti nuosekliame Andrejaus Stankevičiaus darbe *Kauno gubernijos rusų gyvenvietės*, prie kurio pridėtas išsamus žemėlapis⁵⁸.

4 žemėlapis. Andrejaus Stankevičiaus *Rusų gyvenviečių Kauno gubernijoje* (1909 m.) fragmentas. Publikuota: Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губерні*, Вильна: Губернская типографія (*Виленскій временникъ* 4)

Stankevičiaus duomenimis, 1909 m. Kauno gubernijoje buvo 999 rusiškos gyvenvietės. Sentikiams priklausė 754⁵⁹. Bet griežtai teigti, kad 245 ne sentikių gyvenvietės

⁵⁸ Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губерні*, Вильна: Губернская типографія (*Виленскій временникъ* 4).

⁵⁹ Ten pat, LXVIII. Palyginimui: Petro Koreckio duomenimis, 1862 m. Kauno gubernijoje buvo 730 rusiškos gyvenvietės (duomenų apie rusų stačiatikių gyvenvietes nepateikiama). Žr. Корецкій, Петръ И., 1863: *О раскольникахъ въ Ковенской губерні*. – *Памятная книжка Ковенской губерні на 1863 годъ*, Ковно: Въ типографіи Ш. Соколовскаго, 3–46 (второго счета).

tikrai buvo stačiatikiškos, negalima, nes ir pats Stankevičius nurodė, kad dažnai naujų kaimų gyventojai rusai buvo mišrūs konfesijos požiūriu.

Vis dėlto ne visas, net ir konfesijų požiūriu mišrias, gyvenvietes reikia laikyti grynai rusiškomis. Stankevičius ne kartą minėjo, kad į konfiskuotas žemes buvo keliami stačiatikiai iš įvairių Rusijos regionų, įskaitant kaimynines Kuršo, Vitebsko, Minsko ir Gardino gubernijas. Taigi bent dalis naujųjų gyvenviečių turėjo būti baltarusiškos. Turint galvoje tai, kad ypač XIX a. pabaigoje buvusiems lenkų dvarams pirkti buvo kuriamos valstiečių draugijos, bent jau iš pradžių etninė sudėtis turėjo būti gana vienalypė.

Stankevičiaus medžiagos tyrimas rodo, kad Kauno gubernijoje XX a. pradžioje buvo susiformavę keli kompaktiški stačiatikių gyvenviečių arealai: Užpalių, Antalieptės, Gegabrastos, Kauno, Jonavos, Kolainių ir kai kuriose kitose apylinkėse. Ten pat antroje XIX a. pusėje buvo pastatytos stačiatikių cerkvės⁶⁰. Planuojant 1996–2002 m. Lietuvos sentikių tarmių lauko tyrimus iš dalies buvo remtasi Stankevičiaus žemėlapiu duomenimis.

Rusų gyventojų paplitimą Lietuvos rajonuose (nepaisant tikybos ir persikraustymo į Lietuvą laiko), remdamasis 1959 m. surašymo duomenimis, 1963 m. publikavo Vasilijus Nemčenko⁶¹. Jo straipsnyje pateikiami duomenys yra itin vertingi, nes remiasi Lietuvos TSR Centrinės statistikos valdybos rankraščių duomenimis.

Bendros informacijos apie sentikių kaimų paplitimą ir, atitinkamai, sentikių tarmių arealą pokario Lietuvoje taip pat suteikia žemėlapis „Gyventojų pasiskirstymas ir tautinė sudėtis“⁶², kuriame vaizduojami 1979 m. gyventojų surašymo duomenys apie kaimuose gyvenančius rusus (žr. 5 žemėlapi). Kadangi mažesnės nei 50 žmonių bendruomenės šiame žemėlapyje nežymėtos, jame nepateikti mišrūs kaimai, kuriuose rusai gyveno kartu su kitataučiais ir (ar) kai rusų labai mažai.

Iš šio žemėlapiu matyti, kad rusai, spėjama, sentikiai, 1979 m. buvo daugiausia susitelkę Jonavos, Rokiškio, Zarasų, Ignalinos ir Švenčionių rajonų kaimuose; ne tokios gausios grupės gyveno salomis Vilniaus, Utenos, Molėtų, Radviliškio ir Kelmės rajonuose. Palyginus šį žemėlapią ir Stankevičiaus bei Nemčenko duomenis matyti, kad arealai išliko tie patys, kaip XX a. pradžioje – XX a. viduryje.

⁶⁰ Plačiau žr. Laukaitytė, Regina, 2003: *Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

⁶¹ Немченко, Василий Н., 1963: Русские старожилы Литвы и их говоры. – *Kalbotyra* 7, 72 (komentarai p. 70–78).

⁶² *Атлас Литовской ССР*, Москва: Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, 1981, 128–129.

Per 1996–2002 m. organizuotas dialektologines ekspedicijas pavyko aplankyti praktiškai visus Lietuvoje išlikusius Rokiškio, Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Jonavos, Biržų, Kelmės ir Radviliškio, o kartu ir kaimyninių Latvijos ir Baltarusijos rajonų kaimus. Pakalbinti iš esmės visi vyresni tirtų kaimų gyventojai. Be to, pirminiai įrašai surinkti taip pat Vilniaus ir Šalčininkų rajonų gyvenvietėse.

5 žemėlapis. Rusų gyvenvietės 1979 m. Sudarė N. Morozova ir V. Čekmonas pagal žemėlapi „Gyventojų pasiskirstymas ir tautinė sudėtis“, paskelbtą leidinyje:

Атлас Литовской ССР, Москва: Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, 1981, 128–129

Šie tyrimai parodė, kad sentikių Lietuvos kaimuose kelis kartus sumažėjo, palyginti su 1979 m. duomenimis. Daug kaimų ar net ištisos kaimų grupės išnyko, bet bendrasis pagrindinių sentikių gyvenamų demografinių arealų išsidėstymas, susiformavęs XX a. pradžioje, išliko iki XXI a. pradžios. Vietiniai gyventojai pasakoja, kad masinis sentikių kėlimasis iš kaimo į miestą prasidėjo pokariu, o perkėlimas į „perspektyvias“ gyvenvietes, kurio metu sunyko dešimtys ar net šimtai nedidelių kaimų, buvo vykdomas kartu su

centralizuotų kolchozų ir sovchozų kūrimu bei melioracija – su plačiu užmoju ir visiškai netausojant tradicinio kraštovaizdžio. Dabartinė padėtis, 2011 ir 2021 m. gyventojų surašymo duomenimis, kiek skiriasi nuo tos, kurią pavyko užfiksuoti per ekspedicijas. Gerai pastebimą migraciją į Vakarus, o kartu ir dar spartesnę gyventojų kėlimąsi iš kaimo į stambesnius miestus lėmė tai, kad kaime sentikių gerokai sumažėjo.

Remiantis aptartais istoriniais ir demografiniais duomenimis ir surinkta medžiaga, Lietuvoje ir iš dalies kaimyniniuose Latvijos bei Baltarusijos regionuose galima išskirti *Rokiškio, Zarasų, Jonavos, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio* zonas, taip pat *Vilniaus, Radviliškio* ir *Kelmės* arealus, kuriuose gyvena sentikiai⁶³.

1.3.1. Rokiškio zona. Pagal teritoriją didžiausia *Rokiškio zona*. Tai *Lietuvių kalbos atlaso* punktai: 84 Papilys, 87 Užubaliai, 89 Juodupė, 120 Lukštai, 148 Obeliai, 144 Alizava, 174 Kupiškis, 179 Kriaunos, 237 Viešintos, 272 Andrioniškis. Ji apima Mainieivų, Sipailišio, Butkūnų, Bobriškio kaimų parapijas Rokiškio rajone, taip pat gretimą Kvedariškio Biržų rajone, Bagdonių Kupiškio rajone ir Paežerių parapiją Anykščių rajone. Pagrindinė šios zonos cerkvė dabar yra Rokiškyje, nors šio miesto sentikių bendruomenė ir maldos namai įsteigti tik po Antrojo pasaulinio karo – 1947 m. (vietoje karo metu sudeginto sentikių Miliūnų k.)⁶⁴. Kaimo bendruomenių šventovėse pamaldos vyksta tik retkarčiais: per didžiausias šventes arba kitomis ypatingomis progomis (laidotuvių, krikštynų ir pan.).

Ši zona geografiškai labai plati, tačiau joje gyvenantys sentikiai žino, kad šiame krašte gyvena daug jų bendratikių. Jie palaiko ryšius, lanko vieni kitus per didžiausias šventes ir susitinka senosiose kapinėse per mirusiųjų atminimo dienas. Dauguma gyventojų taip pat žino, kad jų gyvenamoji teritorija siejasi su Latvijos sentikių regionu ir yra kaimyninės Latgalos sentikių ploto dalis ir tiesioginė tąsa, o daug šeimų abiejose sienos

⁶³ Apie pagrindinių rusų sentikių paplitimo zonas ir arealus pradėta kalbėti XX a. pabaigoje straipsnyje: Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 1998б: О понятии, особенностях и проблемах происхождения традиционного говора старообрядцев Литвы. – *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai*. 1996–1997, red. Vytis Čiubrinskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 41–61. Detaliau ši idėja buvo pagrįsta darbe: Чекмонас, Валерий, 2000а: К социолингвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы. – *Русские староверы за рубежом*, ред. Ирина П. Кюльмоя, Тарту: Издательство Тартуского университета, 200–224 (*Труды по русской и славянской филологии: Лингвистика. Новая серия IV*). Vėliau remdamasi jau išsakytomis idėjomis šio darbo autorė parengė platesnę Lietuvos sentikių gyvenviečių (ir tarmių) paplitimo aprašą, žr. Морозова, Надежда, 2011: Староверы Литвы: места компактного проживания в прошлом и настоящем. – *Историко-культурный ландшафт Северо-Запада: Четвертые Шёгреновские чтения*, ред. Владимир М. Грусман et al. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 248–259.

⁶⁴ Apie Miliūnų k. istoriją žr. Zizas Rimantas: Miliūnai. – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/miliunai/> (žiūrėta 2023-12-10).

pusėse sieja giminystės ryšiai. Pagaliau Daugpilis (Latvija) jiems buvo ir svarbus vietinio jaunimo traukos centras; jis buvo ir iš dalies lieka ne tik pagrindinis kultūrinis ir ekonominis, bet ir regioninis, dvasinis centras visos zonos gyventojams⁶⁵.

Rokiškio zonoje yra šiuo metu beveik ištuštėjusi Bobriškio parapija – natūrali pirmosios Lietuvoje sentikių parapijos, įkurtos 1710 m. Puščios kaime, tęsėja. Pats Bobriškio kaimas jau beveik sunykęs, cerkvė praktiškai nebeveikia⁶⁶. 2010 m. šalia jos buvo pastatytas kryžius, kad primintų apie 1710 m. Puščioje įkurtą pirmąją dabartinės Lietuvos teritorijoje sentikių bendruomenę. Rokiškio zonoje yra (arba buvo) kelios seniausios parapijos⁶⁷.

3 pav. Bobriškio cerkvė (Rokiškio r.). 2010 m. šalia jos pastatytas kryžius, kad primintų apie 1710 m. Puščioje įkurtą pirmąją dabartinės Lietuvos teritorijoje sentikių bendruomenę. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2010 m.

⁶⁵ Daugpilis kartais vadinamas „sentikių Jeruzale“, nes jame veikia šešios sentikių cerkvės. Verta paminėti, kad *Lietuvos chronografo* (*Degučių metraščio*) duomenimis, 1660 m. Liginiškio k. (la. *Liginiški*) netoli Dinaburgo (anuomet Borisoglebsko) apsigyveno senojo tikėjimo pasekėjai ir įkūrė pirmuosius maldos namus Kurše (t. y. dabartinėse Baltijos šalyse), žr. Хронограф Литовский 2011: *Хронограф Литовский, сиречь Летописецъ степенный древлеправославного христианства...*, 92, 283. Liginiškio cerkvė uždaryta 1837 m. Dabar tai Daugpilio miesto dalis; 2001 m. spėjamoje šventyklos vietoje Liginiškio gatvėje pastatytas atminimo kryžius.

⁶⁶ Žr. Поташенко, Григорий, 2005a: Бобришкская (Пущанская) община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши: Краткий исторический и биографический словарь*, Vilnius: Aidai, 46–48.

⁶⁷ Plačiau apie Rokiškio rajono sentikius žr. Blaževičius, Petras, 1997: *Rokiškio krašto sentikiai*, Panevėžys.

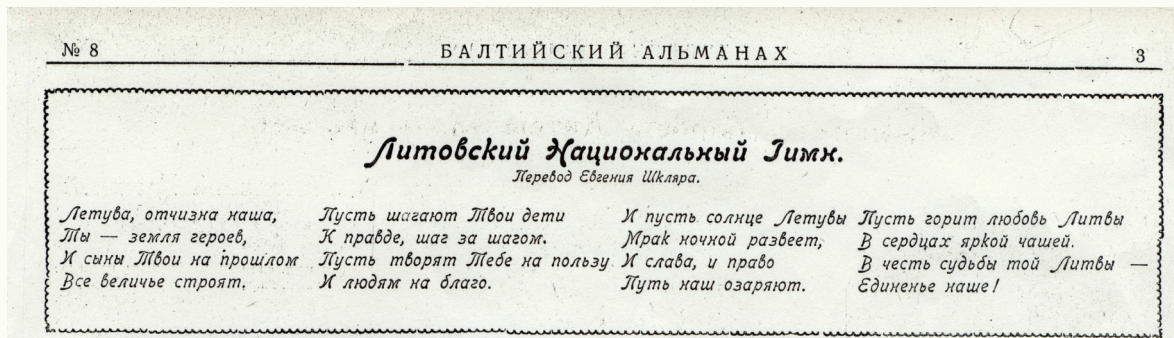
Prie Rokiškio zonos šliejasi Kvedariškio bendruomenė (Biržų r.). Ankstyvoji bendruomenės istorija nežinoma, maldos namai (greičiausiai dar be kryžiaus ir varpo ar bėgio gabalo) minimi 1902 m. 1923 m. surašymo duomenimis, šiame kaime buvo 56 kiemai ir 291 gyventojas. Tarpukariu, 1935–1940 m., buvo plačiai žinomas šio kaimo bažnytinis choras, giedojęs ne tik sentikių religines giesmes ir dvasines eiles, bet ir Lietuvos himną rusų kalba⁶⁸. Kvedariškio ir Apaščios sentikiai glaudžiai bendravo su Bagdonių parapijos bendratikiais, Kvedariškio vyrai dažnai vesdavo Kalnagalių kaimo (Kupiškio r.) merginas, nes esą jos buvo tikros gražuolės ir auksarankės⁶⁹.

4 pav. Kvedariškio dvasinis choras. 1935 m. rugpjūčio 8 d. Choro vadovas Manuilas Terentjevas sėdi ketvirtas iš kairės. Biržių krašto muziejaus „Sėla“ archyvas

⁶⁸ Лебедева, Жанна, 1998: Старообрядческий духовный хор деревни Федоришки. – *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai*. 1996–1997, red. Vytytis Čiubrinškas ir kt., Vilnius, 131–135.

⁶⁹ Plačiau apie Biržų rajono sentikius žr. Морозова, Надежда, 2018: Анатолий Павлович Непокупный и изучение старообрядческих говоров Литвы. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 262–266; Магин, Илья, 20156: Староверы как евреи: особенности пищевых запретов у старообрядцев северной Литвы. – *Евреи на карте Литвы: Биржай. Проблемы сохранения еврейского наследия и исторической памяти*, отв. ред. Ирина Копченова, Москва, 152–170.

5 pav. Lietuvos himnas rusų kalba. 1928 m. lapkričio 23 d. Eugenijaus Škliaro vertimas buvo išspausdintas Kaune leidinyje *Балтийский альманах*

Jungiamoji Rokiškio zonos sentikių grandis – tai tradiciniai šv. apaštalo Petro ir Povilo atlidai (*Petrinės*, rus. *Петрówka, Крыніца*) Vabolių kaime netoli Lukštų liepos pradžioje (jie vyksta iki šiol). Į atlaidus žmonės susirenka iš įvairių Lietuvos vietovių. Tai dar viena proga (kita – per Sekmines, kai giminės suvažiuoja aplankyti artimųjų kapų) sutikti bendratikius ir pasimatyti su artimaisiais.

6 pav. Rusų sentikių gegužinė (*Petrinės*) Vabolių kaime (Rokiškio r.). 1932 m. Rokiškio krašto muziejaus archyvas. Publikuota: <https://www.grokiskis.lt/rokiskis-triskart-lietuva/sentikiai-nuo-uzdarumo-iki-isejimo-visuomene>

Labai atsargiai prie Rokiškio zonos galima prijungti kadaise gausią Paežerių (Anykščių r.) bendruomenę, nors ji galėtų būti vertinama ir kaip savarankiškas arealas. Istoriskai – tai viena seniausių Lietuvos parapijų, įkurta 1715 ar 1725 m. Praeityje tai buvo viena didžiausių kaimo bendruomenių, pvz., žinoma, kad 1949 m. jai priklausė apie 1100 tikinčiųjų, o XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje – iki 100 žmonių⁷⁰. Šios mikrozonos gyventojai jau seniai nebepalaiko ryšių su bendratikiais iš Zarasų ir Rokiškio zonų, niekada nedalyvavo atlaiduose Vaboliuose (netoli Lukštų k. Rokiškio r.). Daugpilis, kaip dvasinės ir ekonominės traukos centras, jiems toli. Kita vertus, palyginti su kitų vietovių, Paežerių parapijos sentikiai daug geriau žino, kad jų bendratikiai gyveno ir gyvena netoli Jonavos, daugelis girdėjo apie garsiuosius Rimkų maldos namus. Nepaisant to, visi Paežerių bendruomenės nariai buvo tvirtai įsitikinę, kad Paežeriai ir aplinkiniai kaimai yra Lietuvos sentikių centras ir didžiausio susitelkimo vieta.

Taigi nepaisant geografinio išsiskaidymo, tarp visų Rokiškio zonos parapijų susiklostė savotiški grandininiai ryšiai, į savitą tvirtą organizmą sujungę sentikių gyventojų salas, faktiškai įsiterpusias į svetimkalbę aplinką. Visiems gerai žinomas sentikių polinkis izoliuotis nuo išorinio pasaulio, palikęs gilų pėdsaką visuose jų bendruomenės gyvenimo aspektuose, visiškai nereiškę, kad nėra vidinių ryšių tarp atskirų parapijų. Būtent šie ryšiai leidžia kalbėti apie egzistuojančias tam tikras sentikių paplitimo zonas Lietuvoje, nepaisant išorinio susiskaldymo ir išsibarstymo.

1.3.2. Zarasų zona. *Zarasų zona* apima dabartinį Zarasų rajoną, šiaurinę Ignalinos rajono dalį, Dūkšto apylinkes ir Utenos rajono rytinę dalį (*LKA* punktai: 181 Suviekas, 182 Stelmužė, 243 Blyniškės, 244 Zarasai, 279 Smalvos, 312 Salakas, 313 Dūkštas, 346 Tauragnai). Ją sudaro Rudėnų, Raisteniškių, Polivarko, Minaukos, Rusteikių, Dukšto ir Aukštakalnio parapijos, o pietinę dalį apėmė Utenos rajono Šeimaties parapija.

Šios zonos sentikiams pirmiausia būdinga tai, kad dar visai neseniai Daugpilis (Latvija), kuriame gyvena daug Zarasų rajono gyventojų giminaičių, buvo tikrasis jų kultūrinis, ekonominis ir dvasinis centras. Čia daug plačiau nei kitose zonose vyrai vertėsi amatais, daugelis ieškojo darbo ne tik buvusiose Kauno ar Vilniaus, bet ir kitose Pabaltijo⁷¹ ir Šiaurės vakarų krašto gubernijose.

⁷⁰ Поташенко, Григорий, 2005: Поезерецкая община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши...*, 298–299.

⁷¹ Pabaltijys (arba Pabaltijo / Ostzės kraštas) – 1710–1917 m. Rusijos imperijos Estlandijos ir Liflandijos, nuo 1795 m. – dar ir Kuršo gubernijos bendras pavadinimas. Apėmė dabartinę Estiją ir didumą dabartinės Latvijos (be dalies Latgalos), žr.: Pabaltijys. – *Visuotinė Lietuvos enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/pabaltijys/> (žiūrėta 2023-12-15).

Zarasų rajone veikia (arba veikė) kelios seniausios sentikių parapijos: Samanių (1735–1843 m.), Degučių (1756 arba 1758–1851 m.; XXI a. pradžioje bendruomenė atkurta, bet ji veikia savarankiškai ir nepriklauso Lietuvos sentikių bažnyčiai), Polivarko (1763–1849 m., atkurta XIX a. pabaigoje). Degučių bendruomenė ir vienuolynas buvo įtakingiausias religinis ir kultūrinis centras, o 1807 m. Degučių dvasios tėvui Titui Tanajevui buvo suteiktas garbingas „bendrojo Lietuvos ir Kuršo ganytojo“ vardas (rus. *общий пастырь Литвы и Курляндии*; vėliau šį titulą turėjo jo įpėdiniai). 1823 m. Degučiuose pirmą kartą Baltijos šalių sentikiai pripažino bažnytinę santuoką (t. y. fedosejininkai, kurie nepripažįsta bažnytinės santuokos instituto, pradėjo pereiti į liberalesnę pomorų pakraipą, pripažįstančią santuokas), įteisintos gimimo, mirties ir santuokos metrikų knygos. XIX a. viduryje Degučiuose buvo sukurtas ir svarbiausias vietinių sentikių istoriografijos šaltinis – garsusis *Lietuvos chronografas* (kitai *Degučių metraštis*). 1851 m. carinės Rusijos valdžios sprendimu Degučių cerkvė ir parapija buvo likviduotos. Po kelerių metų, 1855 m., netoliese buvo įkurta Raisteniškių bendruomenė⁷².

7 pav. Sentikiai Degučių kapinėse. 1933 m. Arsenijaus Nikitino archyvas

⁷² Plačiau žr. Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв...*, 473–474; Барановский, Василий, Поташенко, Григорий, 2005: Дегуцкая (Дегучайская) община. – Барановский Василий, Поташенко Григорий, *Староверие Балтии и Польши...*, 131–134.

8 pav. Minaukos (Zarasų r.) cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.

Natūralu, kad Zarasų rajono sentikiai suvokia save kaip Lietuvos sentikybės centrą. Jie labai gerai žino, kad jų pasekėjai gyvena ir kaimyniniame Ignalinos rajone, tačiau mažai kas girdėjo, kad jų esama ir toliau į pietus – dabartiniame Švenčionių rajone ir gretimose Baltarusijos vietovėse. Daugelis žino apie Petrines Vabolių kaime, Rokiškio rajone. Visais atžvilgiais glaudžiausiai jie bendrauja su bendraamžiais, gyvenančiais kaimyniniuose Rokiškio ir Daugpilio rajonuose, pvz.: *В Зарасьх бывала народъ събираицца малодый / гуляли / нарядна / прияжжали с Латвии нъ кирмаиш* (Zarasuose, būdavo, jaunimas su sirenka, vaikšto gražiai pasipuošę, iš Latvijos atvažiuodavo į kermošių; Nadūnai, 1963 m. įrašas). Šiuo metu lankomiausios yra Zarasų ir Dūkšto cerkvės⁷³.

Prie Zarasų zonos formaliai galima priskirti Utenos arealą (*LKA* punktai: 275 Vyžuonos ir 346 Tauragnai). Jis sunyko pokariu. Stankevičiaus duomenimis, XX a. pradžioje didžiausi kaimai buvo Stalnioniškis (53 žm.) ir Černovščizna (33 žm.)⁷⁴.

⁷³ Plačiau apie Zarasų krašto sentikius žr. Барановский, Василий, 2000: *Хранители старой веры, Зарасай*; Барановский, Василий, 2004: *Вековые святыни, Зарасай*.

⁷⁴ Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губерні...*, 146.

Dešimtojo dešimtmečio pabaigoje Stalnioniškyje gyveno dvi sentikių šeimos, bet visiškai lituanizuotos.

1.3.3. Ignalinos–Vidžių zona. Centrinės Ignalinos rajono dalies ir Baltarusijos Vidžių apylinkių sentikių kaimai jungiami į vientisą *Ignalinos–Vidžių zoną*, nes šie arealai ilgą laiką buvo glaudžiai susiję.

Ignalinos arealą dabar sudaro Mikalavo ir Lukošiškės parapijos (*LKA* punktai: 348 Kazitiškis, 350 Medeišiai, 383 Antakmenė, 382 Ignalina, 384 Kačergiškė, 416 Motiejūnai, 417 Ceikinėliai, 418 Mielagėnai, 420 Tverečius, 422 Vosiūnai). Sentikių Davedynų kaimas (Davedynų parapija veikė iki XX a. devintojo dešimtmečio pradžios) nugriautas per aštuntąjį dešimtmetį vykusią melioraciją. Išliko tik dvi sodybos, cerkvė sudegė 1978 m. Dalis iš šio kaimo kilusių žmonių gyvena kaimyniniuose Meikštuose – buvusiam dvaro, vėliau sovchozo centre, išsiplėtusiame kaip tik naikinant šalia buvusius neperspektyvius gyvenamuosius punktus. Su kai kuriais išėiviais iš Davedynų pavyko pabendrauti ne tik Meikštuose, bet ir Blažiškių kaime, Vidžių apylinkėse. Manoma, Mikalavo ir Daugėliščio (Davedynų parapijos pirmtakė) bendruomenės įkurtos XIX a. pradžioje.

Senas ir labai įtakingas praeityje gausaus Vidžių arealo centras buvo Vidžiai (Breslaujos r., Baltarusija)⁷⁵. Vidžių bendruomenė įsteigta 1764 m. ir buvo gerai žinoma aplinkiniams senojo rusų tikėjimo šalininkams. Sentikiams, gyvenusiems kaimyniniame Ignalinos rajone, Lietuvoje, Vidžiai tradiciškai buvo svarbus konfesinis, kultūrinis ir ekonominis centras. Šiuo metu, pasikeitus geopolitinėms aplinkybėms, tradiciniai saitai nusilpo ir vietinius kaimų sentikius labiau traukia artimiausi Zarasų arba Švenčionių centrai.

1.3.4. Švenčionių–Lentupio zona. *Švenčionių–Lentupio zoną* sudaro Jurgeliškės parapija (457 *LKA* punktas – Jurgeliškė), teritorijos ir gyventojų atžvilgiu didelė Švenčionių parapija (483 *LKA* punktas – Švenčionys; cerkvė Švenčionyse) Lietuvoje ir dvi parapijos geografiškai artimos Jurgeliškei Baltarusijoje – Apydėmės (cerkvė Apydėmėje) ir Kuklianų (cerkvė Kuklianuose). Abi šios parapijos įsikūrusios Pastovių rajone Baltarusijoje. Švenčionių bendruomenė susiformavo XVIII a., matyt, Jurgeliškės parapija taip pat yra ganėtinai sena. Tai liudija apylinkėse esančios ketverios kapinės, iš kurių trejos – itin senos. Įdomu pastebėti, kad pokalbiai su Jurgeliškės apylinkių vietiniais gyventojais parodė, kad jie dvasiškai orientuoti į Baltarusijoje esančią gretimą Apydėmės

⁷⁵ Jis gali būti vertinamas kaip sentikių Breslaujos–Kraslavos zonos pakraštys, jungiantis Latgalos (Latvija) ir dabartinės Vitebsko apskrities (Baltarusija) sentikių gyvenvietes. Čia vartojamos sentikių šnektos kol kas lieka netirtos. Apie sociolingvistinę Ignalinos rajono situaciją žr. Kardelis, Vytautas, 2006: Šiaurės rytų vilniškių ploto sociolingvistiniai bruožai. – *Baltistica* XLI/2, 233–243.

parapiją. Jiems tas kaimas su maldos namais ir senosiomis kapinėmis buvo vietinis senti-
kių traukos centras. Deja, sentiškių kaimai šioje šiaurės vakarų Baltarusijos dalyje, darbo
autorės žiniomis, nebuvo tirti, todėl šiuo metu gana sunku įsivaizduoti jų gyvenamosios
zonos socialinių ir konfesinių ryšių struktūrą⁷⁶. Dar vienas tradicinis traukos centras
Švenčionių rajono sentikiams buvo jau minėta Vidžių parapija ir Vidžių miestelis (galbūt
ir todėl, kad carinės Rusijos laikais buvo valsčiaus centras). Švenčionių sentikiai beveik
negirdėjo apie bendratikius Zarasų rajone. Taip pat svarbu paminėti, kad Jurgeliškės apy-
linkių gyventojai niekada nesilankė Mikalavo maldos namuose. Apskritai šio Lietuvos
kampelio sentikiai linkę tapatintis su gretimo Baltarusijos regiono (nuo Breslaujos iki
Lentupio) sentikiams. Manytina, kad viena iš tokios baltarusiškos socialinės ir kultūrinės
orientacijos priežasčių buvo tarpukario Lietuvos ir Lenkijos siena.

9 pav. Jurgeliškės kaimas (Švenčionių r.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

⁷⁶ Tam tikros informacijos apie sentiškių paplitimą šiame regione teikia tarpukario Vilniaus krašto senti-
tikių bendruomenių sąrašai, skelbti sentiškių spaudoje, bet kol kas nesudarytas išsamus specialus žemė-
lapis, kuris parodytų realų šių vietovių ir bendruomenių išsidėstymą ir jų raidą.

10 pav. Švenčionių parapijos sentikės po pamaldų. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

1.3.5. Jonavos zona. *Jonavos zonos* (LKA punktai: 373 Meilūnai, 406 Šėta, 408 Siesikai, 470 Babtai, 472 Kulva, 474 Vepriai, 501 Neveronys, 518 Užusaliai) branduolį sudaro Rimkų, Paskutiškių ir Baltromiškės parapijos. Jonavos sentikiai taip pat įsitikinę, kad Jonavos kraštas kaip visuma ir kiekviena parapija atskirai yra Lietuvos sentikybės centras; vietiniai žmonės žino apie Zarasų ir Rokiškio zonų sentikių gyvenvietes, nes iš ten kartais buvo parsivežamos žmonos, tačiau nė vienas iš mūsų kalbintų informatorių negirdėjo apie bendratikius, pavyzdžiui, iš Anykščių, Ignalinos ir Švenčionių rajonų.

Rimkų cerkvė yra ne tik viena iš garsiausių sentikių šventyklų Lietuvoje, bet ir viena seniausių (netiesioginiais šaltiniais, Rimkų parapija buvo įsteigta iki XVIII a. dešimtojo dešimtmečio)⁷⁷. XIX a. viduryje Rimkai buvo vienas didžiausių visos Kauno gubernijos kaimų. 1856 m. ten įvyko sentikių bažnyčios susirinkimas. Šio susirinkimo nutarimus sudaro 33 straipsniai, kurie aptaria ikonų garbinimo, dvasios tėvų ir parapijiečių apeiginių ir kasdienio gyvenimo normų reguliavimą. Nutarimus pasirašė 13 dvasios tėvų ir vienuolių iš Lietuvos ir Rytų Prūsijos⁷⁸. Į Rimkų cerkvės atlydus tikintieji suvažiuodavo iš visų šios zonos kampelių. Dabar Rimkai yra sovietmečiu išplėtooto rajono centro – Jonavos – dalis.

⁷⁷ Žr. Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.*..., 474.

⁷⁸ Plačiau žr. Морозова, Надежда, 2021: К истории староверия в Литве в XIX в.: Рымковский собор 1856 г. и его постановления. – *Slavistica Vilnensis* 66/1, 56–72. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2021.66\(1\).60](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2021.66(1).60)

11 pav. Rimkų (Jonavos r.) sentikų cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

Paskutiškių kaimo vietoje (cerkvė sudegė XX a. septintąjį dešimtmetį) ekspedicijos metu buvo likusios trys sodybos. Dauguma gyventojų buvo perkelti į stačiatikių Užusalių (carinėje Rusijoje vadintu *Aleksandrovskaia sloboda*) kaimą, kur jie stengėsi įsikurti vieni greta kitų, ir susidarė kelios gatvės, gyvenamos praktiškai vien sentikių. Jokios priešpriešos tarp Užusalių sentikių ir stačiatikių nepastebima, nors užrašyta įdomių šios gyvenvietės žmonių savimonės faktų. Sentikiai, paklausti apie tautybę, atsakydavo, kad jie rusai, o jų kaimynai – stačiatikiai. O stačiatikiai į tą patį klausimą atsakinėjo visiškai priešingai: mes esame rusai, o jie – sentikiai.

Šiaurės vakariniame Jonavos zonos pakraštyje yra Ibėnų parapija, kurioje veikia Didžiųjų Ibėnų (carinėje Rusijoje *Nikolskaia sloboda*) šventykla. Pagal gyventojų skaičių – tai vienas iš didžiausių sentikių kaimų Lietuvoje.

Šiauriniame Jonavos zonos pakraštyje dar penktajame–septintajame dešimtmečiais buvo nedidelis Norbutiškių kaimas prie Šėtos (Kėdainių r.), kuris šiuo metu jau sunykęs. Kaip ir Užusaliuose, visi vietiniai sentikiai gyvena toje pačioje šio miestelio gatvėje⁷⁹.

1.3.6. Kelmės ir Radviliškio arealai. XX a. pradžioje Šiaurės vakarų Lietuvoje susiformavo kelios sentikių bendruomenės: Luobos, Ketūnų, Leckavos, Vegerių, Kantaučių, Juodžių, Vileišių ir kt. Jų atsiradimas siejamas su vidine sentikių migracija Lietuvoje. Beveik visos šios bendruomenės buvo uždarytos sovietmečiu, po Antrojo pasaulinio karo. Atrodo, šių parapijų sentikiai ištirpo vietinių gyventojų aplinkoje. Šiuo metu galima kalbėti apie labai negausų Kelmės (dabar jam priklauso Lykšilio ir Pakupelkio kaimai, kituose kaimuose rusų sentikių nėra) ir Radviliškio arealus. Vietiniai sentikiai dabar buriasi prie Šiaulių ir Radviliškio miestų bendruomenių, nors jos įsteigtos visai neseniai – XX a. pabaigoje, jau nepriklausomoje Lietuvoje. Kaip jau minėta, vėlyvuosiu sovietmečiu Šiaulių rajono Smilgių, Amalių ir Gilaičių kaimų šnektos tirtos Jakovo Trifonovo.

Kelmės arealui (LKA punktai: 224 Vaiguva, 258 Kelmė) šiuo metu atstovauja du kaimai – Leonuvka (parapijos centras Lygšilis) ir Pakupelkis. Buvusio parapijos centro Kakoniškės (du kilometrai į pietus nuo Kelmės) gyventojai beveik asimiliavosi, o kiti parapijos kaimai tiesiog ištuštėjo.

Radviliškio arealas tirtas 2002 m. Nedidelis Dvariškių kaimas, kuriame dar 1959 m. gyveno 44 žmonės, sunyko XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Jo vietoje liko tik cerkvės griuvėsiai ir vienas ūkis, priklausantis lietuviui. Dideliame Sidarių kaime, kuriame 1959 m. buvo 148 gyventojai, ekspedicijos metu buvo likę 5 senbuviai (punktas

⁷⁹ Plačiau apie Jonavos zoną žr. Чекмонас, Валерий, 2000a: К социолингвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы..., 206–217.

228 – Šiaulėnai). Dauguma šio rajono sentikių gyvena Radviliškyje ir Ilguočių kaime, pusantro kilometro nuo šio rajono centro.

12 pav. Sidarių kaimo (Radviliškio r.) cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

1.3.7. Vilniaus arealas. Terminu *Vilniaus arealas* apibūdinama teritorija, kurioje įvairiu laiku susiformavo kelios nedidelės Gojaus, Žemaitėlių, Gailiūnų ir Daniliškių parapijos, kurių gyventojai mažai bendrauja arba nebendrauja tarpusavyje (punktai: 524 Akmena, 538 Žasliai, 594 Semeliškės, 600 Čepurniškės). Seniausia šioje teritorijoje – Daniliškių parapija. Turimais duomenimis, galima pasakyti, kad ji veikia nuo pirmojo XVIII a. ketvirčio. Tikėtina, kad tai seniausias sentikystės židinys Vilniaus krašte, kuris XVIII a. taip pat buvo ir svarbiausias Vilniaus krašto sentikių dvasinis centras. Iki 1825 m. (kai Vilniaus sentikiai įsteigė savo bendruomenę) Vilniaus miesto ir artimiausių apylinkių senojo rusų tikėjimo žmonės lankė Daniliškių maldos namus. 1913 m. šalia Daniliškių (apie 10 km į pietus nuo šio kaimo) buvo įsteigta dar viena – Salkininkų – bendruomenė. 1952 m. uždarius Daniliškių bendruomenę jos parapijiečiai buvo formaliai prijungti prie Salkininkų bendruomenės. Šeštajame–devintajame XX a. dešimtmečiais Salkininkų (Daniliškių) parapija dėl įvairių priežasčių (kolektyvizacijos, melioracijos, gyventojų migracijos į aplinkinius miestus) palapsniui menko. Daniliškių bendruomenė atsinaujino pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, bet mūsų ekspedicijų metu Daniliškėse vietinių vyresnio amžiaus gyventojų rasti nepavyko⁸⁰.

13 pav. Žemaitėlių kaimas (Vilniaus r.). Tolumoje matyti sentikių cerkvė.
Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

⁸⁰ Поташенко, Григорий, 2005в: Данилишкская община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши...*, 127–128; Григорий Поташенко 2023: *История Данилишкской общины и Свято-Троицкий храм*, Вильнюс.

Santykinau šiam arealui priskiriamos ir Dūdiškių (įsteigta 1763 m.)⁸¹ bei Mūro Strėvininkų bendruomenės (LKA punktai: 555 Žiežmariai ir 572 Kalviai). Šio arealo centras – Vilnius.

Pavienės sentikių bendruomenės registruotos ir kitose Lietuvos vietose, kai kurios yra gana senos (pvz., Kulinių parapija, ko gero, buvo įkurta XIX a. pradžioje⁸²), bet jose nebėra arba beveik nebėra vietinių gyventojų ir jos nesudaro savarankiškų arealų, o priskirti jas prie jau esamų zonų gana sunku net geografiškai. *Lietuvių kalbos atlase* – tai punktai Trimėsėdis (68), Gaižūnai (77), Kuršėnai (102), Luokė (160), Vadaktai (266), Raguva (302).

14 pav. Daniliškių kaimo (Trakų r.) gatvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2009 m.

Lengva pastebėti, kad anksčiau aptartos Lietuvos sentikių gyvenamosios zonos ir arealai atspindi sentikių pasiskirstymo XX a. pradžioje ir po Antrojo pasaulinio karo schemą. Be to, šiuos arealus galima vertinti ir kaip vieną iš būdų aprašyti istoriškai susiformavusius Lietuvos regionus, kuriuose gausiai gyvenama sentikių. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad šis skirstymas į zonas ir arealus bei socialinių, demografinių, dvasinių ir kultūrinių ryšių ir kontaktų aprašas remiasi lauko tyrimų duomenimis. Ateityje jis gali būti tikslinamas atsivėlęsus į specialius archyvinius tyrimus ir apibendrinamuosius XX a. Lietuvos sentikių istorijos darbus.

⁸¹ Žr. Поташенко, Григорий, 2005г: Дудишкская община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши...*, 155–156.

⁸² Žr. Potašenko, Grigorijus, 2023c: Sentikiai ir jų parapijos. – *Molėtų krašto istorinės atodangos*, sudarė Austėja Jasaitienė, Molėtai [i.e Vilnius]: Akademikai, 227–235.

15 pav. Kryžius Stravų kaimo (Rokiškio r.) sentikių kapinėse.
Alozyo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.

Pirmiausia, kaip matyti iš anksčiau aprašytų demografinių duomenų, zonos ir arealai greičiau yra pokario padėties rekonstrukcija nei tikrosios padėties XX–XXI a. sandūroje konstatavimas. Aptarti juos kaip realiai egzistuojančius (arba dar visai neseniai egzistavusius) pasirodė įmanoma, nes per 1996–2002 m. lauko tyrimus minėtose vietose pavyko rasti ir apklausti tradicinių tarmių vartotojus – tiek gyvenančius gimtosiose vietose, tiek ir persikėlusius į kaimyninius gyvenamuosius punktus. O atkurti nuoseklią tautinę visų vietovių, kur anksčiau (pvz., Stankevičiaus duomenimis) gyveno sentikiai, padėtį šiuo metu nėra galimybės arba dažniausiai reikėtų tirti rusų tarmių likučius, vartojamus sulietuvėjusių sentikių.

Antra, remiantis istoriniais ir ekspedicijų metu surinktais duomenimis, išskirti sentikių gyvenami arealai galutinai susiformavo antroje XIX a. pusėje vadinamosios antrinės, vidinės sentikių migracijos po 1863 m. sukilimo, šią migraciją daugiausiai lėmė Šiaurės vakarų krašto administracijos žemėtvarkos politika⁸³. Deja, vietinės legendos nepateikia

⁸³ Plačiau apie tai žr. Сивицкене, Мария К., 1998: Из истории русского старожильского населения Литвы. – *Slavistica Vilnensis* 1997: Язык. История. Культура: Сборник статей, посвященный шестидесятилетию профессора Валерия Н. Чекмонаса, 153–164 (*Kalbotyra* 46/2).

faktų apie tai, iš kur atsikraustė sentikių, šiuo metu gyvenančių išvardytuose arealuose, protėviai. Iš dalies tai išsiaiškinti galima tik naudojantis archyviniais duomenimis. Kad kraustymasis vyko palyginti neseniai, rodo tai, jog: a) nėra senų kapinių; b) pasakojama apie tai, kad pačių seniausių gyventojų tėvai ar seneliai pirko žemę; ir c) pasakojama apie 1863 m. sukilimą, dėl kurio rusai atsikraustė į aptariamąs vietas⁸⁴. Šie duomenys rodo, kad Kelmės ir Radviliškio arealai, be abejonės, susiformavo tik antroje XIX a. pusėje ar net XX a. pradžioje. O štai Rokiškio, Zarasų, Jonavos ir Švenčionių–Lentupio zonų, kur sentikiai įsikūrė greičiausiai dar XVIII a. viduryje, kapinės dažniausiai keliasluoksniės (yra paminklų, tiksliai datuojamų kartais ir XIX a. pirmąja puse), o sukilimą čia atmena tik kai kuriuose kaimuose, įkurtuose po Michailo Muravjovo laikotarpio⁸⁵.

16 pav. Degučių kapinių (Zarasų r.) koplyčia (atstatyta).
Jekaterinos ir Vladimiro Abramovų nuotrauka, 2007 m.

Taigi analizuojant 1996–2002 m. surinktus duomenis, išsiaiškinta, kad aprašant Lietuvos rusų tarmes termino „Lietuvos (ar Pabaltijo) rusų senbuvų tarmės“, vartoto šeštojo–devintojo

⁸⁴ Pateikėjai dažniausiai nežino žodžio *sukilimas* reikšmės, žr. Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 1998a: О мифологизации событий прошлого в устной традиции..., 105–113.

⁸⁵ Sentikių kapinių sąvadą žr. Potašenko, Grigorijus, 2006: *Historic and Cultural Heritage Sites of the Old Believers in Lithuania*, Washington: United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad.

XX a. dešimtmečių tyrimuose, taikyti *visoms* šio regiono tarmėms negalima. Reikia skirti Lietuvos sentikių ir stačiatikių rusų tarmes. Tokio skirstymo priežastis nėra konfesinė, nes šių dviejų bendruomenių atsikėlimo į Lietuvą istorija ir tolesnis likimas – skirtingi. Dabartinių stačiatikių „nikonianų“ protėviai atsikėlė į Lietuvą daugiausia per paskutinį XIX a. trečdalį. Deja, šios studijos autorės žiniomis, nei dabartinė kaimo gyvenviečių geografija, nei tarmių ypatybės neištirtos ir neaprašytos. Patikimai galima teigti, kad:

- absoliuti dauguma stačiatikių vartojamų tarmių yra izoliuotosios, pvz., Lebeniškiei Biržų rajone;
- tikėtina, kad nedidelis tokio tipo gyventojų arealas išliko Žemaitijoje, Kelmės rajone, Kolainių kaimo apylinkėse;
- pats didžiausias stačiatikių kaimas šiuo metu yra Užusaliai Jonavos rajone;
- Mikniškių stačiatikių bendruomenės (Šalčininkų r., netoli Turgelių), nors ir žinomos nuo XX a. pradžios, dabar negalima laikyti tradicine, nes Mikniškėse apsigyveno žmonių iš įvairių Lietuvos miestų ir kaimų.

Todėl toliau bus kalbama apie Lietuvos sentikių tarmes ir tik palyginimui pateikti duomenys, surinkti iš rusų stačiatikių. Tokie atvejai tekste bus aptariami atskirai.

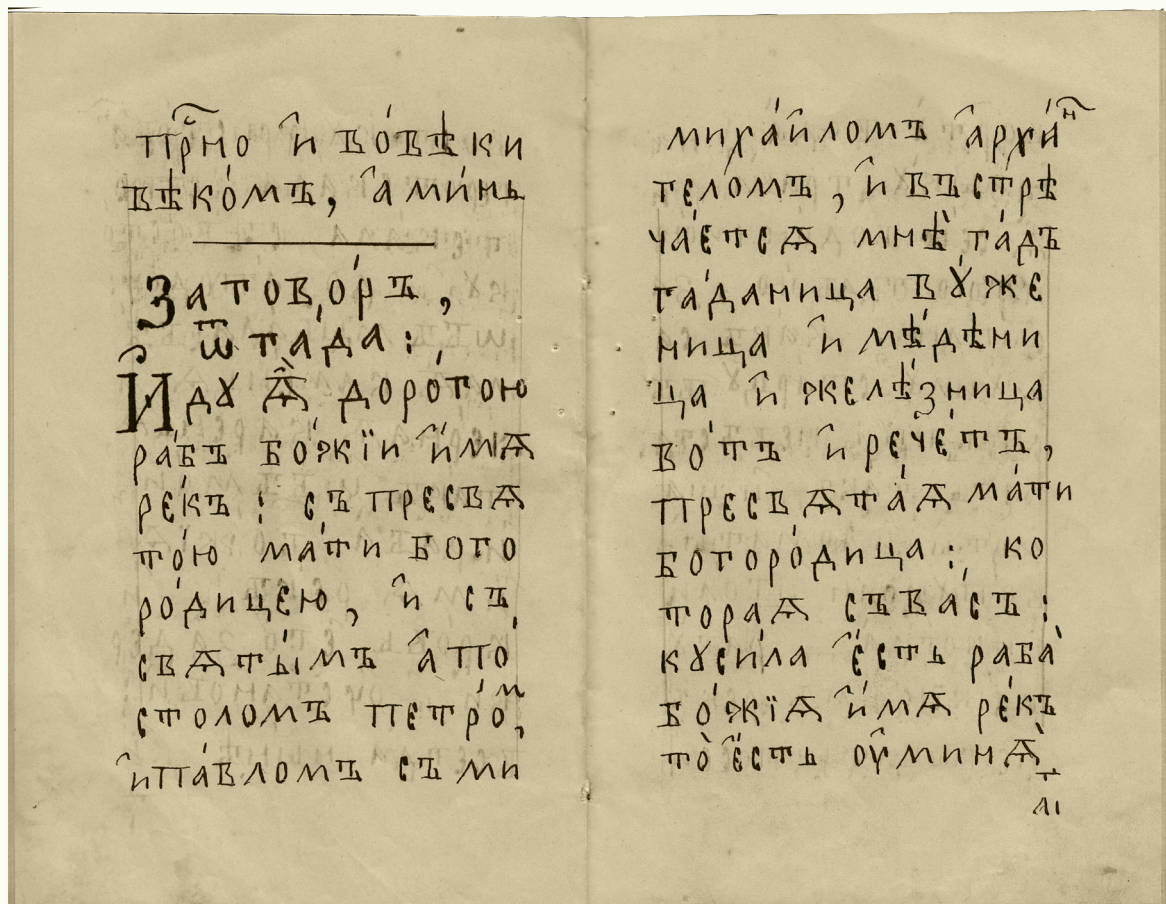
1.3. Etnografiniai regionų skirtumai

Žinomas Lietuvos folkloristas profesorius Jurijus Novikovas atkreipė dėmesį į vieną svarbią etnografinę ypatybę, skiriančią Zarasų ir Rokiškio bei Ignalinos–Švenčionių zonas⁸⁶. Jo pastebėjimais, šios zonos labai skiriasi žmonių požiūriu į užkalbėjimus – svarbiausią tradicinės buitinės magijos žanrą. Zarasų ir Rokiškio zonose užkalbėjimai yra slaptos žinios, jų nereikėtų apskritai rodyti (jeigu tekstai užrašyti) ar demonstruoti (garsiai sakyti) viešai. Gebėjimas užkalbėti šeimoje perduodamas pagal tam tikras taisykles, užkalbėti savęs negalima. Ignalinos–Švenčionių zonoje viskas atvirkščiai: užkalbėjimas – ne paslaptis, užkalbėti gali bet kas, reikia tik mokėti tekstą; užkalbėjimų tekstus visi nusirašinėdavo, juos buvo galima garsiai perskaityti ir parodyti nepažįstamiems žmonėms, tai ne kartą buvo parodyta; pagaliau, galima užkalbėti ir save. Kaip Zarasų ir Rokiškio, Jonavos zonoje požiūris į užkalbėjimus toks pat – tai yra slaptas veiksmas.

Dar viena skiriamoji etnografinė įdomybė – tai apeiginis kiemų lankymas per Velykas, gyvavęs dar tarpukariu. Lietuvos rusų sentikių tarmėse lalavimo

⁸⁶ Tai žodinis Novikovo pastebėjimas, užuominų apie šiuos etnografinius Lietuvos sentikių regionų skirtumus jo publikacijose rasti nepavyko.

veiksmas vadinamas veiksmoždžiu *вольніць*, o apeigų dalyviai – *вольніцѹки* (fonetiškai [валы́ницъ; валы́ншчыки]). Profesoriaus Novikovo surinkti ir paskelbti duomenys liudija, kad sentikių lalavimo apeigos žinomos Baltarusijos, Latvijos (Latgalos) ir Lietuvos pasienio teritorijoje: kai kuriuose Daugpilio rajono pietinės dalies, Baltarusijos Vitebsko srities Pastovių (Apydemės ir Kuklianų sentikių parapijos) ir Breslaujos (Vidžių parapija) rajonų bei Ignalinos ir Švenčionių rajonų sentikių kaimuose⁸⁷. Pažymėtina, kad Ignalinos rajone šios apeigos paplitusios tik į rytus nuo Izabelinės, nes pateikėjų apklausos parodė, kad gretimame Mikalavo kaime (parapijos centras, apie 5 km į vakarus nuo Izabelinės) vietiniai sentikiai apie lalauninkus niekad negirdėjo. Šiaurinė lalavimo riba – tai jau neegzistuojantis Davedynų sentikių kaimas ir parapija.

17 pav. Užkalbėjimų knygelė. XX a. pirmoji pusė. Ukmergė, privati kolekcija

⁸⁷ Žr. Новиков, Юрий А., 2002a: Волочебный обряд у старообрядцев Литвы и Беларуси [тексты]. – *Slavistica Vilnensis* 2002, 185–196 (*Kalbotyra* 51/2); Новиков, Юрий А., 2002b: Пасхальный обход дворов у старообрядцев литовско-белорусского пограничья. – *Slavistica Vilnensis* 2002, 81–92 (*Kalbotyra* 51/2).

Nors šis paprotys žinomas ir Baltarusijoje, mūsų ekspedicijų metu surinkta medžiaga rodo, kad Lietuvos ir Baltarusijos pasienio sentikių ir baltarusių lalavimo giesmių tekstai, užfiksuoti Baltarusijoje, yra visiškai skirtingi, juose nėra sutapimų ir nors kiek artimų paralelių. Tai rodo, kad sentikių ir baltarusių lalavimo tekstai yra savarankiški, t. y. apeigos formaliai sutampa, bet jas lydinčios giesmės skirtingos, nepasiskolintos iš kaimynų ir neišverstos į rusų arba baltarusių tarmes. Sutampa Lietuvos (ir Baltarusijos) sentikių lalauninkų giesmių ir Velykų tropariono refrenas *Христосъ воскресъ, сынъ Божій* (Kristus, Dievo sūnus, prisikėlė), kuris vos kelis kartus girdėtas baltarusių giesmėse. Artimiausias variantas, kurį Novikovui pavyko surasti, yra viena lalauninkų giesmė, užrašyta A. Serebrenkovo XIX a. antroje pusėje Vitebsko gubernijos Sebežo apskrityje. Tikslesnė teksto fiksacijos vieta ir atlikėjų konfesija nenurodyta, bet ši informacija bus labai svarbi šios studijos pabaigai, kai bus bandoma nustatyti Lietuvos sentikių tarmių kilmę.

Taigi yra dar vienas etnografinis bruožas, kuris skiria Ignalinos ir Švenčionių rajonų sentikius nuo kitų Lietuvos regionų, nes kitur sentikių lalavimas nežinomas.

Dar vienas etnografinis bruožas – tai plačiai paplitęs liaudies sentikių paprotys „vogti“ nuotakas. Istoriniai ir etnografiniai duomenys rodo, kad jis plačiau gyvavęs XVIII ir XIX a. ir, kaip rodo mūsų XX a. pabaigos lauko tyrimai, iš dalies išlikęs iki XX a. vidurio. Dažniausiai tai buvo tam tikra prasme ritualinis veiksmas iš anksto jauniems susitarus ir vėliau tėvams pritarus. Todėl aplinkinių akyse tai buvo teisėtas ir net pagirtinas dalykas, nes taip jaunuoliai parodydavo savo drąsą. Kita vertus, šie liaudies papročiai niekada nebuvo toleruojami dvasios tėvų, ypač fedosejininkų (iki 1918 m.), kurie dėl konservatyvių religinių įsitikinimų nepripažino bažnytinių santuokų.

Seniausias šios studijos autorei žinomas „vogtinių vestuvių“ (rus. *сва́дьба вкρά́дку*) aprašas buvo paskelbtas XIX a. pabaigoje. Jame pasakojama apie Jonavos sentikius. Pateikiamas visas šio pasakojimo tekstas, nes jame gerai matyti šio veiksmo (iš esmės vestuvių liaudies apeigų dalies) struktūra ir renginio mastas:

„Для характеристики мѣстнаго и окрестнаго старообрядческаго населенія можно привести слѣдующее. Въ ярмарочные и нѣкоторые базарные дни, а также во время масляницы, пасхальной недѣли и около праздника св. Троицы въ Яново съѣзжаются изъ разныхъ мѣсть Ковенской губерніи, даже Виленской, и изъ городовъ Двинска и Риги старообрядцы (раскольники) съ своими взрослыми, разодрѣтыми въ нарядные великорусскіе костюмы сыновьями и дочерьми для гулянья («проводовъ»). Предъ гуляньемъ большинство мужской молодежи покупаетъ сласти для подарковъ дѣвушкамъ и секретно отъ родителей заходятъ въ питейныя заведенія выпить изрядно рижскаго бальзаму, коньяку или водки, какъ говорятъ «для смѣлости и развязности»; при этомъ закускою у нихъ служатъ конфекты или сморгонскіе баранки. Затѣмъ молодежь отправляется на площадь, лежащую возлѣ военной казармы, гдѣ ихъ ожидаютъ

dėvuški-nevėsty. Tutz-to kazdyj pareny znakomitsja s dėvuškami i podyskivaet sebz podchozaju. Poznakomivšijs, pareny s neju nachinaet prokazivatsja po ploščadi i vesti razgovor, v bolšinstv slučajev napravlennyj k svatovstvu, i tut že vručaet podarok, kuplennyj ranjše i sostojščij iz sladostej, no v někotoryx slučajax i iz dėvvičix ukrašenij. Takim obrazom sobiraetsja parj do sotni i vsj oni činno snujuť vzaď i vperedj po ploščadi, vedj razgovor počti na odnu i tu že temu. V to vrema stariki, ženatye s ženami i подроctki stojat poodalj otмолодежи i наблюдають, как держать себя v «проводах» их дѣти i s kѣм гуляють, а подроctki присматриваются k обряду «проводов». Нагулявшисj вдоволь, часть молодежи становится v кружки, поють хороводныя пѣсни, во время которых v средину хоровода выступает парeny s dėvuškoj i podj звуки пѣсни «Ах вы, сѣни, мои сѣни» или других пѣсень пляшут «вертелку», чередуясь пара за парoj до самого вечера. Послj гулянья stariki i молодежь разѣзжаются по домам или ѣдут v гости k знакомым i родным. Иногда бывают случаи, что s проводов увозится каким-либо парнем совмѣстно s сватом dėvuška, изъявившая согласие выйти замуж за парня, на брак которого родители не согласны. Ухавшая без вѣдома родных dėvuška v дом парня сейчас же вѣнчается. Обряд вѣнчанія их состоит v том, что раскольничj наставник читает молитвы i обводит молодых три раза вокруг стола, стоящего v красном углу избы. Спустя нěkоторое время новобрачные ѣдут «на хлѣбшки» (v гости) k родителям жены; тѣ встрѣчают s радостью i прощают этот проступок дочери, рассуждая, что от судьбы не уйдешь, i отдают слѣдуемое приданное⁸⁸.

⁸⁸ Деделевь, А. (подь ред. К. Гуковского), 1893: М-ко Яново (Опыт историко-статистического описанія). – *Памятная книжка Ковенской губернии на 1894 годъ*. Ковенскій Губернскій Статистическій комитетъ, Ковна, 139–140 (второго счета). Vertimas: Vietiniams ir aplinkinių kaimų sentikiams apibūdinti galima pateikti šių duomenų. Per muges (kermošius) ir kai kuriomis tur-gaus dienomis, taip pat per Užgavėnes, Velykų savaitę ir Sekmines sentikiai („raskolnikai“), apsirengę puošniais rusiškais rūbais, su savo suaugusiais sūnumis ir dukromis suvažiuoja į Jonavą kartu pasi-linksminti („atsisveikinti“, rus. *проводы*) ne tik iš įvairių Kauno gubernijos vietovių, bet ir iš Vilniaus, Daugpilio ir Rygos miestų. Dauguma jaunuolių prieš pasilinksminimą perka mergaitėms saldumynų dovanų ir slapta nuo tėvų užsuka į karčiamas išgerti Rygos balzamo, konjako ar degtinės, kaip sakoma, „dėl drąsos ir nesivaržymo“ ir užkandžiauja saldumynais arba Smurgainių riestainiais. Tada jaunuoliai eina į aikštę, esančią prie karinių kareivinių, kur jų laukia nuotakos. Čia kiekvienas vaikiną susipa-žįsta su merginomis ir ieško sau tinkamos. Susipažinę vaikinai ir mergina pradeda vaikščioti po aikštę ir tęsia pokalbį, dažniausiai skirtą piršlyboms. Vaikinai iš karto įteikia jai iš anksto nupirktą dovaną, dažniausiai tai saldumynai, bet retkarčiais gali padovanoti ir kokį papuošalą. Taip susirenka iki šimto porų, jos visos demonstratyviai vaikštinėja pirmyn ir atgal po aikštę bei kalbasi beveik ta pačia tema. Senimas, susituokę žmonės ir paaugliai stovi atokiau nuo jaunimo ir stebi, kaip jų vaikai elgiasi per „atsisveikinimą“ bei kas su kuo vaikšto, o paaugliai tuo tarpu semiasi patirties, kaip elgtis per „atsi-sveikinimą“. Prisisveikčiojus dalis jaunimo sustoja rateliu, dainuoja ratelio šokių dainas, o vaikinai ir mergina išeina į ratelio vidury ir, skambant dainai „Ak, priemene, mano priemene“ (rus. *Ах вы, сени, мои сени*) ar kokiais kitai, šoka „Suktinį“. Po kiek laiko šokanti pora išrenka iš ratelio kitą šokėjų porą ir taip pasikeisdamos šoka iki pat vakaro. Po linksmybių senimas ir jaunimas važiuoja namo arba už-suka į svečius aplankyti pažįstamų bei giminių. Kartais pasitaiko atvejų, kai koks nors vaikinai kartu su piršliu išsiveža merginą, sutikusią tekėti už vaikiną, bet vaikiną tėvai nesutinka su jo pasirinkimu. Be tėvų žinios išvažiavusi mergina tuoj pat tuokiasi vaikiną namuose. Jų santuokos apeigų metu sen-tikių dvasios tėvas (ganytojas) skaito maldas ir tris kartus apeina su jaunavedžiais aplink stalą, kuris stovi gražiajame trobos kampe. Po kurio laiko jaunavedžiai važiuoja į sugrąžtus (rus. *на хлебшки*) ap-lankyti žmonos tėvų. Tie džiaugsmingai pasitinka svečius ir atleidžia dukros nusižengimą, manydami, kad nuo likimo nepabėgsi, ir dovanuoja jai skirtą kraitį.

Mūsų lauko tyrimų duomenys taip pat rodo, kad šis paprotys buvo plačiai paplitęs Jonavos apylinkėse. Centrinėje Lietuvoje tokias vestuves dar vadino „vestuvės įėjus / persikrausčius“ (rus. *свадьба входом / ходом*). Mūsų pateikėjai tikrai patvirtino, kad nuotakas dažniausiai „pagrobdavo“ tradiciškai važinėjant rogėmis Užgavėnių metu, o sentikių jaunimas į šiuos pasivažinėjimus rinkosi iš skirtingų vietų (XIX a. pabaigoje minimi net Ryga ir Daugpilis), t. y. tai buvo susitikimų vieta ir visai zonai būdingas paprotys.

1932 m. Rokiškio turgavietės „vogtinių vestuvių“ papročiai sulaukė Anglijos, o netrukus ir Lietuvos spaudos dėmesio. Taip 1932 m. vasario 3 d. laikraštis *Lietuvos aidas* reaguodamas į britų laikraščio *Sunday Despatch* publikaciją perspausdino žinutę apie „vogtinių vestuvių“ atvejus Rokiškyje:

„<...> Esą, viena moteriškė, kuri tik ką sugrįžusi iš Lietuvos, šitaip aprašiusi pernykštį tą ‘moterų’ prekymetį. Abipus prekyvietės stovi daugybė rusų kaimiečių – vyrų, moterų, vaikinių merginų. Visi jie su didžiausiu susidomėjimu laukia ‘spektaklio’ <...> Visa atliekama labai mandagiai. Niekas nesipeša dėl tos pačios merginos. Kada vyrai pasirenka sau po merginą, taip apie ketvirtą valandą, jie jas prisiveda prie rogių, įkelia į jas, paskui patys išoka, suplaka arklius ir be jokios civilinės ar bažnytinės ceremonijos drožia namo“⁸⁹. Žinutėje aprašomi ritualiniai veiksmai (susirinkimas turguje, pasipuošusios merginos ir jų giminės, vaikinai, rogės, arkliai, porų pasivaikščiojimai, „pagrobimas“), kuriuos ne kartą teko girdėti iš mūsų pateikėjų. Laikraštyje tai vadinama „spektakliu“.

Šią žinutę lydėjo nekorektiškas *Lietuvos aidas* redakcijos komentaras, kad aprašomas paprotys būdingas rusų kolonizatoriams, kurie „dažniausiai buvo sentikiai (starovierai), nemoką nei skaityti, nei rašyti“. Reaguodama į šią publikaciją, 1932 m. vasario 8 d. Lietuvos sentikių Centro taryba parašė oficialu paaiškinimą Lietuvos švietimo ministerijai, kad „sentikių papročiai žmonai išsirinkti neatitinka tikrenybei, tai nėra papročiai, apie kurių toleranciją netenka ir kalbėti“⁹⁰. Šiuo raštu Lietuvos sentikių bažnyčios vadovai parodė savo poziciją, kad sentikių santuoka turi būti laiminama tik cerkvėje, nes jie laikosi pomorų tradicijos. „Verta prisiminti, – rašo Potašenko šio dokumento komentare, – kad po 1918 m. Lietuvoje galutinai įsitvirtino sentikiai pomorai, kurie pripažino ir tuomet vis daugiau propagavo bažnytines santuokas. Todėl minimi faktai apie ‘vogtines

⁸⁹ Stb., Blogi sentikių papročiai Lietuvoje. – *Lietuvos aidas*, 1932 m. vasario 3 d., Nr. 27, 5. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 18.

⁹⁰ [Sentikių centro tarybos paaiškinimas dėl publikacijos „Lietuvos aide“ (1932 m. vasario 8 d.)] LCVA, f. 391, ap. 4, b. 724, l. 21–21a. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 19.

vestuves', kurie buvo savaip perinterpretuojami ir iš anksto smerkiami kaip 'blogi sentikių papročiai' (leidžiant suprasti, kad jie yra neva Bažnyčios toleruojami), prasilenkė su oficialia LSB pozicija dėl bažnytinių santuokų⁹¹. Šiame kontekste įdomu tai, kad Dedelevas teigia, jog Jonavos regione XIX a. pabaigoje jaunojo namuose jaunavedžių laukė dvasios tėvas.

Ignalinos–Švenčionių zonoje jis buvo labai paplitęs dar visai neseniai, t. y. pokario metais. Gana dažnai mūsų pateikėjai į klausimą, ar girdėjo apie „vogtines“ vestuves, atsakydavo: „O mane pačią pavogė“ arba „Aš pats pavogiau“. Šis vestuvių paprotys buvo tarsi institucionalizuotas, nes Adučiškyje ir ypač Vidžiuose nuolat vykdavo vadinamieji „grobstymai“ arba „chapunai“ (rus. sentikių tarm. *чaпyн*): tai buvo didelės, gausios šventės (Užgavėnės ar kiti atlaidai), mugės (kermošiai), į kurias atvykdavo daug žmonių iš šiuolaikinės Baltarusijos, Ignalinos ir Švenčionių rajonų. Per šiuos renginius vaikinai „pagrobdavo“ savo merginas ir parsiveždavo namo⁹².

Patys pateikėjai vertino šį paprotį skirtingai, kai kurie svarstė, kad taip buvo daroma dėl ekonominių sumetimų – nereikia kelti vestuvių. Anykščių apylinkėse (Paežerių parapijoje) buvo išreikštas labai neigiamas požiūris į tokį merginos pagrobimo paprotį. Daugelis pateikėjų netgi ginčijosi, kad jų vietovėje tokie dalykai iš viso neapraktikuoti. Kol kas sunku įvertinti, ar „vogtinės“ vestuvės buvo paplitusios visuose Lietuvos sentikių regionuose ir kokią įtaką jų gyvastingumui darė oficialioji sentikių bažnyčios pozicija, ypač tarpukariu. Galbūt ateities tyrimai padės atsakyti į šį klausimą.

⁹¹ Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 19, komentaras.

⁹² Apie sentikių „vogtines“ vestuves plačiau žr. Новиков, Юрий А., 2002в: Свадьба «вкрадку» у старообрядцев Литвы. – *Балто-славянские исследования* 15. Москва: Индрик, 455–466.

2. Lietuvos sentikių sociolingvistinė situacija

2.1. Sentikių tarmių salų tipai

Lingvistinės geografijos požiūriu, visos Lietuvos sentikių tarmės, būdamos atskirtos nuo pagrindinio rusų tarmių arealo ir prigijusios kitų kalbų aplinkoje, turėtų būti vertinamos kaip *salos*. Bendrosios tarmiškų salų gyvavimo ypatybės, ne tik Lietuvos ir kitų Baltijos šalių, bet ir Kaukazo, Bulgarijos, Lenkijos ir Rumunijos sentikių tarmių duomenimis, buvo išnagrinėtos Klausos Steinke'ės⁹³.

Tą geografinės lingvistikos ypatybę lemia tai, kad šios teritorijos sentikių gyvenamieji punktai visada tiesiogiai susisiečia su gyvenvietėmis, kuriose įsitvirtinusios kitomis kalbomis – lietuvių, lenkų, baltarusių (pagal regioną) – kalbančios bendruomenės. Salomis siaurąja prasme laikytinos ir tarmės, paplitusios pagrindinėse zonose ar arealuose, kurie iš esmės yra daugiau ar mažiau viena nuo kitos nutolusių tarminių salelių, apsuptų kitakalbių gyvenviečių, archipelagai (salynai). Bendrąja prasme mūsų tirtoje teritorijoje nerasime net ir nedidelių vientisų sentikių tarmių plotų. Todėl geografiškai nuoseklus pagrindinių zonų ir arealų teritorijų pavaizdavimas žemėlapyje laikytinas santykinis.

Anksčiau buvo aptarta, kad dalis sentikių gyveno ir tebegyvena ne sentikių bendruomenių koncentracijos zonose ir arealuose, o po visą Lietuvos teritoriją pasklidusiuose gyvenamuosiuose punktuose apsupti kitomis kalbomis (dažniausiai lietuvių) kalbančių gyventojų ar net kaimuose, kur gyventojai kalba lenkų ir rusų arba baltarusių ir rusų kalbomis. Tokių gyvenamųjų punktų sentikių tarmes siūloma vadinti *nekoherentinėmis*,

⁹³ Steinke, Klaus, 1990: *Die russischen Sprachinseln in Bulgarien*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1990, 12–27, 31–64, 73–99 (*Slavica*. Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. Neue Folge).

arba *nesusijusiomis, izoliuotomis, išsklaidytomis*, nes privalu atsižvelgti į jų vartotojų gyvenamąsias aplinkybes.

18 pav. Sentikiai prie Perelozų cerkvės. Apie 1910 m. Publikuota: *Церковь* 1910/26, 668

Didžioji dalis izoliuotų ir mišrių sentikių kaimų greičiausiai susiformavo per XIX a. pabaigą – XX a. pradžią *vidinės migracijos* metu, t. y. gyventojai atsikėlė iš kitų Lietuvos vietų, taip pat ir kaimyninių dabartinės Baltarusijos rajonų, kai gavo paskyrimus į naujas vietas pagal vadinamąją Šiaurės vakarų krašto žemės išnaudojimo programą.

Sentikių, gyvenusių Jonavos, Rokiškio, Zarasų, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonose, tarmes dera vadinti *koherentinėmis* (t. y. *susijusiomis*, kaip priešpriešą išsklaidytosioms izoliuotose kalbinėse bendruomenėse). Koherentinę šių zonų prigimtį lemia vidiniai demografiniai sentikių bendruomenių grupių (salelių) ryšiai atitinkamose teritorijose.

Be to, koherentiškumas yra labai svarbi sentikių tarmių lingvistinės geografijos charakteristika, nuo kurios priklauso:

- išorinių (rusų ir kitų kalbų) kontaktų ypatumai;
- bendrasis atitinkamų tarmių išlikimas;
- tradicinių (arba archajiškų, žiūrint sinchroniškai) atitinkamų tarmių ypatybių išlaikymas.

Profesorius Čekmonas sociolingvistinei Lietuvos sentikių tarmių struktūrai aprašyti 2000 m. pasiūlė *sociolingvistinio arealo* sąvoką. Jis atkreipė dėmesį, kad absoliuti pagrindinių Lietuvos bei kaimyninių Latvijos ir Baltarusijos sentikių zonų gyventojų dauguma iki Pirmojo pasaulinio karo (o kai kur ir vėliau) buvo vienkaliai (mokėjo tik savo rusų tarmę), bet nesijautė gyvenantys kitakalbėje aplinkoje. Kitaip tariant, sentikių tarmės atrodė izoliuotos ir išskaidytos tik išoriniam stebėtojui, o patys sentikiai manė, kad jų gyvenamieji plotai – vientisi ir užima ganėtinai dideles teritorijas. Suprantama, šie arealai atrodė koherentiniai tik sociolingvistine prasme ir tik pačių sentikių kalbinėje sąmonėje. Atrodo, kad taip suvokti sociolingvistinę situaciją buvo įmanoma tik todėl, kad kelios Lietuvos sentikių kaštos iki Pirmojo pasaulinio karo gyveno kitakalbėje aplinkoje, bet vartojo tik savo tarmę ir išliko vienkaliais⁹⁴.

Turimos žinios ir duomenys leidžia teigti, kad *koherentinė* ir *nekoherentinė* sentikių tarmių, kaip salų siaurąja ar plačiąja prasmėmis, prigimtis buvo ir tikriausiai tebėra vienas iš svarbiausių veiksnių, nuo kurio priklausė jų likimas kitakalbėje aplinkoje.

⁹⁴ Plačiau žr. Чекмонас, Валерий, 20006: О понятии социоллингвистического ареала. – *Slavistica Vilnensis* 2000, 129–131 (*Kalbotyra* 49/2).

2.2. Sociolingvistinė sentikių tarmių charakteristika

A priori manyta, kad tos sentikių tarmės, kurios gyvavo izoliuotuose ir ypač mišriuose kaimuose, kur kas intensyviau patyrė kitų kalbų poveikį nei koherentinės. Surinkti duomenys šią prielaidą patvirtino. Be to, šiuo metu didžioji dalis izoliuotųjų sentikių tarmių, buvusių lietuviškoje apsuptyje, arba visai sunyko, arba jų gyventojai yra prie pat visiškos asimiliacijos ribos.

Kartais toks likimas ištiko net kaimus, anksčiau buvusius parapijų centrus. Kaip pavyzdį galima pateikti Kakoniškės kaimą (carinėje Rusijoje *Kochaniški*) prie Kelmės, pietinėje Žemaitijos dalyje. Jau pirmas sutiktas vietinis gyventojas vietine lietuvių kalbos tarme išdidžiai pasakė, kad jo motina buvo sentikė. Ekspedicijų metu šiame kaime tik dvi vyresnės moterys mokėjo kalbėti rusiškai. Vienos informantės leksika pasirodė itin skurdi. Daugelis rusų kalbos žodžių buvo tiesiog pamiršti ir pateikėja kelis kartus atsiprašinėjo, kad jau prastai kalba rusiškai. Ji sunkiai prisiminė, kad šiame kaime (jame, Stankevičiaus duomenimis, XX a. pradžioje gyveno 131 žmogus⁹⁵) kadaise veikė cerkvė.

Taip pat galima manyti, kad lietuviškoje aplinkoje ištirpo nedidelė (ir vargu ar vienalytė siaurąja prasme) sentikių kaimelių sala buvusiam Vyžuonos valsčiuje Ukmergės apskrityje, kurios cerkvė buvo Stalnioniškio kaime į šiaurę nuo Utenos. 1996 m. čia gyveno tik dvi senbuvų šeimos, kuriose net patys vyriausi tarpusavyje bendravo lietuviškai, o jų anūkai geriausiu atveju sunkiai suprasdavo rusų kalbą. Tai praktiškai viskas, kas liko iš 400 sentikių, gyvenusių čia XX a. pradžioje, ir iš salelės, gana gausiai apgyvendintos dar po Antrojo pasaulinio karo.

Sentikių bendruomenės mišriuose lietuvių ir rusų kaimuose beveik visai išnyko pokariu, kai dalis gyventojų išsikėlė, o likę – asimiliavosi. Iš lauko tyrimų metu surinktų žinių galima daryti išvadą, kad net mūsų kalbintų vyresnio amžiaus pateikėjų seneliai ir tėvai, gimę iki 1920 m., geriau ar prasčiau mokėjo lietuvių kalbą.

Taigi izoliuotųjų tarmių atstovų, gyvenusių lietuviškoje aplinkoje, kalbiniai kontaktai iš tiesų buvo ilgalaikiai ir intensyvūs; tarmių vartotojai perėjo bilingvizmo stadiją ir kartais asimiliavosi. Šios aplinkybės leidžia manyti, kad izoliuotosios (nekoherentinės) tarmės skirtingais savo gyvavimo etapais patyrė pastebimą kitų kalbų – šiuo atveju lietuvių – poveikį.

Per 1996–2002 m. ekspedicijas rinkti tik patys bendrieji izoliuotųjų tarmių duomenys, bet pačios tarmės nuosekliai netirtos. Patikimai teigti galima tik tiek, kad tokios

⁹⁵ Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губерні...*, 132.

tarmės lietuviškoje aplinkoje netapo hibridinėmis, kitaip nei Lenkijos sentikių tarmės⁹⁶. Kiek pastovesnis rusų–lietuvių, o vėliau ir lietuvių–rusų bilingvizmas buvo būdingas, pavyzdžiui, rusams stačiatikiams Lebeniškių kaime Biržų rajone, kuriame dešimtojo dešimtmečio viduryje gyveno tik viena nemišri rusų šeima, o kaimo gyventojai, nepaisant tautybės, tarpusavyje bendravo lietuviškai.

Izoliuotųjų sentikių tarmių lenkiškoje aplinkoje likimai atskirai netirti, bet sprendžiant iš kai kurių gyvenamųjų punktų situacijos Jonavos rajone, net mišriuose lenkų–rusų kaimuose sentikiai netapdavo dvikalbiais, nors puikiai suprato savo kaimynų lenkų kalbą (tiksliau, vietinę lenkų tarmę).

Kalbant apie *koherentines*, arba mums žinomų zonų, tarmes, pastebima visai kita sociolingvistinė situacija. Informantų apklausos rodo, kad visose zonose:

- vyresniosios kartos atstovų tėvai ir seneliai dažniausiai buvo vienkaliai;
- tik atskiri vyrai, vertęsi keliaujamaisiais verslais, *kartais* mokėjo kalbėti lietuviškai ar lenkiškai;
- pagrindinė bendravimo kalba su kitakalbiais gyventojais, kiek pamena vyresni žmonės, buvo rusų, nes: a) net pati kitakalbė bendruomenė su sentikiais stengėsi kalbėti rusiškai; b) bendraudamas su lenkakalbiais arba baltarusiakalbiais asmenimis kiekvienas šnekėjo savo kalba.

Išsakyti faktai leidžia teigti, kad absoliuti koherentinių tarmių dauguma iki Pirmojo pasaulinio karo buvo beveik uždaros kitų kalbų poveikiui. Šią ypatybę galima laikyti atskira bendrojo sentikių bendruomenės konfesinio ir etnokultūrinio uždaro puse.

Profesoriaus Čekmono manymu, gyventi kitos kalbos aplinkoje, vartoti tik savo tarmę ir likti vienkaliais daugelis sentikių kartų galėjo dėl šių priežasčių ir aplinkybių:

- neabejotinai sentikiai siekė konfesiniu požiūriu išlaikyti savo bendruomenę uždara (ribojo kasdienes kontaktus su kitatikiais, draudė tuoktis su kitų konfesijų žmonėmis ir pan.); o svarbiausia, kad sentikiai niekada nesistengė gausinti savo bendruomenės persikrikštijusiais kitatikiais, t. y. jie niekada neužsiėmė misionieriška veikla;
- demografinės kalbinio uždaro sąlygas sudarė tai, kad kiekvienoje iš minėtų zonų buvo po kelis didelius sentikių kaimus (po 200–300 žmonių), neretai apsuptus nedidelių sentikių gyvenviečių, o po baudžios panaikinimo – gausių vienkiemų;

⁹⁶ Plačiau žr. Zielińska, Anna, 1996: *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki PAN (*Język na pograniczach* 17).

- zonose buvo skatinami glaudūs ryšiai tarp sentikių gyvenamųjų punktų;
- pagrindiniuose tam tikrų zonų ekonominiuose centruose, t. y. ten, kur sentikiai suvažiuodavo į turgų (vadinamuosius kermošius) daug kartų per metus, nuo XIX a. pradžios gyveno gausios sentikių grupės; tuo metu rusų kalba buvo viena iš svarbiausių (greta lenkų) prekybos kalbų; tiriamosiose teritorijose per visą XIX a. rusų kalba buvo valstybinė ir sentikiams nereikėjo mokytis kitos kalbos, kad bendrautų su oficialiąja valdžia. Mišrios sentikių ir kito tikėjimo žmonių santuokos buvo gana retos ir griežtai smerkiamos ne tik dvasios tėvų, bet ir visų tikinčiųjų. Remiantis įvairiais liudijimais, dar XIX a. dauguma sentikių laikėsi griežtų religijos ir buities draudimų ir vengė bendrauti su kitatikiais, o vyrai, grįžę iš keliaujamųjų verslų, atlikdavo tam tikrą bažnytinę atgailą⁹⁷.

Taigi koherentes sentikių tarmes, kurios, remiantis turimais duomenimis, beveik nepatyrė kitų kalbų poveikio arba tas poveikis buvo itin paviršutinis, nekeliantis kokių nors pastebimų pokyčių, toliau vadinsime *tradicinėmis sentikių tarmėmis*, o sentikių bendruomenių koncentracijos zonas – *tradicinių Lietuvos sentikių tarmių paplitimo zonomis*.

2.3. Vienkalbystė kaip pagrindinis tradicinių sentikių tarmių bruožas

Lietuvos sentikių gyvenviečių arealinis suskirstymas padeda geriau suvokti bendrą kalbinių kontaktų vaizdą.

Pradinis šių kontaktų raidos bruožas – tai Lietuvos sentikių monolingvizmas (vienkalbystė), kuris vyriausiosios kartos atstovams buvo būdingas net XX a. pabaigoje. Dauguma vienkalbių – tai asmenys, nesimokę mokykloje, o vaikystėje ir jaunystėje (iki santuokos) ilgai negyvenę kitakalbių šeimose.

Tai galiojo net ir tarpukario Lietuvoje, kai nuo trečiojo XX a. dešimtmečio pabaigos sentikių vaikai pradėjo lankyti lietuviškas mokyklas. Kadangi mokėsi ne ilgiau nei ketverius metus, jų lietuvių kalbos žinios nebuvo tvirtos, o gyvenant dideliuose sentikių kaimuose, pavyzdžiui, kaip Polivarkas arba Degučiai Zarasų rajone, vėliau jiems nebuvo poreikio ir galimybių šias žinias taikyti ir / ar palaikyti. Būtina pridurti, kad šioje Zarasų rajono dalyje buvo daug kitų sentikių kaimų ir vienkiemų, tad rusakalbių gyventojų kontaktai visuomet buvo gana platus.

⁹⁷ Žr. Чекмонас, Валерий, 2006: О понятии социолнгвистического ареала..., 131.

Atskiro komentaro verta situacija, kai mažos rusų gyvenvietės (vienkiemiai, palivarkai) ar net atskiros šeimos tiesiog įsiliejo į dominuojančią lietuvišką aplinką. Tokiu atveju rusų kalbinė lituanizacija buvo beveik neišvengiama. Bet iš kai kurių pasakojimų matyti, kad net ir tokios kalbinės izoliacijos sąlygomis sentikiai ne tik nesilitanizavo, bet ir sugebėjo apskritai nemokėti lietuvių kalbos. Rokiškio rajono Apaščios kaimo vyresniosios kartos sentikiai pabrėžė, kad aplinkinių kaimų lietuviai patys stengdavosi bendrauti su vietiniais sentikiais rusiškai.

Tai nenuostabu, nes nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios ne tik Lietuvoje, bet ir kituose Baltijos regionuose ėmė veikti pradinės rusų keturklasės liaudies mokyklos. Tokie faktai patvirtina prielaidą, kad net XIX a. pabaigoje lietuviškai kalbančioje aplinkoje buvo galima išsiversti nemokant lietuvių kalbos, nes dėl gerai žinomų istorinių priežasčių ji tuo metu nebuvo išorinio bendravimo kalba. Taip pat yra duomenų, kad retais atvejais sentikių vaikai, augę kartu su lietuvičiais, nuo vaikystės mokėjo lietuvių kalbą. Tačiau akivaizdu, kad tokie rusų–lietuvių ar lietuvių–rusų bilingvai negalėjo daryti įtakos bendratautiečių kalbai pagrindinėse sentikių tarmių paplitimo zonose.

19 pav. Žemaitėlių (Vilniaus r.) parapijos sentikės.
Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

Reikia pabrėžti, kad vienkalbystės stabilumas tam tikroje vietovėje priklauso nuo sentikių koncentracijos, o šios priklausomybės pobūdis taip pat yra visiškai akivaizdus. Vienkalbystė absoliučiai vyravo dideliuose sentikių kaimuose ir gyvenvietėse, kuriose sentikiai sudarydavo pastebimą daugumą, net trečiajame XX a. ketvirtyje. Čekmonas, nuo 1963 m. sausio iki 1965 m. vasaros dirbęs mokytoju Šiulėnų kaimo mokykloje (Ignalinos r.) ir rinkęs medžiagą savo diplominiam darbui aplinkiniuose sentikių kaimuose, pasakojo, kad 1964 m. dideliame sentikių Izabelinės kaime gyveno apie 300 žmonių, tuo metu lietuviškai ten kalbėjo tik du žmonės – kultūros klubo vadovas ir girininkas. Sentikių vaikai lankė rusišką mokyklą Ignalinoje, bendra politinė situacija taip pat neskatinė mokytis lietuvių kalbos, atvirkščiai – lietuviai buvo skatinami kuo geriau išmolti rusų kalbą. Vyriausiosios kartos atstovai negalėjo mokėti lietuvių kalbos, nes ši Lietuvos dalis priklausė prieškarinio Lenkijai, todėl kai kurie vaikai lankė lenkišką mokyklą.

Apie tarpukario Lietuvoje dominuojančią vienkalbystę liudija ir oficialūs Lietuvos sentikių Bažnyčios dokumentai. Kaip jau minėta, 1923 m. Lietuvos Vyriausybė priėmė „Laikinas taisykles, reguliuojančias Lietuvos sentikių organizacijos ir Lietuvos vyriausybės santykius“. Šiame dokumente pirmą kartą atkreiptas dėmesys į lietuvių kalbos mokėjimo svarbą. Ketvirtasis „Laikinių taisyklių“ paragrafas skelbė, kad Sentikių centrinės „tarybos nariai turi būti Lietuvos piliečiai ir mokėti lietuvių kalbą“⁹⁸. Bet ir patys sentikių Bažnyčios valdymo organų atstovai pradėjo kalbėti apie tai, kad Lietuvos sentikiai turėtų mokytis lietuvių kalbos. Pirmojo visuotinio Lietuvos sentikių suvažiavimo išvakarėse Kauno apskrities sentikių pomorų taryba, vadovaujama Vasiliaus Prozorovo, 1922 m. balandžio 10 d., visoms parapijų taryboms išsiuntinėjo taisykles, kaip rinkti atstovus į artėjantį Lietuvos sentikių suvažiavimą, ir jo programą. Suvažiavimo programa, be kita ko, planavo spręsti švietimo klausimus, kaip kelti pasaulietinį ir bažnytinį švietimą ir raštingumą, mokytis lietuvių kalbos, taip pat dėl sentikių leidyklos, spausdinančios apeigines ir religines knygas⁹⁹.

1922 m. gegužės 6 d. Kaune įvyko Pirmasis visuotinis Lietuvos sentikių pomorų Bažnyčios suvažiavimas. Jo dalyviai pareiškė tvirtą nuostatą, kad sentikiams būtina mokytis valstybinės kalbos, o kaip paskatą greičiau išmolti lietuvių kalbą siūlė pagal galimybes rengti kursus:

⁹⁸ Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės, *Vyriausybės žinios*, 1923 05 29, Nr. 132, 1.

⁹⁹ Совету Старообрядческаго прихода, 1922-04-10, LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 1, l. 1–1a. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spausdoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 29.

4. О распространении среди старообрядцев литовского языка. Способствовать скорейшему изучению старообрядцами государственного языка, для чего по мере возможности устраивать соответствующие курсы¹⁰⁰.

1923 m. vasario mėnesį buvo priimti „Lietuvos sentikių centro tarybos įstatai“. Atskiru punktu aptartas sentikių švietimas. Dokumente rašoma, kad „svarbiausią Tarybos uždavinį, t. y. sentikių švietimą ir auklėjimą, Centro Taryba atlieka savo mokyklų pagalba. Visose mokyklose dėstoma Lietuvių kalba, Lietuvos istorija ir bendro lavinimosi dalykai, einant tų mokyklų programomis“¹⁰¹. Taip sentikiai parodė, kad yra atviri lietuvių visuomenei, gerbia Lietuvos įstatymus ir rengiasi kalbiškai integruotis į Lietuvos visuomenę.

Potašenko duomenimis, lietuvių kalbos mokėjimo klausimas buvo keliamas ir 1927 m. Visuotiniame sentikių suvažiavime. Vasilijus Prozorovas savo pranešime pastebėjo, kad nepakankamai lietuvių kalbą mokantiems sentikiams neretai kyla sunkumų, kai reikia pildyti metrikų knygas ir išduoti jų išrašus lietuvių kalba¹⁰².

Aptariamose problemose reikėtų atkreipti dėmesį į praktinius Lietuvos sentikių Bažnyčios vadovų veiksmus. 1931–1933 m. Kaune veikė Lietuvos sentikių dvasiniai kursai, kurie pagyvino sentikių religinę, visuomeninę, kultūrinę ir šviečiamąją veiklą. Šių kursų Statutas numatė:

„9 §. Kursuose dėstomi sekantieji dalykai: Šventas Raštas Senojo ir Naujojo Testamento, lietuvių kalba, Lietuvos istorija, Lietuvos geografija, bažnyčios istorija, Sentikių istorija, slavų kalba¹⁰³, rusų kalba, visuotinoji geografija, istorija, pamaldų įstatai, katekizmas, sentikių katekizmas ir bažnytinis giedojimas, praktiškas dvasiškiams vadovavimas.

¹⁰⁰ Vertimas: „4. Apie lietuvių kalbos paplitimą tarp sentikių. Skatinti kuo greičiau išmokti lietuvių kalbą; šiam tikslui pasiekti pagal galimybes organizuoti lietuvių kalbos kursus“. Протокол заседания первого Вселитовского Старообрядческого Съезда, 1922 05 06, LVIA, f. 1832, ap. 1, b. 1, l. 186. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 29.

¹⁰¹ Lietuvos Sentikių centro tarybos įstatai, [1923 02 10], LCVA, f. 377, ap. 9, b. 47, l. 187–190. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 35.

¹⁰² Žr. В. В. Проzorов, Доклад Вселитовскому съезду, состоявшемуся 1 марта 1927 г. в г. Ковне, 1927 03 01, LVIA, f. 1832, ap.1, b. 15, l. 47.

¹⁰³ Turima omenyje bažnytinė slavų kalba.

11 §. Visi mokslo dalykai dėstomi rusų kalba, o valstybinė kalba, Lietuvos istorija ir geografija dėstomos lietuvių kalba¹⁰⁴.

Taigi Dvasinių kursų programoje buvo numatytas privalomas lietuvių kalbos kursas. Suprantama, šios pastangos pirmiausia buvo nukreiptos stiprinti suaugusiųjų – esamų ir būsimų dvasios tėvų ir kitų bažnyčios tarnautojų – lietuvių kalbos žinias, nes ganytojai turėjo tvarkyti civilinės būklės aktų (gimimo, santuokos ir mirties) metrikaciją, turėjusią teisinę galią, valstybine kalba. Žinoma, laikui bėgant dauguma ganytojų, ypač vidurinio-sios kartos, visai neblogai išmoko lietuvių kalbą, bet daliai dvasios tėvų, ypač pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, buvo sunku tinkamai užpildyti metrikų knygas ir jų išrašus valstybine (lietuvių) kalba. Bet šie Lietuvos sentikių Bažnyčios vadovų veiksmai liudija, kad tarpukariu bendrai sentikiai gana prastai mokėjo valstybinę lietuvių kalbą.

20 pav. Ivanas Prozorovas (1900–1956) – religinis ir visuomeninis veikėjas, pedagogas, istorikas. 1931–1933 m. vadovavo Sentikių dvasiniams kursams Kaune. 1938 m. išrinktas Lietuvos sentikių centro tarybos pirmininku. XX a. ketvirtasis dešimtmetis

¹⁰⁴ Lietuvos sentikių dvasiškių kursų statutas, [1931 m. vasaris], LCVA, f. 391, ap. 4, b. 724, l. 82–82a. Cituojama iš: Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga..., dok. Nr. 40.

Kur kas labiau pastebimą įtaką sociolingvistinei sentikių bendruomenės situacijai pokariu turėjo bendrinė rusų kalba. Viena vertus, po 5–7 metų mokymosi (jau nekalbant apie dešimt metų) rusiškose mokyklose net asmenys, nuolat gyvenantys kaime, ėmė sparčiai atsikratyti pačių ryškiausių tradicinių tarmių bruožų. Daugelis beraščių ar mažaraščių sentikių, gyvenusių kaimuose, ėmė suprasti, kad jų tradicinė rusų kalba – ne visai įprasta, ir čia daug nuveikė raštingi vaikai ir anūkai, o ypač visuomenės informavimo priemonės¹⁰⁵. Kita vertus, kad ir kaip būtų keista, sovietmečio Lietuvoje rusų kalbos vartojimą kaimo vietovėse ir iš dalies sentikių tarmių gyvybingumą, t. y. monolingvizmą, palaikė būtent rusų mokyklos. Kiekviename Lietuvos rajono centre, kur gyveno daug rusakalbių, veikė mokyklos, kuriose mokomoji kalba buvo rusų. Dažniausiai jos turėjo internatus, kuriuose gyveno mokiniai iš atokesnių kaimų ir kaimelių. „Sentikiškų“ rajonų mokytojai pasakojo, kad pagrindinį šių mokyklų kontingentą sudarydavo sentikių vaikai. Mokykloje jie mokėsi bendrinės rusų kalbos. Vieni vaikai ir šeimose stengėsi kalbėti taisyklingai, taisyti tėvų ir senelių kalbos „klaidas“, kiti (galbūt mažiau pasiduodantys mokykliniam muštrui) namie kalbėjo tarmiškai. Iš rusų kalbos mokytojų, baigusią studijas ir atvažiavusių į Lietuvą iš kitų Rusijos (Sovietų Sąjungos) miestų, teko girdėti, kad jų mokiniai ir per pamokas dažnai kalbėdavo tarmiškai ir tas „sentikiškas akcentas“ buvo labai gerai jaučiamas.

Šiaip ar taip vaikai mokėsi gimtąją rusų kalba ir tai nesudarė prielaidų šeimose aktyviai vartoti lietuvių kalbą. Situacija iš esmės pasikeitė atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Sentikių vaikai pradėjo masiškai lankyti lietuviškas mokyklas, kai kurie tėvai stengėsi ir namuose kalbėti su vaikais lietuviškai, kad padėtų jiems adaptuotis kitakalbėje aplinkoje, o seneliai apgailestavo nemokantys lietuviškai ir jau negalintys visaverčiai bendrauti su savo anūkais.

2.4. Sentikių tradicinių tarmių kontaktų pradžia

Žinoma, sentikių bendruomenė, o kartu ir tradicinės sentikių tarmės bent jau XIX a. ir XX a. pradžioje *nebuvo visiškai uždaros* išorinio kultūrinio ir kitų kalbų poveikių požiūriu. Nemažai mažžemių sentikių užsiėmė amatais vietoje arba keliaujamaisiais verslais.

¹⁰⁵ Apie XX a. antrosios pusės sentikių požiūrį į savo gimtąją kalbą žr. Синочкина, Бируте, 2002b: Старообрядцы Литвы о себе и своем говоре. – *Проблемы языка диаспоры*, Тарту: Издательство Тартуского университета, 234–247 (*Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия* VI).

Daugelis Lietuvos sentikių vasarą važiuodavo dirbti į Rygą ir Jelgavą. Vidžių parapijos sentikiai dažniausiai plukdė sielius Dysnos intakais ir toliau Dauguva. Visur jie buvo vertinami kaip geri dailidės, kalviai, mūrininkai, o ypač – geri lentpjoviai.

Vis dėlto vyrų sentikių kalbinis atvirumas, palyginti su socialiniu, buvo kur kas žemesnis, nes:

- su jais dažniausiai bendraudavo rusiškai;
- jie niekada nemokėjo gerai lietuvių ar lenkų kalbų (to ir nereikėjo);
- be to, jie dažniausiai dirbdavo nedidelėmis artelėmis, kurių nariai buvo iš to paties kaimo ir / ar giminės, tai, be abejonės, riboja kontaktus su kitakalbiais gyventojais.

Visiškai akivaizdu, kad per „klajūnų“ kalbą į sentikių tarmes galėjo patekti ir, žinoma, pateko leksinių skolinių iš rusų prastakalbės, lietuvių ir lenkų kalbų. Tokius skolinius galima priskirti kultūrinei leksikai – tai profesiniai, socialiniai ir politiniai terminai, realiųjų, būdingų regiono kultūrai, pavadinimai ir pan.

21 pav. I. K. Karablikova (Vilniaus r. Maseliškių k.) prie namų ikonostaso.
Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

Svarbu pažymėti, kad labai ilgai sentikiai neturėjo neigiamo požiūrio į savo tarmę. Jis pradėjo formuotis po Antrojo pasaulinio karo, kai rusiškas mokyklas baigęs jaunimas, vaikinai po armijos, žmonės, uždarbiavę įvairiuose Sovietų Sąjungos regionuose, o kartu ir visuomenės informavimo priemonės kaimo sentikiams skleidė rusų prastakalbę ir šnekamąją bendrinę kalbą. Seniau stačiatikių „maskolių“ kalba negalėjo būti laikoma kopijuotinu dalyku, o siųsti vaikus į carinės Rusijos liaudies mokyklas, kur buvo dėstomas Dieviškasis Įstatymas pagal oficialiuosius stačiatikių kanonus, sentikiai vengė. Taigi prastakalbės ir bendrinės kalbos įtaka tradicinėms sentikių tarmėms iki to laiko buvo tokia silpna, kad nežemino socialinio jų tarmių, kaip išorinės ir vidinės kalbinės komunikacijos priemonės, prestižo.

Lenkų kalbos mokėjimas (bent jau supratimas) sentikių aplinkoje neabejotinai buvo dažnesnis reiškinys, o rusų ir lenkų kontaktai – daug senesni už rusų ir lietuvių; ir apskritai tiek rusų ir lenkų, tiek lietuvių ir lenkų kontaktai praeityje buvo daug intensyvesni nei rusų ir lietuvių. Kartu rusų ir lenkų kontaktai skirtingose vietovėse buvo nevienodai intensyvūs ir priklausė nuo tos ar kitos vietovės sociolingvistinio kraštovaizdžio ypatumų.

XIX a., matyt, lenkų kalba buvo pagrindinė turgaus laikytojų kalba praktiškai visoje Lietuvoje, nors Žemaitija šiuo požiūriu galėjo skirtis nuo likusios Lietuvos dalies. Tačiau Vidurio Lietuvoje gyveno daug vietinių bajorų, kurių gyvenvietės anksčiau nei kituose Lietuvos regionuose sudarė beveik ištisus geografinius plotus. Natūralu, kad kuo labiau tam tikroje teritorijoje buvo paplitusi lenkų kalba, tuo aktyviau ji buvo vartojama išoriškai. Dėl šios priežasties Jonavos apylinkių sentikiai lenkų kalbą tikriausiai girdėjo daug dažniau nei kitose Lietuvos vietovėse. O vyriausi Jonavos apylinkių pateikėjai, paklausti apie lietuvių kalbos žinias, dažniausiai atsakė, kad vietiniai gyventojai, įskaitant jų tėvus ir senelius, apskritai niekada anksčiau negirdėjo lietuvių kalbos.

Lenkų kalbos skoliniai į sentikių kalbą dažniausiai plito bendraujant su kitakalbiais turguose, kurie buvo dažni ir masiniai ilgus dešimtmečius. Pasak pateikėjų, čia skambėjo ir lietuvių kalba, bet ji nebuvo išorinio bendravimo priemonė, o jos vartotojai patys stengėsi su nelietuviais kalbėti rusiškai arba lenkiškai. Rusams sentikiams lenkų kalba (tiksliau, periferiniai jos variantai) buvo *ir taip suprantama*, todėl atrodė, kad jos nereikia mokytis specialiai. Pats lenkų kalbos periferinis variantas (*polszczyzna kresowa*) etninėje Lietuvoje susiformavo ant lietuviško substrato. Daugelis jos vartotojų buvo dvikalbiai lietuvių–lenkų arba lenkų–lietuvių kalbų požiūriu, todėl į periferines lenkų tarmes įsiskverbė nemažai lituanizmų, kurie vėliau perėjo į sentikių tarmes. Tuo ir paaiškinamas faktas, kad šiuo metu užfiksuotų lituanizmų kiekis sentikių ir periferinėse lenkų tarmėse

beveik sutampa¹⁰⁶. Sentikių tarmėse dažniausiai fiksuojami šie polonizmai, kurie žinomi ir lietuvių tarmėse: *кирмаи* ‘turgus, kermošius’ (< lenk. *kiermasz*); *касцѣл(а)* ‘bažnyčia’ (< lenk. *kościół*); *шлюб* ‘bažnytinė santuoka’ (< lenk. *szlub*); *братова* ‘brolienė’ (< lenk. *bratowa*), *шва́гра, швагѣрка* ‘svainis, svainė’ (< lenk. *szwagier, szwagierka*); *падлѡга* ‘grindys’ (< lenk. *podłoga*); *мур, муравать* ‘mūras, mūryti’ (< lenk. *mur, mowac*); *цен* ‘spragilas’ (< lenk. *cer*); *бунтавать* ‘painioti’ (< lenk. *buntawac*); *пилнавать* ‘saugoti’ (< lenk. *pilnowac*); *гвалт* ‘triukšmas, šauksmas’ (< lenk. *gwałt*) ir kt. Daugiau polonizmų pateikiama minėtoje Čekmono publikacijoje.

Sunkiau įvertinti tikrus skolinius iš lietuvių kalbos. Pirmiausia tai seni lituanizmai, žinomi keliose slavų kalbose, pvz.: *ашакі* (vns. *áшака, ашакá*) ‘ašaka’, *пáкула* (dgs. *пáкули/-ы*) ‘pakulos’, *пўтра* ‘putra’, *дирван* (dgs. *дирваны́*) ‘dirvonas’: *вся зямля зарóшчы дирванáм / рабóтътъ ни хóчут* _{Zar} (visa žemė araugusi dirvonu, dirbti nenori; žodis paplitęs visuose regionuose); *гирса́* ‘girsa, diršė’: *где хушчэе там давнѣй нъзывáли ж гирса́ пьпадáит у зярнó* _{Ign} (kur blogesni, tai seniau girsa vadino patenka į grūdus); *шакалá* ‘šakalys’; *раўгѣня* ‘raugienė’; *лю́ны* ‘liūnas’: *ряка́ / люны́ такіи ўѣстя* _{Jon} (upė... liūnas toks yra); *ра́гана* ‘ragana’ ir kt.

Dar viena skolinių grupė – tai šiuolaikinių administracijų ir kt. realių pavadinimai, pvz.: *сяні́нас* ‘seniūnas’, *пíрминикас* ‘pirmininkas’, *вальдѣба* ‘valdyba’, *навадóтъяс* ‘pavadootojas’ ir kt. Tokio tipo skoliniai kol kas morfologiškai neadaptuoti; jie plačiai vartojami ir vietinių rusų kalboje. Dalis šių skolinių pateikti Jūratės Laučiūtės baltizmų slavų kalbose žodyne¹⁰⁷.

Įdomu tai, kad pateikėjai kartais įterpdavo į savo kalbą praktiškai neadaptuotus skolinius iš lietuvių kalbos, pvz.: *в шисѣдисятъм гадý грóмъм спалі́ла // ну этът ... пяркў́ния* *бы́ла* _{Ign} (šešiasdešimtais metais žaibu sudegino, na tas... perkūnija buvo; nors vėliau pateikėjas pasakė, kad dažniau jų šnektose vartojamas žodis *мъланья́*); *прияжджáють кóнныи шавлѣ́ / и гъваря́ што рѣ́йка́ на́да на сабрáниэ* _{Ign} (atjoja šauliai ir sako – reikia į susirinkimą; žodis *рѣ́йка́* čia iš karto išverstas į rusų: *нада* ‘reikia’) ir pan. Atrodo, kad tai yra situaciniai skoliniai, nors šie žodžiai žinomi Lietuvos sentikių tarmėse.

Kitas socialinis sentikių, lietuvių ir lenkų kalbų pažinties kanalas buvo tarnystė dvaruose ir samdomi darbai, ypač vaikystėje. Sprendžiant iš informantų pasakojimų, iki

¹⁰⁶ Plačiau žr. Чекмонас, Валерий, 2000a: К социолінгвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы..., 212–213.

¹⁰⁷ Žr. Лаучюте, Юрате А., 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука (Ленинградское отделение).

ketvirto XIX a. ketvirčio mažžemiai sentikiai vengė dirbti kitatikiams (dėl to suklestėjo amatai) ir pirmiausia ieškojo darbo pas turtingesnius savo bendratikius. Ilgainiui tarnystė lenkiškuose dvaruose labiau išplito, bet dažniausiai sezoniniams darbams samdytos moterys (suaugusios ir paauglės). Klausinėjant, kaip gi jos, nemokančios lenkų kalbos, susišnekėdavo su lenkakalbiais šeiminkais, mūsų pateikėjos pasakojo, kad, pirmiausia, jos iš esmės viską suprasdavo, kas būdavo sakoma lenkiškai, o, antra, dauguma ponų su sentikiais stengėsi kalbėti rusiškai, lyg demonstruodami mokantys šią kalbą. Greičiausiai, dirbdami mažesniuose ir didesniuose dvaruose, sentikiai perėmė atskirus lenkiškus žodžius, bet gilesnės lenkų tarmių įtakos tradicinė kalba vargu ar patyrė.

Aktyviai tarnauti lietuvių šeiminkams sentikiai pradėjo tik trečiojo XX a. dešimtmečio pabaigoje ir tai, be abejonės, turėjo pastebimos įtakos rusų–lietuvių kalbinių kontaktų istorijai. Pasiturinčios lietuviškai kalbančios šeimos, galinčios samdyti nuolatinus ar sezoninius darbininkus, iki XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių, matyt, buvo retos. XX a. pradžioje jų padaugėjo, tačiau plačiai paplito tik tarpukariu. Užrašyta nemažai pasakojimų, kaip ankstyvoje vaikystėje (7–8 metų) vaikai pradėdavo tarnauti lietuvių šeimoje, iš pradžių nieko lietuviškai nesuprasdami, o vėliau laisvai kalbėdavę šia kalba. Jų lietuvių kalbos analizė rodo akivaizdų tarminį atspalvį, joje gausu gramatinių ar kitokių netikslumų. Fonetiniu požiūriu vertinant, reikia atkreipti dėmesį, kad kalbama neabejotinai pagal rusišką artikuliacijos bazę. Taigi dėl socialinių kontaktų įgyta rusų–lietuvių dvikalbystė yra palyginti naujas reiškinys; laikui bėgant ji dažnėjo, tačiau niekada nebuvo masinė.

Reti rusų–lietuvių ir rusų–lenkų bilingvizmo atvejai (vyrų amatininkų, ypač keliaujančių, ar susiformavę tarnaujant) tapo pirmuoju tradicinio *monolingvizmo* sentikių tarmėse griuvimo etapu. Tam tikros įtakos tradicinei tarmei turėjo ir pažintis su rusų prastakalbe. Pirminių stebėjimų duomenimis, jis padarė pastebimą poveikį tik leksikai, kuri praturtėjo „kultūros žodžiais“ (ūkinės veiklos ir pan. terminijos), kurie imti vartoti kaip sinonimai lygiagrečiai su tradicinėmis leksemomis (pvz., bend. k. *сарай* ~ tradic. *губно́* ‘daržinė’; bend. k. *белка* ~ tradic. *вѣкша* ‘voverė’; bend. k. *морковь* ~ tradic. *баркán* ‘morka’; bend. k. *ток* ~ tradic. *тѣкавня́* ‘jauja’; bend. k. *цеп* ~ tradic. *прівязь* ‘spragilas’ ir pan.).

Svarbų vaidmenį rusų tautybės žmonių Lietuvoje likimui suvaidino 1914–1922 m. įvykiai. Nauji tyrimai rodo, kad prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui dauguma rusų dėl įvairių priežasčių buvo priversti pasitraukti į Rusijos gilumą. Iš viso iš šių dienų Lietuvos

teritorijos 1914–1915 m. pasitraukė 830 tūkst. žmonių (ne tik rusų)¹⁰⁸. Išvestiniais ir apytiksliais Potašenko skaičiavimais, 1914–1915 m. iš būsimos Lietuvos teritorijos į Rusijos imperijos gilumą galėjo išvykti iki 35 tūkst. sentikių (apie 68 %), o 1918 m. pradžioje būsimoje Lietuvos teritorijoje galėjo likti maždaug 15–16 tūkst. sentikių (32 % iš maždaug 51 620 sentikių, buvusių 1914 m. pradžioje). „Remdamiesi 1923 m. šalies gyventojų surašymo duomenimis apie 32 149 sentikius ir atsižvelgdami į apytikslį 15–16 tūkst. sentikių skaičių 1918 m. pradžioje, galime konstatuoti, kad 1918–1922 m. sugrįžo ne mažiau kaip 16–17 tūkst. sentikių“¹⁰⁹.

22 pav. Bobriškio apylinkių sentikiai. Publikuota: *Lietuvos sentikių kultūros paveldui – Bobriškio cerkvei – 300 metų*, Rokiškis, 2010

Iš žodinių pasakojimų taip pat žinoma, kad artėjant rusų ir vokiečių frontui, atsitraukus rusų armijai žmonės ėmė masiškai paniškai bėgti į Rytus, Rusijos gilumą. Praktiškai visi pasakotojai pabrėžė, kad žmonės palikdavo gimtąsias vietas bijodami žiaurumų (okupuotose teritorijose tariamai žiaurūs buvo vokiečiai). Išstisos šeimos palikdavo

¹⁰⁸ Potašenko, Grigorijus, 2020: Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926): parapijų atsikūrimas ir jų pripažinimas, Bažnyčios įteisėjimas ir autonomijos problemos. *Lietuvos istorijos studijos* 46, 47–49. <https://doi.org/10.15388/LIS.2020.46.3>

¹⁰⁹ Potašenko, Grigorijus, 2020: Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926)..., 49–50.

namus, ūkius be priežiūros arba seneliams prižiūrėti. Remiantis pasakojimais, tuo metu Lietuvą paliko „beveik visi rusai“, daug kaimų liko praktiškai tušti. Šios evakuacijos prisiminimai buvo gyvi visose sentikių šeimose, nes dalis mūsų kalbintų vyriausiosios kartos sentikių gimė Rusijoje ir dauguma gimusiųjų Lietuvoje arba Lenkijoje žinojo, iš kur jų tėvai grįžo į Lietuvą. Patekti į evakuacijos srautą, gyventi naujose Rusijos vietose tarp stačiatikių reiškė galutinę tradicinio konfesinio sentikių bendruomenės uždarumo epochos pabaigą. Sunku pervertinti psichologinius šio periodo padarinius. Jaunimas ėmė kitaip vertinti aplinkinį pasaulį, kaip tik tuo metu padažnėjo mišrios santuokos, o senoji karta tiesiog nebegalėjo laikytis griežtų religijos nustatytų elgesio su kitatikiais taisyklių.

Naujausi Potašenko tyrimai rodo, kad į būsimą Kauno Lietuvą grįžo beveik du trečdaliai sentikių¹¹⁰. Dažnai tai nėra bendras pateikėjų tvirtinimas, o išplėtoti pasakojimai, kaip grįžusieji turėjo pradėti gyvenimą nuo pradžių. Į klausimą, ar grįžo ne tik informanto artimieji, bet ir kitos šeimos, dažniausiai atsakyta teigiamai, įvardytos grįžusiųjų pavardės ir vardai, atsiminti nebegrižę. Daugelio pasakojimų leitmotyvu tapo žodžiai apie tai, kad „Lietuva – mūsų gimtinė; čia gyveno mūsų seneliai ir proseneliai; tai mūsų žemė“ ir pan.

2.5. Rusų ir kitų kalbų dvikalbystė XX a.

Visi iki 1920 m. vykusių rusų ir kitų kalbų kontaktų rezultatai buvo spontaniški. Iš principo nauja sentikių tarmių situacija pradėjo formuotis trečiojo XX a. dešimtmečio viduryje, kai jų vaikai ėmė masiškai lankyti lietuviškas mokyklas tarpukario Lietuvoje ir lenkiškas mokyklas lenkų okupuotame vadinamajame Vilniaus krašte. Informantų pasakojimai rodo, kad tėvai neprotavo prieš šias mokyklas, nes tikybos pamokas dėstė sentikių dvasios tėvai arba savi tikybos mokytojai.

Privalomasis mokslas lėmė tai, kad absoliuti dauguma sentikių, gimusių po 1915 m., baigė bent kelias lietuviškų ar lenkiškų mokyklų klases ir daugiau ar mažiau pramoko šias kalbas. Mokyklinė pažintis su negimtąja kalba paveikė idiolektus tik tais atvejais, kai kalbos vartotojai baigė mažiausiai septynias klases, tai įvykdavo palyginti retai. Įprastai dvejų trejų metų (dažniausiai dviejų trijų žiemų) mokymas negimtąja kalba nepaveikė nei atskirų vartotojų tarmės, nei tarmės apskritai. Net daugiau – mokyklinės žinios dažnai būdavo pamiršamos kaip nenaudingos, nes ir tarpukario Lietuvos sentikiai kasdieniame

¹¹⁰ Potašenko, Grigorijus, 2020: Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926)..., 50.

gyvenime gana sėkmingai išsiversdavo su savo gimtąja kalba. O tais atvejais, kai po mokyklos sentikiams dėl įvairių priežasčių tekdavo daug bendrauti su lietuviais, jie tobulino lietuvių kalbos žinias, tapdavo rusų–lietuvių, o atskirais atvejais lietuvių–rusų dvikalbiais (t. y. lietuvių kalba tapdavo pagrindine išorinio bendravimo kalba). Taigi galima teigti, kad išmoktų kalbų mokėjimo lygis priklausė ir priklauso nuo bendros situacijos konkrečioje teritorijoje ar visoje sentikių gyvenamojoje zonoje. Be to, šiuolaikinės vyriausiosios kartos atstovų kalbos įgūdžiams buvo labai svarbu, į kokias – rusų ar lietuvių – mokyklas po Antrojo pasaulinio karo ėjo jų vaikai, taip pat kuri kalba buvo pagrindinė jų vaikų šeimose.

Plintanti dvikalbystė neturėjo pastebimo poveikio sentikių tradicinėms tarmėms – neskatinė esminio sociolingvistinės situacijos tradicinėje kaimo aplinkoje pokyčio. Tai akivaizdžiai liudija XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo pradžioje Olgos Šulienės disertacijos rengimo metu surinkti duomenys apie vyresnio (60 metų ir daugiau) ir vidutinio (40–45 metų) amžiaus pateikėjus, gyvenusius Zarasų rajono kaimuose. Pavyzdžiui, Degučių kaime iš 14 vyriausių informantų 9 buvo beraščiai ar mažaraščiai, du kalbėjo lietuviškai; viena keturiasdešimtmetė moteris buvo beraštė; Polivarko kaime iš 19 vyresnio amžiaus informantų keturi mokėjo (ar suprato) lietuviškai, iš septynių vidutinio amžiaus asmenų – trys raštingi, du kalbėjo lietuviškai ir t. t.¹¹¹.

Rokiškio ir Anykščių rajonų sentikiai lietuvių kalbą mokėjo aukščiausiu lygiu. Čia galima sutikti nemažai asmenų, gana laisvai kalbančių lietuviškai. Dar daugiau yra gerai suprantančių ir gebančių neblogai susikalbėti lietuvių kalba. Pokario metais tarp sentikių paplito mišrios santuokos, ir nors specialių šio reiškinio tyrimų nėra, mūsų ekspedicijų pastebėjimai rodo, kad jei sutuoktinis yra lietuvis, tai ir visa šeima beveik visada tampa lietuviakalbė. Kaip jau minėta, lietuviškai kalbantys anūkai įvairiais būdais skatina savo senelius nepamiršti lietuvių kalbos ir net ją tobulinti. Tokiose šeimose vyresnioji karta stengiasi klausyti radijo ir žiūrėti televizijos laidas lietuvių kalba.

2012 m. „vyriausioji Kvedariškio sentikė Samuilova didžiuojasi: šiame kaime kaimynai gerbė vieni kitus. Išmoko vieni kitų kalbos. Sentikis užsukęs į lietuvių namus kalbėdavo lietuviškai, lietuvis atėjęs į svečius pas sentikį – rusiškai“¹¹².

¹¹¹ Plačiau žr. Шулене, Ольга Н., 1964: *Синтаксис русского говора Зарасайского района Литовской ССР (простое предложение)...*, 447–451.

¹¹² Vaičekonienė, Regina, 2012: Kvedariškio sentikiai švenčia Velykas. – *Pakruojo kraštas*, 2012 m. balandžio 17 d., <http://pakruojo.kraštas.lt/?data=2012-04-20&id=1334656958&pried=2012-04-17> (žiūrėta 2023-11-30). Plačiau apie sociolingvistinę situaciją Biržų krašte žr. Магин, Илья, 2015a: Биржай и его восточные окрестности: языковой очерк, 93–104.

23 pav. Kvedariškio kaimo (Biržų r.) sentikė Eugenija Samoilova (gim. 1923 m.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

Apskritai mokykloje įgytos lietuvių kalbos žinios buvo palaikomos ir baigus ją tik tuo atveju, jeigu sentikiai gyveno mišriuose kaimuose, kuriuose dominavo lietuviai. Dėl šių priežasčių Rokiškio rajone dažnai pasitaiko ne tik dvikalbių (rusų–lietuvių) asmenų, bet ir beveik absoliučių bilingvų, ir net mokančių lietuvių kalbą geriau nei rusų. Natūralu, kad lietuvių kalba daug geriau pažįstama tiems, kurių vaikai tęsė senesnes šeimos rusų–lietuvių dvikalbystės tradicijas. Didelę įtaką stabilios rusų–lietuvių dvikalbystės raidai pastaraisiais dešimtmečiais, be abejo, turėjo žiniasklaida.

Tarp Rokiškio krašto sentikių labiausiai pastebimos savito lietuviško patriotizmo apraiškos ir supratimas, kad Lietuvoje būtina mokėti valstybinę kalbą.

Jonavos rajone, nepaisant vaikystėje lankytos lietuviškos mokyklos, lietuvių kalba nebuvo įtvirtinta; analogiška situacija pastebima ir prieškarinėje „lietuviškoje“ Zarasų rajono teritorijos dalyje.

Dar vienas aplinkinių kalbų pažinimo kanalas – tai sovietmečio kaimo gyventojų užimtumas. Daugelis mūsų pašnekovų, ypač moterų, pasakojo, kad neturėjo specialaus išsilavinimo ir dažniausiai dirbo kolchozų ir sovchozų brigadose (įvairius nespecializuotus ūkio darbus). Tarpusavio bendravimo kalba tokia kolektive tiesiogiai priklausė nuo daugumos kalbinių kompetencijų: rusakalbių daugumoje dominavo rusų kalba ar tarmė, lietuvių – stengėsi kalbėti lietuviškai. Todėl visi kaimo gyventojai kalbine prasme jautėsi gana patogiai, plg.: *была мы давней в колхоз хаділи / все с нам рўськии хаділи / и литовцы вси па-рўски гваріли / мала каторыи жэничыны ня хочуть па-рўски гваріть / а так все па-рўски па-рўськи / аткуль мы наўчися?* (Buvo, mes anksčiau ėjom į kolchozą, visi su mumis rusai eidavo; ir lietuviai visi rusiškai kalbėjo, mažai moterų nenori rusiškai kalbėti, o taip viskas rusiškai, rusiškai, iš kur išmoksi [lietuviškai]; Ignalinos r. Lukošiškės k., pateikėja gim. 1922 m.).

Lenkų mokyklą Ignalinos ir Švenčionių apylinkėse lankė dauguma asmenų, gimusių Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse arba jau karo metais. Taip pat svarbu nepamiršti, kad prieškariniu lenkų kalba šioje teritorijoje tapo pagrindine jaunimo išorinio bendravimo kalba. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo dauguma lenkakalbių gyventojų išvyko į Lenkiją, regione apsigyveno baltarusiškai kalbantys žmonės iš kaimyninės Baltarusijos, o pokario jaunimas ėjo į rusiškas mokyklas. Dėl šių priežasčių kai kuriuose rajonuose lenkų kalba beveik nebevartota. Šie pokyčiai buvo ypač ryškūs ir gerai pastebimi Zarasų rajono pietinėje dalyje bei visame Švenčionių rajone.

XX a. pabaigoje kai kurie vyresni pateikėjai šiek tiek kalbėjo lenkiškai, niekas neskaitė ir nerašė lenkiškai; tada lenkų kalba dar gana retai skambėjo Lietuvos žiniasklaidoje, beveik niekas nežiūrėjo televizijos laidų lenkų kalba. Be to, tiek vietiniai lenkai, tiek sentikiai bendrinę lenkų kalbą suprasdavo kur kas prasčiau nei vietinę jos atmainą.

Tačiau bet kuriuo atveju tai, kad lenkų kalbos mokėsi vaikystėje, daugiau ar mažiau ją įsisavino brandžiam amžiuje ir geba bendrauti šia kalba, turėjo didžiulę įtaką sentikių tarmėms. Galima teigti, kad lenkų kalbos (vietinės lenkų tarmės) įtaka buvo intensyvesnė ir gilesnė nei pažintis su lietuvių kalba ir rusų–lietuvių dvikalbystės formavimasis. Lenkų kalbos leksika pateko į rusų sentikių kalbą dar iki 1920 m. Pirmiausia tai vadinamoji kultūrinė leksika. Pažintis su lenkų kalba leido gerokai išplėsti teminę šių skolinių įvairovę ir labai palengvino jos adaptaciją rusų kalboje. Nors rusų–lenkų dvikalbystė mažiau paplitusi ir įsigalėjusi, Zarasų rajono pietinėje dalyje, Ignalinos ir Švenčionių rajonų sentikių tarmėse polonizmų yra gerokai daugiau nei lituanizmų tose vietovėse, kuriose buvo plačiai paplitusi rusų–lietuvių dvikalbystė. Štai kaip pasakojo mūsų pateikėjai apie tai, kaip moka kitas kalbas:

[Старшие люди на вашей памяти умели по-польски?] *а вы знáйти / сказáть што и не / éта мáла бýла такúх кто пýнимáли польский язык / у нас жа Пóльша / анá с какóва / с двáцуть втарóва гóду навэрна тóка пýявúльсь Пóльша* ([Ar vyresni mokėjo lenkiškai?] o žinote, sakyčiau, kad ne, mažai buvo tokių, kas suprasdavo lenkiškai; pas mus Lenkija nuo kokių [19]22 metų, matyt, atsirado; Blažiškių k. (Vidžių apylinkės, Baltarusija), pateikėjas gim. 1923 m.);

Па-литóвски нихтó не рýзгавáривъл // ... нý алú ж как ня слýшина éтýва / так и ни знáши [литовского языка] // ... атéу па-пóльски ни умéл (Lietuviškai niekas nekalbėjo; bet kai negirdi [kalbos], tai ir negali išmokti; Ignalinos r. Navikų k., pateikėja gim. 1914 m.);

С палякáми гýварúла па-пóльски мáма так не / бýváла сасéдка придёт пóлька и бясéдуит / мáма па-рýски гýварúт анá па-пóльски гýварúт / мать пýнимáит а гýварúть ни маглá (Su lenkais mama lenkiškai nekalbėjo, būdavo, ateina kaimynė lenkė ir kalbasi: mama rusiškai kalba, o ji lenkiškai kalba; mama supranta lenkiškai, bet kalbėti negalėjo; pateikėjas gimęs Pociūnų k. prie Meikštų 1912 m.);

я ня вмéю па литóвскýму / ... вот пражýбла я в сваёй дярéвни / никуды́ дáльшы нейшлá и ня вмéю; литóвцы знáит што мы ня вмéим / а знакóмыи / как друзы́я / ну рабóтýли савмéсна мы с им бýváла / на пóли рабóтýли / с литóвчýкэм я / с литóвчýкýй / ну бýváла яны́ межы сибя́ гýварýт пý-литóвску / а я ничавó ни пýнимáю што яны́ гýварýт / я / аны́ прáвда харóшыи бýли / вважáли нас / я ў гýварю́ / скажы́цу кавó вы гýварýцу? (Aš nemoku lietuviškai, ... pragyvenau savo kaime, niekur kitur nebuvau ir nemoku; lietuviai žino, kad mes nemokam [lietuviškai], o pažįstami, kaip draugai, būdavo dirbdavome kartu, laukuose dirbdavome su lietuviu, su lietuvaite, na būdavo jie tarpusavy kalba lietuviškai, o aš nieko nesuprantu, ką jie kalba; tiesa, jie geri buvo, mus gerbė, ir aš sakydavau, pasakykit, apie ką jūs kalbate; Ignalinos r. Navikų k., pateikėja gim. 1910 m.).

Атéу тýк мáла гýварúли [по-литовски] / мать тýк янá не вон ня вмéла / ну пýнимáть пýнимáйт што скáжит бýváла а так не мать шичы и атéу // атéт тýк тот кагдá где скáжут бýváла аль тóка што ну где нáда бýла / а так кадá мáла (Tėvas tai truputį kalbėjo [lietuviškai], o mama tai nemokėjo, suprasti suprasdavo, ką pasakydavo, o taip ne [nemokėjo], tėvas tai kada kur ką pasakydavo, ar tik kai reikėdavo, o taip mažai [kalbėjo]; Zarasų r. Suvėnų k., pateikėjas gim. 1928 m.).

Vilniaus universiteto docentė Birutė Sinočkina, aprašinėdama Ignalinos rajono sentikių kalbinę savimonę, publikavo labai įdomų (ir, matyt, tipinį) dvejų kaimynių,

Andriejaukos kaimo 1933 m. gim. sentikės (pažymėta raide G.) ir jos draugės Anelės (pažymėta raide A.), lietuviškos, gyvenančios gretimame Kikutėlių kaime, pokalbis:

„A. – *Laba diena.*

G. – *Laba diena.*

A. – *Viešnių turi?*

G. – *Turiu.*

A. – *Nu, kaip jau sveikata, gerėja?*

G. – *Ой, Анелечка, очень плохое sveikata, ложат в больницу. Благодаря, что муж перевёл к другой врачу, к этой...* (Vai, Anelyte, labai bloga sveikata. Guldo į ligoninę. Todėl, kad vyras perrašė kitai gydytojai, šitai...)

A. – *Ага.*

G. – *Позаботилася. Поставила... эхоскопию сделала... Почки забитые мои все песком-камнем <...> И вообще сказали – печень дряхлая. В общем, Анеля...* (Pasirūpino, echoskopiją padarė. Inkstai pilni smėlio, akmenų <...> Bendrai pasakė, kad kepenys blogos. Taip sakant, Anele...)

G. – *Ну, дряхлая (sena), ale, mažgi, kiek pagulėsi, maž biški gi kiek pasitaisys... <...>*

A. – *Na, o Vasilijaus kaip sveikata?*

G. – *Тоже неважно.* (Irgi nelabai)

A. – *Неважно?* (Nelabai?)

G. – *Неважно. Не знаю я, Анеля, как... как мне сделать. Будешь ты приезжать, как я всё тут немножко спорядковуюсь, хоть слягу хоть на неделю...* (Nelabai. Nežinau, Anele, kaip man padaryti. Tu atvažiuosi, kai aš truputį apsitvarkysiu, tai atsigulsiu bent savaitei).

A. – *Varabaniju visu gairu <nesupr.>, kad ta irgi <nesupr.>. <...> O bulbas kadu kast reikia?*

G. – *Ну, вот сегодня принесла молоко Вера. Так сказала, что в субботу она занятая, в воскресенье занятая...* (Na štai, Vera šiandien atnešė pieno. Pasakė, kad šeštadienį užsiėmusi, sekmadienį užsiėmusi...)

A. – *Ну, tai gerai tadi, аš ... аш ирги negalėsiu: сятра едет в это в воскресенье домой...* (sesuo šį sekmadienį važiuoja namo...)

G. – *Так вот, може, она сказала, пусть ваша, такая земля плохая, пусть немножко просохнет. Сказала: «Что это – одиннадцать соток, мы это до обеда выкопаем». Только пропахоть беда – вот в чём дело. Володя идёт на работу. Игнатиčius отстролся, так утром он распашет. А яна тогда сказала: «Лошадь дадут?». Я говорю: «Ну, даст Тайса лошадь. Витька придёт свозить». «Таскать мешки будет», – сказала. <...> (Tai va, gal, ji pasakė, tegu jūs žemė, tokia bloga, truputį pradžiūsta. Ji pasakė: „Kas tai yra – vienuolika akrų, mes tai iškasime iki pietų“. Tai tik arimo bėda – tame esmė. Volodia eina į darbą. Ignatičius baigė statytis, tai ryte suars. Tada ji pasakė: „Ar duos arklį? Sakau: „Na, Taisa duos arklį. Vitka ateis arti“. „Jis neš maišus“, – sakė ji.)*

A. – *Ну, matai, аш jums.... Бунтую... (trukdau) бишки...*

G. – *Эти... хотят старинный разговор.* (Šie... nori senovinių šnektų)

A. – *Mes draugės... <....>*

G. – *...Потом она наносила воды нам, пришла, ванну полную. А теперь дождик пошёл, налил, так во и есть вода.* (Paskui ji pripylė vandens, pilną vonią. O dabar lietutis palijo, tai va, yra vandens).

A. – *O tadu obuolių, tūsi, gal ir maža tau buvo?*

G. – *He, все те... сладких оставила, а белый налив* (Ne, visi tie... Saldžių palikau, o popieriniai) *nugriuvę u siruvę. Хватило, хватило. Я больше, знаешь, печёночка плоха, так.* (Užteko, užteko. Aš daugiau, žinai... kepenys blogos, šiaip...)

A. – *Nu, nebėr kada tavęs проведывать* (lankyti). *Eisiu – rytoj seserį palydėsiu.*

G. – *Gerai, gerai.*

A. – *Dėl bulbų susitarsim, kap*¹¹³.

1997 m. ekspedicijos metu stebėjome identišką situaciją Vandžiogalos kaime (Kauno r.), kai interviu metu pas vietinę sentikę užėjo jos sena draugė lenkė, gyvenanti tame pačiame kaime, ir jos (abi vietinės gyventojos, garbingo amžiaus, beraštės) kurį laiką kalbėjosi. Mūsų pašnekovė savo šneкта rusiškai, jos draugė – vietine lenkų kalba ir abi neįtūtė jokių komunikacijos problemų. Deja, šis pokalbis nebuvo įrašytas į magnetofono juostą.

Be abejo, bendra šiuolaikinės rusų–lietuvių ir rusų–lenkų dvikalbystės būklė reikalauja specialaus tyrimo, čia pateiktas preliminarus jos apibūdinimas, kuris remiasi tik dalies sentikių apklausos duomenimis, be to, susijęs tik su kaimo gyventojais.

2.6. Rusų ir baltarusių kalbinių kontaktų klausimas

Rusų ir baltarusių kalbų kontaktai Lietuvos sentikių sociolingvistinėje situacijoje yra periferinis reiškinys, pastebimas tik marginaliausiose Ignalinos ir Švenčionių rajonų sentikių šnektose.

Sinočkina, analizuodama sociolingvistinę situaciją Lietuvos ir Baltarusijos paribio zonoje, pastebi, kad sentikiai dažnai kaimynus baltarusius vadina gudais (rus. *гуды*) arba lenkais, plg.:

„Б. С. – А поляков здесь нет в округе?

А. Ф. – *Поляков? У нас гудасы считаются поляки, вот туда, за рякой. Мы считаем, гудасы такие.*

¹¹³ Синочкина, Бируте, 2004: Старообрядцы Литвы: специфика языковой личности..., 79–80. Kitaip nei originalioje publikacijoje, kurioje lietuviškai pasakyta teksto dalis buvo verčiama į rusų kalbą, skliaustuose pateikiamas rusiškų frazių vertimas į lietuvių kalbą.

B. S. – Так это поляки или белорусы?

A. Ф. – *Наверно, такие мяшаные, то ли поляки, то ли белорусы. Нельзя, мы их ня мógем понять. Ну, просто гудасы называем, и всё. А яны и по-русски, и по-литовски, и по-польски.*

B. S. – Но там не Белоруссия, там Литва?

A. Ф. – *Там Литва. Литва, но... граница. Вот они там, на той границе.*

B. S. – А какие там деревни, где гудасы живут?

A. Ф. – *Там Прикладшики естя, там и староверы естя*¹¹⁴.

Rusų ir baltarusių kontaktų ypatumą sudaro tai, kad jie nesuponuoja atitinkamos dvikalbystės. Šiaurės rytų baltarusių šnekamoji ir rusų šnekamoji kalbos artimos savo fonetika, morfologija ir leksika; kiek pastebimiau skiriasi sintaksė. Norint susikalbėti arba suprasti pašnekovą kalbantiesiems nereikia mokytis šių tarmių, plg.:

[в Видзах на базаре] *па-рўски всё была // хто сам с сабо́й там пь-биларўски гьварі́ли / хто как / а как пькупать што па-рўски гьварі́ш и гьваря́т пь-рўски; рьзгаваривьли вси па-рўски / и в калхóзи вот как ста́ла я ужэ рабо́тть / всё па-рўски была // [местные литовцы] ані са́мы между сабо́й пь-литóвски / а с нам вси па-рўски* ([Vidžiuose turguje] rusiškai viskas buvo; kas tarpusavyje baltarusiškai kalbėjo, kas kaip, o jei ką perki, rusiškai kalbi, ir kalba rusiškai; kalbėjo visi rusiškai, ir kai pradėjau kolchoze dirbti, viskas rusiškai buvo, [vietiniai lietuviai] tarpusavyje lietuviškai, o su mumis visi rusiškai (Ignalinos r. Popovkos k., pateikėja gim. 1932 m.).

Tačiau į baltarusių šnekamąją kalbą daug anksčiau ir greičiau pateko polonizmai, Lietuvos paribio baltarusių tarmių leksikoje polonizmų daug daugiau nei rusų tarmėse. Polonizmai vėliau pateko ir į sentikių kalbą. Be to, buvo skolinami žodžiai, kurie lenkų ir baltarusių kalbose skambėjo vienodai arba beveik vienodai, bet jų nebuvo kontaktiniuose rusų tarmių žodynuose. Kiekvienu konkrečiu atveju toli gražu ne visada įmanoma atsekti, ar tam tikras skolinys yra polonizmas ar baltarusizmas. Tačiau galima teigti, kad kontaktai su baltarusių kalba skatino polonizmus skverbtis į rusų kalbą, o baltarusių kalba gana dažnai buvo tų polonizmų tarpininkė.

¹¹⁴ Синочкина, Бируте, 2004: Старообрядцы Литвы: специфика языковой личности..., 71–72. Pokalbis įrašytas Izabelinės kaime (Ignalinos r.). Vertimas: B[irutė]. S[inočkina]. – O lenkų nėra apylinkėse? / A. F. – Lenkų? Čia gudai laikomi lenkais, štai ten, už upės. Mes manom, tai gudai. / B. S. – Tai čia lenkai ar baltarusiai? / A. F. – Matyt, tokie maišyti, ar tai lenkai, ar baltarusiai. Negalima, mes negalime suprasti. Na įprastai gudais vadiname. O jie ir rusiškai, ir lietuviškai, ir baltarusiškai [kalba]. B. S. – Bet ten ne Baltarusija, o Lietuva? / A. F. – Ten Lietuva. Lietuva, bet... pasienis. Tai jie ten, tame pasienyje. / B. S. – O kokie ten kaimai, kur gudai gyvena? / A. F. – Ten Prikladiškių kaimas yra, ten ir sentikių yra.

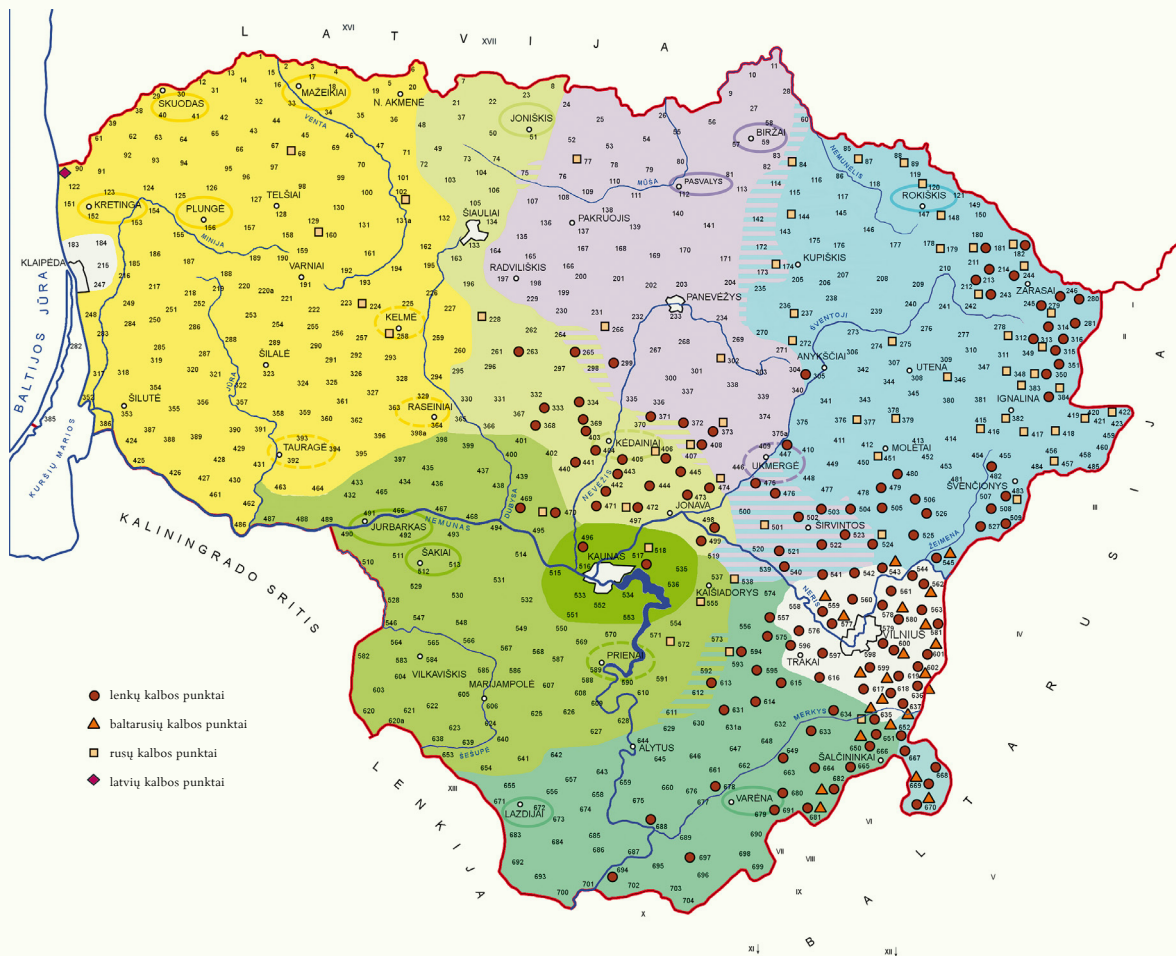
Pastaruoju metu baltarusių kalbos ir Lenkijos sentikių tarmių leksikos sutapimus ir galimų skolinių iš baltarusių kalbos problemas aktyviai tyrinėja Torunės universiteto profesorius Stefanus Grzybowski¹¹⁵. Jis pastebi, kad Lenkijos sentikių tarmėse užfiksuota ganėtinai daug leksemų, fonetiškai labai panašių arba identiškų (rus. *созвучные*), viena vertus, Pskovo ir Smolensko tarmių leksikai, o, kita vertus, lenkų ir baltarusių kalbų žodynui. Dažniausiai šių leksemų taip pat aptinkama Lietuvos ir Latvijos sentikių tarmėse, o kai kurios žinomos ir Estijos sentikiams, pvz.: *спаліць* ‘sudeginti’ (Lietuvos ir Lenkijos sentikių tarmėse), plg.: lenk. *spalić*, baltr. *спаліць*; *патэ́льня* ‘keptuvė’, plg.: lenk. *patelnia*, brus. *патэ́льня* ir *патэ́ліна*, *патэ́льніца*; *зда́тныі* ‘tinkamas’, plg.: lenk. *zdatny* (do czego) ‘tinkamas (kam)’, brus. *зда́тны* / *зда́тныі*; *слі́на* ‘seilės’, plg.: lenk. *ślina*, brus. *сьлі́на*, *слі́на*, *слі́ня*; *шалэ́ць* ‘kvaišti’, plg.: lenk. *szaleć* ‘kvaišti, išdykauoti’, brus. *шалець* ‘kvaišti’; *шпў́ля* ‘ritė, ritelė’, plg.: lenk. *szpula*, brus. *шпў́ля*, *шпў́лька*; ir kt.¹¹⁶. Taigi galima kalbėti apie savotišką bendrą vakarinių rusų, Baltijos šalių ir Lenkijos sentikių bei baltarusių ir lenkų tarmių (kalbų) leksinį fondą.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad visų pokariu vykusių politinių ir kultūrinių per-
tvarų rezultatas buvo tas, jog tradicinės sentikių tarmės, išlikusios kaimuose, tapo sa-
lomis ir sociolingvistiniu požiūriu. Kitais žodžiais tariant, dabar ir beraščiai vienakalbiai
nebėra įsitikinę, kad išoriniams kontaktams pakanka mokėti gimtąją tarmę; daugelis ge-
rokai išgyvena, kad nemoka lietuvių kalbos (ypač mišrias šeimas sukūrusių vaikų tėvai);
jie didžiuojasi anūkais, kurie mokosi lietuviškose mokyklose, ir stengiasi prisiminti mo-
kyklines lietuvių kalbos žinias, kad galėtų su jais laisvai bendrauti¹¹⁷. Todėl tradicinės
tarmės po Antrojo pasaulinio karo tapo iš esmės atviros tiek bendrinės rusų, tiek lietuvių
kalbos įtakai.

¹¹⁵ Žr. Grzybowski, Stefan, 2017: К вопросу о диалектной общности русского говора старообрядцев в Польше и русских говоров Прибалтики. – *Slavistica Vilnensis* 62, 151–172, doi:10.15388/Slav-viln.2017.62.11688; Grzybowski, Stefan, 2019: Samoistność gwary starowierców w Polsce i jej związki z gwarami rosyjskimi w krajach nadbałtyckich oraz z językiem polskim i białoruskim. – *Tradycja i współczesność w badaniach nad językami słowiańskimi*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Zych, Katowice, 135–146; ir kt.

¹¹⁶ Grzybowski, Stefan, 2017: К вопросу о диалектной общности русского говора старообрядцев в Польше и русских говоров Прибалтики..., 157–165.

¹¹⁷ XX a. pabaigoje kalbinti pateikėjai dar nesuvokė, kad mokymasis lietuviškose mokyklose turi ir kitą, neigiamą, pusę: kad tai pirmas žingsnis ne tik kalbinės ir socialinės integracijos į Lietuvos visuomenę, bet ir asimiliacijos ir gimtosios kalbos praradimo link.

6 žemėlapis. Lenkų, rusų, baltarusių ir latvių kalbų punktai Lietuvoje. Parengė Laura Geržotaitė ir Violeta Meiliūnaitė. Publikuota: Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta et al. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis

Vis dėlto dar rasdavome pateikėjų, kurių kalba buvo minimaliai išoriškai paveikta. Tai duoda pagrindą, viena vertus, patikimai ir pagrįstai rekonstruoti sociolingvistinės situacijos ypatumus sentikių aplinkoje bent jau XX a. pradžioje (apie tai rašyta anksčiau), kita vertus, leidžia surinkti autentiškų duomenų apie jų kalbines ypatybes, kurios, kaip jau pabrėžta, daugeliu atžvilgiu yra unikalios tiriant rusų kalbos dialektologiją.

Bendrą lietuvių ir kitų kalbų paplitimą Lietuvoje XXI a. pradžioje galima pamatyti 14 žemėlapyje „Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje“, kurį 2014 m. parengė Laura Geržotaitė ir Violeta Meiliūnaitė kolektyvinei monografijai *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*¹¹⁸.

¹¹⁸ Mikulėnienė, Danguolė, Meiliūnaitė, Violeta et al. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas...*, Įklia, XIV žemėlapis.

3. Lingvistinė Lietuvos rusų sentikių tarmių charakteristika

Sovietmečiu (t. y. pirmajame Lietuvos sentikių tarmių tyrimų etape) beveik visi dialektologai pritarė prielaidai, kad tarp Lietuvos sentikių (senbuvlių) nuo seno buvo paplitusi dvikalbystė, nes jie ilgai gyveno kartu su lietuviais tuose pačiuose kaimuose arba gretimai ir betarpiškai bendravo su vietiniais gyventojais. Tai reiškia, kad jų tarmės glaudžiai kontaktavo su lietuvių kalbos tarmėmis, kurios darė arba didelę tiesioginę įtaką (lietuvių kalbos interferencija įvairiuose rusų šnektų lygmenyse aktyvios dvikalbystės sąlygomis), arba bent palaikė tam tikrus jų tarmių bruožus. Savotišku *locum communis* tapo teiginys, jog lietuvių kalbos tarmių ypatumai prisidėjo prie to, kad vietinių rusų tarmėse užsi-konservavo ir išliko nemažai archajiškų elementų ir (arba) tai buvo tiesioginis leksikos ir sintaksės skolinių šaltinis¹¹⁹. Kartu dažniausiai nebuvo bandoma chronologiškai strati-fikuoti tokius skolinius ir atskirti vėlesnius reiškinius nuo galimai senesnių¹²⁰. Bet, kaip jau atskleista antrajame šio darbo skyriuje, masinė Lietuvos sentikių dvikalbystė – tai ganėtinai vėlyvas reiškinys, prasidėjęs tarpukariu, bet įgavęs pagreitį tik sovietmečiu, kai galutinai buvo sunaikintas tradicinis uždaras kaimo religinės bendruomenės gyvenimo

¹¹⁹ Немченко, Василий Н., 1961: *Говор русских старожилков Ионавского района Литовской ССР...*; Немченко, Василий Н., 1963: Русские старожилы Литвы и их говоры..., 83–85; Сивицкене, Мария, 1974: Об одном случае морфологической интерференции (на материале русско-литовского диалектного контактирования). – *Филологические науки* 6, 95–100; Шулене, Ольга Н., 1964: *Синтаксис русского говора Зарасайского района Литовской ССР (простое предложение)...*; ir kt.

¹²⁰ Tiesa, metodologiniu požiūriu svarbu pažymėti, kad Nepokupnas, tyrinėdamas lituanizmus izoliuotose Lietuvos rusų šnektose, dar XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje siūlė „chronologiškai suskirstyti [juos] į ‘priešsalinius’ ir salų. Jei pastarųjų atsiradimas susijęs su lietuviška aplinka, tai pirmieji turėjo egzistuoti ten ir tada, iš kur ir kada į Lietuvą atvyko dabartinių rusų gyventojų salų protėviai“ (Непокупный, Анатолий П., 1972: «Доостровные» литуанизмы в островных русских говорах Литвы. – *Тезисы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтийских республиках (октябрь 1972)*, Вильнюс, 41).

būdas. Bet ir tomis sąlygomis sentikiai lietuvių kalbą mokėjo labai skirtingai¹²¹. Tad lietuvių kalbos (vietinių tarmių) įtakos vietinėms rusų šnektoms rezultatus (interferenciją) ir jos mastą reikėtų vertinti labai atsargiai, atsižvelgiant į kiekvieno pateikėjo gyvenimo aplinkybes ir kalbinę biografiją, o ne apibendrinant ir akiai priskiriant tuos bruožus visoms rusų tarmėms.

Gerai žinoma, kad gimtąją kalbą modeliuoti per kitos, išmoktos, kalbos prizmę ar sudaryti gimtosios kalbos sakinius pagal kitos kalbos gramatikos taisykles (sintaktiniai vertiniai) įmanoma tik labai gerai mokant kitą kalbą, kai išmoktoji negimtoji kalba tampa pagrindinė ir žmogus pradeda mąstyti negimtąja kalba. Kitaip tariant lietuvių–rusų dvi-kalbystė tokioje bendruomenėje turėtų būti labai plačiai paplitusi, tai XX a. šeštąjį–aštuntąjį dešimtmečiais vargu ar buvo būdinga net ir pavieniams kaimams, nes tuo metu rusų sentikių kaimai dar buvo gana tankiai apgyvendinti. Verta pabrėžti, kad kai kurie jau minėtų Nepokupno šeštojo XX a. dešimtmečio pabaigos Biržų ir Kupiškio rajonų sentikių šnektų tyrimų Kvedariškio kaimo jaunosios kartos atstovai XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigoje tapo mūsų pateikėjais. Jokios reikšmingos (ir juo labiau „diskriminacinės“) lietuvių kalbos įtakos jų kalboje nepastebėta nei dirbant vietoje, nei pakartotinai klausantis garso įrašų, nors mūsų informantai teigė kalbantys lietuviškai.

Kaip parodė 1996–2002 m. tyrimai, XX a. pabaigoje tradicine sodria sentikių tarme kalbėjo dažniausiai tik beraščiai arba mažaraščiai vyriausios kartos asmenys – gimę trečiajame XX a. dešimtmetyje ar dar anksčiau, kurie likimo valia sėsliai nugyveno savo amžių vietovėse, kuriose jie gimė, ir niekada ilgėliau nebendravo su bendrinės rusų kalbos vartotojais, atvykusiais į Lietuvą po Antrojo pasaulinio karo. Didžiųjų zonų gyventojai geriau išlaikė tradicinę šnektą, o izoliuotuose kaimuose – salelėse – vietinės kalbos smarkiai paveikė sentikių šnektą. Jaunesni ir labiau išsilavinę žmonės išlaiko tradicinę šnektą tik iš dalies – tai priklauso ne tik nuo aplinkos, bet ir jų pačių jautrumo bendrinei kalbai. Mieste gyvenantys sentikiai dažniausiai išmoksta vieną iš dabartinės rusų kalbos variantų pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietą ir kontaktų su rusais intensyvumą arba kalba lietuviškai (ypač mišriose šeimose). Dalis sentikių, ypač kauniečių, baigusią mokslus lietuvių kalba, rusiškai kalba su pastebimu lietuvišku akcentu. Jų kalboje pavyksta išgirsti ir užfiksuoti tik tradicinės tarmės relikto.

¹²¹ Vėlyvuojū sovietmečiu Trifonovas, remdamasis Šiaulių rajono Smilgių, Amalių ir Gilaičių kaimų gyventojų sociolingvistinio tyrimo rezultatais, pateikia įdomių duomenų apie lietuvių ir rusų kalbų mokėjimą, žr. Трифоновас, Яковас, 1988: Динамика языковых процессов на разноязычной территории..., 115–116.

25 pav. Lukošiškės kaimo (Ignalinos r.) sentikė Agafija Mitušova (gim. 1922 m.) kepa tradicinius rusų blynus. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.

Kaip jau minėta, visose Lietuvos sentikių paplitimo zonose mums pavyko rasti pateikėjų, kurių kalba buvo minimaliai paliesta išorinio poveikio; būtent šiais įrašais remtasi aprašant pagrindinius jų tarmių bruožus.

3.1. Pagrindiniai fonetiniai bruožai

Apibendrinamas pirmųjų dialektologinių ekspedicijų 1996–1998 m. medžiagą, Čekmonas kartu su Morozova paskelbė išsamų darbą „Apie tradicinių sentikių tarmių Lietuvoje kilmės sampratą, ypatybes ir problemas“¹²², vėliau jo pagrindu buvo parengtas

¹²² Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 19986: О понятии, особенностях и проблемах происхождения традиционного говора старообрядцев Литвы. – *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai*. 1996–1997..., 41–61.

platesnis įvadinis straipsnis pirmajam kapitalinio leidinio *Lietuvos sentikių folkloras*, parengto Jurijaus Novikovo, tomui (pasirodė jau po Čekmono mirties 2007 m.)¹²³.

Garso įrašų, surinktų 1996–2002 m. iš visų pagrindinių sentikių arealų, analizė leidžia teigti, kad visoms tirtoms tarmėms būdingas *stiprus akavimas-jakavimas*, t. y. prieškirtinių *a* ir *o* tarimas kaip *a* (šis balsis po minkštojo priebalsio grafiškai žymimas [я]), nepaisant tolesnio skiemens balsio kokybės, pvz.: *вада́* ‘vanduo’, *вадо́й* ‘vandeniu’, *ваде́* ‘vandenyje’, *вады́* ‘vandens’, bet *во́ды* ‘vandenys’; *бядá* ‘bėda’, *бяды́* ‘bėdos’, *бядé* ‘bėdai’, *бядо́й* ‘bėda (įnag.)’, bet *бе́ды* ‘bėdos (dgs. vard.)’. Ši bruožą anksčiau pabrėždavo visi tyrėjai, kad ir kurios teritorijos duomenimis jie remtųsi, nors ir paminėdavo, kad kai kurių pateikėjų kalboje jakavimas būdavo nereguliarus. Kaip tik dėl šios ypatybės atitinkamos tarmės buvo vertinamos kaip kilusios iš Pskovo tarmių arealo.

Šiuo metu Lietuvoje neaptikta sentikių tarmių, pasižyminčių kito tipo akavimu-jakavimu. Bet iš Kelmės rajono Dubėnų kaimo (*Dubėnai–Ubesai* Stankevičiaus žemėlapyje) stačiatikių užrašyti idiolektai su išraiškingu *disimiliaciniu akavimu-jakavimu*¹²⁴, pvz.: *пъу́ан* ‘bernas’, *пъка́* ‘kol’, *пъна́лис* ‘įkliuvo’, *ва́да* ‘vanduo’, bet *вадо́й* ‘vandeniu’, *нъзавём* ‘pavadinsime’, *зимлѣй* ‘žeme’, *бирóш* ‘imi’, *нивэ́ста* ‘nuotaka’, bet *бя́лицы* ‘balinti’ ir pan.¹²⁵.

¹²³ Морозова, Надежда, [Чекмонас, Валерий], 2007: Говоры старообрядцев Литвы: особенности и проблемы происхождения. – *Фольклор старообрядцев Литвы 1: Сказки. Пословицы. Загадки*, сост. Юрий Новиков, Вильнюс: Издательство Вильнюсского педагогического университета, 51–70.

¹²⁴ Esant disimiliaciniam akavimui, prieškirtinio balsio kokybė priklauso nuo kirčiuoto balsio kokybės. Balsiai *o* ir *a* sutampa pirmame prieškirtiniame skiemenyje po porinių kietųjų priebalsių skirtinguose balsiuose ([a] arba [ɔ], kitaip [ə]), pagal tai, koks balsis kirčiuojamas. Tarmėse, turinčiose disimiliacinį akavimą, prieš kirčiuotą žemutinio pakilimo balsį [a] visada tariamas vidurinio pakilimo balsis [ɔ], o prieš kirčiuotus aukštutinio pakilimo balsius [и], [ы], [у] visada tariami [a]: *в[а]ды́* ‘vandens’, *в[а]ды́чка* ‘vandenukas’, *в[а]ды́* ‘vandenį’, *по в[а]до́й* ‘po vandeniu’, *по в[а]де́* ‘per vandenį’, bet *в[ɔ]да́* ‘vanduo’. Prieš kirčiuotus vidutinio pakilimo balsius [e] ir [o] galimi [a] ir [ɔ]. Kitaip sakant, disimiliacijos principas yra tas, kad prieš kirčiuotą žemutinio pakilimo balsį negali būti to paties pakilimo balsis. Disimiliacinis jakavimas pagrįstas tuo pačiu prieškirtinių ir kirčiuotų balsių nesutapimu (nepanašumu): prieš aukštutinio pakilimo balsius ([и], [ы], [у]) tariamas [a] ([нясу́] ‘nešė’), prieš žemutinio pakilimo balsį [a] tariamas [i] arba rečiau [e] ([нисла́], rečiau [нєсла́]).

¹²⁵ Stankevičius nurodė, kad 1909 m. „išaugo naujos rusų gyvenvietės, mažiausia – Dubėnai, Šiaulių apskrityje, su 13 kiemų, išskirtinai sentikių, pati didžiausia – Dubėnai-Ubesai toje pat apskrityje (keli kilometrai nuo pirmojo – N. M.) – 78 kiemai, iš jų 15 stačiatikiškų ir 63 sentikiški, sudarę dvi atskiras grupes“ (Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губернии...*, LXXI). Šie kaimai įkurti visai arti prie stambaus stačiatikių Kolainių kaimo, kur buvo perkelta apie 700 stačiatikių, žr. Laukaitytė, Regina, 2003: *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje...*, 210–211.

26 pav. Užusaliai (Jonavos r.). I. L. Kuzmina ir ekspedicijos vadovas dr. Vytis Čiubrinskas apžiūri senas nuotraukas. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1997 m.

Nemčenko teigė, kad stiprus akavimas-jakavimas būdingas visoms Jonavos rajono sentikių šnektoms¹²⁶. Vis dėlto mišriame stačiatikių ir sentikių Užusalių kaime fiksuojama sudėtingesnė padėtis. Labai tikėtina, kad kaimo stačiatikiai iš pat pradžių nebuvo vienalyčiai, t. y. pirmieji gyventojai galėjo būti išeiviai iš skirtingų Rusijos tarminių zonų. Apklaustų stačiatikių tarmėje akavimas nebuvo disimiliacinis, o *a* prieškirtniame

¹²⁶ Немченко, Василий Н., 1958: Фонетические и морфологические особенности говора русского населения Ионавского района Литовской ССР. – *Kalbotyra* 1, 151–152.

skiemenyje įprastai būna redukuotas, skamba neraiškiai prieš tolesnį kirčiuotą *a*, pvz.: *палякі* ‘lenkai’, *стаянкі* ‘gubos’, *тэкавня* ‘jauja’, *в сараі* ‘daržinėje’, *цапям* ‘spragilais’, *бальшайя* ‘didelė’, *жарнах* ‘girnose’, *камях* ‘akmenyse’, bet visiškai raiškus *a* prieš kitus kirčiuotus balsius, pvz.: *машыну* ‘mašiną’, *снапов* ‘pėdų’, *патом* ‘paskui’, *пымалочьна* ‘numalta’, *малóли* ‘malė’ ir pan. Tų pačių pateikėjų kalboje nepastebėta stipraus jakavimo, bet paprastai tariama (kiek supaprastinta transkripcija): *земля* ‘žemė’, *дз’верям* ‘durimis’, *не знаю* ‘nežinau’, *дзесятъй* ‘dešimtas’, *зерно* ‘grūdas’, *дзереvéнских* ‘kaimo’, *пеклі* ‘kerpė’ ir pan. Septintajame–aštuntajame dešimtmečiais dėl melioracijos į Užsalius buvo atkelta daug sentikių šeimų iš aplinkinių kaimų ir vienkiemų. Taip čia stichiškai susiformavo sentikiška dalis, kurios gyventojai skyrėsi ne tik tikėjimu, bet ir kalbiniu požiūriu – su stipriu akavimu–jakavimu ir kitomis sentikių šnektoms būdingomis ypatybėmis. Taigi negalima pritarti Nemčenko teiginiui, kad stiprus akavimas–jakavimas būdingas visoms tradicinėms Jonavos rajono šnektoms.

Nemčenko teigimu, tradicinės Jonavos arealo rusų šnektos turi minkštą *č*¹²⁷. Šia ypatybe jos skiriasi ne tik nuo Rokiškio–Zarasų arealo, bet ir apskritai nuo visų Baltijos šalių sentikių šnektų¹²⁸.

Stebėjimai rodo, kad visose tirtose sentikių šnektose prigimtinis yra kietasis Pskovo tipo *č*, t. y. mažiau veliarizuotas („mažiau kietas“), palyginti su baltarusių ir lenkų kalbų *č*. Šiuo atveju Jonavos arealo šnektos – taip pat ne išimtis. Vis dėlto apskritai kalbant apie stačiatikių šnektas (arba bent didžiąją idiolektų dalį), joms būdingesnis minkštasis vidurio Rusijos *č*, labai artimas bendrinei rusų kalbai. Be to, Čekmonas parodė, kad *č* ir *c* tarimas Lietuvos sentikių tarmėse identiškas šių garsų artikuliacijai Pskovo tarmėse¹²⁹. Taigi abi afrikatos yra apikaliniai garsai, *c* – dantinis, o *č* – alveolinis. Kadangi šie garsai yra labai artimi pagal artikuliacijos vietą ir liežuvio padėtį, kartais klausantis garso įrašų silpniausiai tariamus *č* ir *c* sunku atskirti, todėl juos retkarčiais klaidingai galima priskirti cokavimui (arba priebalsio *č* tarimas kaip *c*, pvz.: *дацка* ‘dukra’, *цаёк* ‘arbatėlė’, *пеу* ‘krosnis’ ir pan.).

¹²⁷ Немченко, Василий Н., 1958: Фонетические и морфологические особенности говора русского населения Ионавского района Литовской ССР..., 157.

¹²⁸ Čekmonas, Valerij, 2001: Russian varieties in the southeastern Baltic area: Rural dialects. – *Circum-Baltic Languages 1: Past and Present*, edited by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 111–114 (*Studies in Language Companion Series* 54).

¹²⁹ Плаčiau žr. Чекмонас, Валерий, 1998б: Артикуляционные особенности согласных /ц/ и /ч/ в говорах Псковской области. – *Язык. Изменчивость и постоянство: К 70-летию Леонида Л. Касаткина*, ред. Мария Л. Каленчук, Москва: Институт русского языка им. Виктора В. Виноградова РАН, 98–112.

Čekmonas pirmasis atkreipė dėmesį, kad tirtoms visų arealų sentikių šnektoms būdingi ypač minkšti „šnypščiamieji“ Pskovo tipo *s*” ir *z*”. Jie skiriasi tiek nuo bendrinės rusų *s’* ir *z’*, tiek nuo palatalinių šnypščiamųjų lenkų kalbos *ś*, *ź*. Savo ruožtu, kaip ir Pskovo *s*” ir *z*”, taip ir Lietuvos sentikių šnektų *s*” ir *z*”, beveik visiškai sutampa su atitinkamais baltarusių kalbos garsais¹³⁰.

Tyrėjai ne kartą atkreipė dėmesį į tai, kad sentikių šnektose minkštieji *t’* ir *d’* yra šiek tiek afrikatizuoti. Akivaizdu, kad tokios afrikatizacijos priežastis sentikių šnektose yra ta, kad pagal artikuliacijos vietą šie garsai sutampa su *s*” ir *z*”, t. y. priklauso gomurio priešakiniam garsams ir yra tariami nedalyvaujant liežuvio viršūnėlei. Mažesnis afrikatizacijos laipsnis nei baltarusių kalboje susiformavo dėl to, kad *t^c*, *d^z* pagal artikuliacijos vietą yra labiau priešakiniai.

Dar viena bendroji Lietuvos sentikių šnektų ypatybė, į kurią anksčiau nekreipta dėmesio, yra ta, kad afrikatos *č* ir *c*, atsidūrusios žodžių sandūroje ir tariant leksemas kartu, praranda frikativinį atspalvį ir tariamos kaip *t* arba *d* prieš toliau einančius *t*, *t’*, *d*, *d’*, *n*, *n’*, pvz.: *оуѣт_наш* ‘отец наш’ (tėvas mūsų), *помод_дома* ‘помочь дома’ (padėti namuose), *ты́сѣт_так_сем* ‘тысяч так семь’ (apie septynis tūkstančius), *касѣд_домо́й* ‘косец домой’ (plovėjas namo) ir pan. Šis fonetinis reiškinys pastebimas visoje Pskovo srityje, tik, kitaip nei mūsų šnektose, „realaus galinių *č* ir *c* žodžių sandūroje vartojimo paveikslas kur kas sudėtingesnis“¹³¹. Be to, Lietuvos rusų sentikių šnektose įvardytosios afrikatos prarandamos ne tik prieš dantinius, bet ir prieš kai kuriuos lūpinius (pvz.: *оуѣт_мой* ‘отец мой’ (tėvas mano), *оуѣт_вмел* ‘отец вмел’ (tėvas mokėjo), *оуѣд_блѣгаславіл* ‘отец благословил’ (tėvas palaimino), taip pat sporadiškai prieš liežuvio užrakalinius ir balsinguosius priebalsius, kartais net prieš balsius (pvz.: *оуѣт_глупый_был* ‘отец глупый был’ (tėvas kvailas buvo), *вон_мáлит_ляжѣт* ‘вон малец лежит’ (štai bernas guli), *цапѣт_этѣт_кожѣй_прибѣ_ѣт* ‘цапец этот кожей прибьют’ (šitą buožę oda pritvirtins). Galima manyti, kad tokie atvejai rodo irstančią sistemą. Be to, kai kuriuose Lietuvos regionuose pastebėta, kad afrikatos prarandamos prieš dantinius priebalsius ir žodžio viduje, pvz.: *канѣтна* ‘конечно’ (žinoma), *мáлѣтнѣю* ‘молочную’ (į pieninę), *ѣлѣтку_ткѣть* ‘елочку ткать’ (eglute austi). Prie Lietuvos prisišliejusiame Vidžių areale, skirtingai nuo kitų Lietuvos sentikių tarmių, afrikatos praradimas minėtose

¹³⁰ Чекмонас, Валерий, 1997a: Мягкие “шепелявые” согласные [с”] и [з”] в говорах Псковской области (лингвгеография и основные артикуляционно-акустические особенности). – *Russian Linguistics* 21/3, 247–270.

¹³¹ Чекмонас, Валерий, 2002: Об усечении аффрикат /ц/ и /ч/ в старообрядческих говорах Литвы. – *Материалы и исследования по русской диалектологии* 1(7), Москва: Наука, 111.

pozicijose fiksuojamas nesistemiškai. Afrikatos praradimas ir išlaikymas identiškose pozicijose pastebimas to paties pateikėjo kalboje¹³². Išsamiai šį reiškinį Lietuvos sentikių ir Pskovo srities šnektose ištyrė ir aprašė Čekmonas¹³³.

Svarbiausia sentikių šnektų charakteristika laikytina tai, kad nėra cokavimo. Nė vienas pateikėjas neatmena, kad jų tėvams ar seneliams ši ypatybė būtų buvusi būdinga, nors Pskovo srityje, Velikolučinoje ir toliau iki Tverės, cokavimas išnyko tik XX a. Beveik visur pietinėje Pskovo srities dalyje ir dabar galima rasti informantų, kuriems daugiau ar mažiau būdingas cokavimas, o visoje Pskovo srityje, kaip ir įvardytose rytinėse šnektose, seni žmonės dažniausiai atsimena, kad bent jau ankstesnė karta cokavo¹³⁴.

Tai, kad visiško cokavimo, jo pėdsakų (išskyrus leksikalizuotą formą (*пру-, у-*)шóууы 'at-, iš-ėję') ir net prisiminimų apie jį nėra Lietuvos sentikių šnektose, verta įdėmesnio žvilgsnio. Neabejotina, kad pagrindiniai sentikių arealai Lietuvoje formavosi tuo metu, kai cokavimas šiaurės vakarinėse Rusijos apylinkėse buvo įprastas reiškinys. Be to, tarp atskirų lietuviškų rusų sentikių šnektų arealų ypatingų kontaktų iki pirmosios XX a. pusės nebuvo. Jeigu darytume prielaidą, kad dabartinių Lietuvos sentikių protėviai cokavo, tenka daryti išvadą, kad kiekviename atskirame areale šis reiškinys išnyko savarankiškai, ko gero, per XIX a. ir tokiu pat greičiu. Tai labai mažai tikėtina. Kitaip tariant, jeigu manysime, kad cokavimas išnyko kiekviename areale, turėjo išlikti kokių nors šio reiškinio pėdsakų arba bent prisiminimų apie jo egzistavimą. Verta paminėti, kad Šiaulių tyrėjas Trifonovas cokavimo reliktais laikė Šiaulių sentikių tarmėse paplitusias lietuviškų vietovardžių adaptacijas su formantu *-уы*, pvz.: *Бауайуы/-чы* (< liet. *Vacaičiai*), *Буткайуы/-чы* (< liet. *Butkaičiai*), *Станайуы/-чы* (< liet. *Stonaičiai*) ir kt.¹³⁵ Bet su šiuo teiginiu sunku sutikti, nes 1) tai gali būti standartinė šių vietovardžių lenkiškų variantų adaptacija rusų tarmėse (kalboje), plg.: liet. *Stonaičiai* > lenk. *Stonaicie* > rus. *Станайуы*;

¹³² Vidžių sentikių šnektos, nors ir yra natūralus Ignalinos arealo tęsinys, keliomis kalbinėmis ypatybėmis skiriasi nuo lietuviškų šnektų. Greičiausiai genetiškai jos sietinos su skirtingomis pagrindinio rusų kalbos ploto šnektomis.

¹³³ Чекмонас, Валерий, 2002: Об усечении аффрикат /ц/ и /ч/ в старообрядческих говорах Литвы..., 104–116.

¹³⁴ Чекмонас, Валерий, 1997б: Особенности реализации согласных [у] и [ч] в говорах Псковской области. – *Псковские говоры. История и диалектология русского языка*, ред. Ян И. Бьёрнфлатен, Oslo: Solum Forlag, 182–208. Reikia paminėti, kad *Rusų kalbos tarmių atlaso* duomenimis, Pskovo šnektų teritorijoje pasitaikė atskirų necokuojančių arealų, bet kaip aptarsime toliau, jie tarsi negalėjo būti mūsų šnektų protėvynė, nors atskiros šeimos iš šių regionų visai galėjo apsigyventi Abiejų Tautų Respublikoje, žr. РКТА-1: *Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР 1*: Фонетика, ред. Рубен И. Аванесов и София В. Бромлей, Москва: Наука, 1986, карта 47.

¹³⁵ Трифоновас, Яковас, 1988: Динамика языковых процессов на разноязычной территории..., 116.

liet. *Degučiai* > lenk. *Degucie* > rus. *Дегуцу (Дегуцу)*; 2) adaptuotų lietuviškų vietovardžių baigtis *-y* tam tikra prasme galima laikyti generalizuota, pvz.: liet. *Miliūnai* > rus. *Милюнцы*; *Vaboliai* > rus. *Обальцы*; *Трумпиškiai* > rus. *Трумпанцы*; *Kuliniai* > rus. *Кулинцы*; *Rudėnai* > rus. *Руданцы* ir kt. O tai, jog Trifonovas pastebėjo, kad šie vietovardžiai turi fonetinius variantus su *-y*- arba *-ч*-, dar kartą paliudija, kad šie garsai yra labai artimi pagal artikuliaciją ir juos lengva supainioti.

27 pav. Smilgių kaimo (Šiaulių r.) sentikių cerkvės varpininkas T. P. Miliušovas (gim. 1924 m.) varpinėje. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.

Vadinasi, dar iki sentikiams atsikraustant į Lietuvą, prieš XVIII a. vidurį, turėjo egzistuoti koks nors pirminis centras (sentikių grupė), kuriame dėl šiuo metu nežinomų priežasčių cokavimo atsisakyta. O kalba be cokavimo imta laikyti prestižine ir svariu sentikių kalbos (tarmės) rodikliu. Matyt, vėlesni persikėlėliai buvo ne tokie gausūs ir neturėjo tiek kalbinio autoriteto, kad net ir atsinešdami cokavimą būtų jį išlaikę. Ir, priešingai, stiprus akavimas–jakavimas, matyt, buvo pripažintas kaip viena iš svarbiausių išskirtinai sentikių tarties bruožų, nes, pirmiausia, tarp pirmųjų fedosejininkų (tarp jų ir pats fedosejininkų atšakos įkūrėjas Feodosijus Vasiljevas ir jo sūnus Eustratas), persikėlusius į Abiejų Tautų Respubliką, buvo pietinių Naugardo šnektų atstovai ir turėjo okuoti (t. y. priešskirtinį *o* tarti kaip [o], pvz.: *водá* ‘vanduo’, *молókó* ‘pienas’, *конéу* ‘pabaiga’, bet *травá* ‘žolė’, *платкú* ‘skaros’, dgs. vard.), o, antra, sunku įsivaizduoti, kad per visą migracijos istoriją į Lietuvos sentikių aplinką nebūtų buvę vėlesnių atsikėlėlių tiek iš Naugardo apylinkių, tiek ir labiau į šiaurės rytus esančių okuojančių rusų šnektų. Vis dėlto per visą Lietuvos rusų senbuvė šnektų tyrimo istoriją nerasta nė vieno okuojančio sentikio, nors, pavyzdžiui, vienas (gimęs 1944 m.) pateikėjas iš Valeravos kaimo (Kauno r.), kuriame buvo „naujai atsikėlusiuju“ iš šiaurinių Rusijos gubernijų, sakė, kad kai kurios labai senos moterys jo vaikystėje okavo.

Prie svarbiausių tradicinės sentikių šnektos bruožų reikia priskirti ir nuoseklų kietąjį č, nes nerealu tikėtis, kad per XIX a. į sentikių aplinką neįsiliejo šeimų ir pavienių asmenų iš centrinių Rusijos apylinkių, kurie vartotų minkštąjį č. Vis dėlto, kaip sakyta anksčiau, minkštojo č tradicinėse sentikių šnektose neužfiksuota.

Kalbant apskritai, manymas, kad egzistuoja tam tikra tradicinių Lietuvos sentikių tarmių protėvynė, leidžia iš esmės paaiškinti santykinį visų žinomų Lietuvos sentikių šnektų vientisumą, nepaisant atskirų arealų izoliacijos, kuri, priešingai, turėjo skatinti šnektų diferenciaciją.

3.2. Pagrindiniai morfosintaksiniai bruožai

Šiame poskyryje bus aptarti keli svarbiausi ir įdomiausi Lietuvos rusų sentikių tarmių morfosintaksiniai ypatumai.

3.2.1. Lietuvos rusų sentikių tarmėse būtojo laiko veikiamosios rūšies (prieveiksminiai) dalyviai paplitę labai plačiai. Rusų kalbininkas Valentinas Trubinskis siūlo šias formas vadinti perfektu, nes jų gramatinė reikšmė ir vartojimo ypatumai

labiausiai atitinka perfekto apibūdinimą¹³⁶. Perfektinės formos su priesaga *-шы/-вши* žinomos visose Lietuvos sentikių tarmių zonose ir arealuose, tačiau ne visur jos vartojamos vienodai dažnai. Autorės stebėjimų duomenimis, dažniausiai jos aptinkamos Zarasų, Rokiškio ir Jonavos zonose. Ignalinos–Vidžių ir Lentupio tarmėse jos taip pat paplitusios, tačiau vartojamos gerokai rečiau. Švenčionių zona užima tarsi tarpinę padėtį tarp pirmosios ir antrosios zonų.

Zarasų, Rokiškio ir Jonavos zonų bei kai kurių Švenčionių rajono pateikėjų kalboje pasitaiko savotiškų perfektų formų su priesaga *-шы/-вши* „sutirštinimo“ atveju, kai jos seka viena po kitos viename periode, sudarytame iš kelių sakinių, pvz.:

Мать ужó умиршы / и атéу / а йинá вьшеуцы зь хахлóm / ... тьк аньí прийэхьчы суду жыть как радúтили вумирли _{Jon} (motina jau mirusi ir tėvas; o ji ištekėjusi už ukrainiečio... tai jie atvažiavę čia gyventi, kai tėvai mirė);

йсть такých атпрáввши в Сибирь / што савсém аньí плóха жьбвши / дáжы хлэба не имéвши / а вот кто вькупился (= откупился) _{Rok} (yra tokių išvykusių į Sibirą, kad visai blogai gyveno, net duonos neturėjo; o štai kai kas išsipirko).

Kita vertus, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonų informantų kalboje tokio šių formų kondensavimo neužfiksuota, netgi kartais susidarydavo įspūdis, kad mūsų pašnekovai vengė pernelyg dažnai vartoti šias formas.

Visose tarmėse dažniausiai vartojamos šios perfektų formos: *радúвши* ‘gimęs, gimę’, *у-(пра-/при-/за-)шоуцы* ‘iš-/pra-/at-/už-ėję’, *вьшеуцы* ‘iš-ėję’, *(па-)умёршы* ‘miręs’, *вú(пó-)миршы* ‘miręs’, *астáвши* ‘likęs’, *прийэхавшы / прийэхаччы* ‘atvažiavęs’, *уэхавшы / уйэхаччы* ‘išvažiavęs’, *вы-/па-эхаччы* ‘iš-/nu-važiavęs’, *прибьжáвши* ‘atbėgęs’, *взёмшы / взявши* ‘paėmęs’, *(а)кóнчившы* ‘baigęs’, *пагубшы* ‘žuvęs’, *пахаранúвши* ‘palaidojęs’, *падаúвши* ‘pamelžęs’, *привькшы* ‘pripratęs’, *вкравшы* ‘pavogęs’, *спужáвши* ‘išsigandęs’.

Jos pasitaikė kiekvieno pateikėjo kalboje ir jas iš esmės galima vadinti pusiau (arba pseudo-) leksikalizuotomis, nes jos fiksuojamos dažniausiai. Kartu galima teigti, kad Lietuvos sentikių tarmėse nėra pastebimų leksinių apribojimų vartoti perfekto formas su priesaga *-шы/-вши*. Priešingai, galima daryti prielaidą, kad šios formos gali būti sudaromos iš beveik visų įvykio ir kai kurių eigos veiksmo veiksmažodžių.

Dirbant vietoje ir vėliau klausantis įrašų pastebėta, kad perfekto formos vartojamos lygiagrečiai su įprastomis būtojo laiko veiksmažodžių formomis su priesaga *-л* ir

¹³⁶ Трубинский, Валентин И., 1984: *Очерки русского диалектного синтаксиса*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 76.

dažnai jos laikytinos sinonimais. Ši sinonimija gali būti dviejų tipų: leksinė-morfologinė (kai visose tarmėse fiksuojamos lygiagrečios formos *радíлся – ради́вши* ‘gimė – gimęs’, *взял – взёмышы / взáвши* ‘paėmė – paėmęs’, *жыл – жíвши* ‘gyveno – gyvenęs’, *в́іехъл–в́іехъччы* ‘išvažiavo – išvažiavęs’ ir t. t.) ir kontekstinė, kai viename sakinyje arba trumpame pasakojime vartojami ir perfektai, ir įprastos būtojo laiko formos. Skirtumas tarp „pseudoleksikalizuotų“ perfekto formų ir tų pačių formų, padarytų iš kitų leksemų, yra tik tas, kad pirmosios aiškiai dominuoja, palyginti su įprastomis būtojo laiko formomis, ir atvirkščiai – kitų leksemų perfektai yra retesni negu jų *būtojo laiko* л-formos ekvivalentai. Šios formos reiškia veiksmą, pasibaigusį kalbėjimo momentu: *сам я не ради́вши здесъ* (Aš pats čia negimiau).

28 pav. Rūsteikių kaimas (Zarasų r.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.

Yra pagrindo manyti, kad gramatinė-sintaksinė, arba formalioji, perfekto ir būtojo laiko formų sinonimija nereiškia jų absoliutaus stilistinio ir funkcinio tapatumo. Tai, kad tarmėse perfektinės formos pasitaiko daug rečiau nei būtojo laiko, liudija, jog perfektinės formos laikytinos žymėtomis antrųjų atžvilgiu. Vadinasi, turėtų egzistuoti tam tikros perfektnių formų vartojimo taisyklės, tačiau šiuo metu jas kol kas sunku tiksliai suformuluoti, plg.:

ани с ней дѣгъварѣлися / а штоб так нидѣгъварѣвши укрáсть / не ѣтъва нѣ была _{Rok} (jie su ja susitarė, o kad taip nesusitarę pavogti, ne, taip nebuvo); *а нас ско́ка штó-та аста́льсь? / та́ко пять жб́тилив аста́вши рúських / а то всё пакúплина в литóвуъв* _{Rok} (o mūsų kiek čia liko? Taip penki gyventojai likę rusai, o visa kita išpirkta lietuvių); *ня по́мню / ма́линькая б́ила / ате́у мой памѣр / с ма́ткьй ж́ила я / ате́у мой да́вно памѣрши* _{Zar} (neprisimenu, maža buvau, kai mano tėvas mirė, aš su motina gyvenau, mano tėvas seniai miręs); *б́ила сусѣдка в́ишъуы зъ тако́ва / али ян́я ушлá ат му́жа ушлá* _{Jon} (kaimynė buvo ištekėjusi už tokio, bet ji paliko vyrą, išėjo); *радѣльсь вот сястрѣ мая́ двау́тъ вта́рым гаду́ а я в двау́тъ трѣ́тим / а че́риз де́сать лет радѣлсья брат / уже там на фу́търи / мы ишчѣ в дя́рэвни радѣ́вши / и как раз радѣлсья мне явó на́да б́ила пригля́дáть* _{Rok} (mano sesuo gimė dvidešimt antraisiais metais, o aš – dvidešimt trečiaisiais, o po dešimties metų gimė brolis, jau ten, vienkiemyje, mes dar kaime gimusios, ir jis kai gimė, man teko dar jį prižiūrėti).

Lietuvos rusų sentikių tarmėse perfektinės formos su priesaga *-шы/-вши* turi savo laikų ir tariamosios nuosakos paradigmą: [ѣсть / ѣстя] *купѣвши* ‘[yra] nupirkęs’; *был* (-а, -и) *купѣвши* ‘buvo nupirkęs’; *б́уду* (-ши; -ит ir t. t.) *купѣвши* ‘bus nupirkęs’; *был* (-а, -и) *бы купѣвши* ‘būtų nupirkęs’.

3.2.2. Lietuvos rusų sentikių tarmėse būtojo laiko veikiamosios rūšies (prieveikminiams) dalyviai priešpriešinami neveikiamosios rūšies dalyvių formoms. Kaip ir bendrinėje rusų kalboje, jie sudaromi pagal modelį: būtojo laiko veiksmazodžio kamienas + priesaga *-нн-ый* (-н trumpoje tarininio predikatyvo formoje; vns. mot. g.: -на, bevardė: -но; dgs. -ны; pvz.: *купле-нн-ый* ~ *купле-н*, *купле-на*, *купле-ны*, fonetiškai [кúпли-н]) arba (rečiau) *-т-ый* (-т trumpoje formoje; vns. mot.: -та, bevardė: -то; dgs. -ты; pvz.: *откры-т-ый* ~ *откры-т*, *откры-та*, *откры-ты*; fonetiškai [аткрѣ-т]), skirtumas tik tas, kad dėl šių tarmių fonetikos ypatumų bevardės giminės dalyvių galūnė -о nekirčiuotame skiemenyje neįmanoma – ji visuomet bus tariama kaip [a] ir formaliai sutaps su moteriškosios giminės formomis. Bet šie dalyviai bendrinėje kalboje ir vietinių sentikių tarmėse vartojami skirtingai.

Šios formos gerai žinomos rusų kontinentinėse tarmėse. Jos buvo tirtos pagal *Rusų kalbos tarmių atlaso* (toliau RKTA)¹³⁷ programą: šioms konstrukcijoms skirti du klausimai – (Nr. 121 a) ir b) bei Nr. 122). Trubinskis, tyrinėjęs šias formas, pasiūlė jas vadinti

¹³⁷ RKTA-3: *Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР 3/1: Синтаксис. Лексика*, ред. Ольга Н. Мораховская, Москва: Наука, 1996.

пасывиниу перфекту (rus. *пассивный перфект*), *пасывиниу перфекту су пriesага -н-, -т-* (rus. *пассив-перфект на -н-, -т-*) arba *далывиниу перфекту* (rus. *отпричастный перфект*)¹³⁸. Tai visai logiška, nes rusų tarminiame žemėlapyje neveikiamosios rūšies dalyvių su priesagomis *-н-, -т-* paplitimas iš esmės sutampa su būtojo laiko veikiamosios rūšies priekšdalyvių su priesagomis *-шы/-вши* vartojimo plotu. Kitaip tariant šios formos sudaro perpektų priešpriešinimą pagal rūšį.

Šiame poskyryje trumpai aptarsime tik Lietuvos rusų sentikių tarmėse paplitusias nederinamąsias konstrukcijas su trumpojo (predikatyvinio) pasyvinių perpekto formomis, nes tai yra vienas ryškiausių šių tarmių sintaksės bruožų.

1. Nei ankstesni, nei XX a. pabaigos tyrimai Lietuvos sentikių tarmėse neužfiksavo konstrukcijų su intranzityvinių veiksmažodžių pasyvinių perpektų formomis, kurios vartojamos kai kuriuose rusų dialektuose (pvz. *дэвушка уэхана / уэхано* (pažodž. mergina išvažiuota), *людэй наэхано* (žmonių privažiuota), *чего не быто* (ko tik nebūta), *(у меня) наученость* (mano išmokta) ir pan.).

2. Absoliuti pasyvinių perpektų formų dauguma sudaryta su priesaga *-н-*, vediniai su priesaga *-т-* užfiksuoti su kamienais *сшы-т-* ‘pasiūt-as’, *сня-т-* ‘nuimt-as’, *разры-т-* ‘išardyt-as’, *на-(пра-, ад-, на-)бў-т-* ‘-mušt-as’, *натяну-т-* ‘ištempt-as’, *прўня-т-* ‘priimt-as’, *закры-т-* ‘uždaryt-as’, *вўмы-т-* ‘išplaut-as’, *взя-т-* ‘paimt-as’, *вўпи-т-* ‘išgert-as’. Taigi mūsų aprašomose tarmėse išsaugomi tradiciniai rusų kalbos šių formų darybos modeliai.

3. Lietuvos rusų sentikių tarmėse nederinamosios (t. y. sakinio veiksnys ir tari-nys nesuderinti pagal skaičių ir giminę) trumpųjų pasyvinių perpektų konstrukcijos yra kur kas dažnesnės nei derinamosios, todėl verta išskirti kelis formalius tokio nederinimo tipus. Toliau išvardijami pagrindiniai šių konstrukcijų tipai ir pateikiami konkretūs pavyzdžiai.

a) Pasyvinis perpektas su galūne *-а + dkt./iv. vyr. vns.*, pvz.: *тапёрь камбўин кўплина / трахтър кўплина / лўшьдь йесть* (dabar kombainas nupirktas, traktorius nupirktas, arklys yra); *сдёлъна гроб и стаўт* _{юн} (karstas padarytas ir stovi); *весь кампўт вўпита* _{rok} (visas kompotas išgertas);

b) pasyvinis perpektas su galūne *-а + dkt./iv. dgs.*, pvz.: *палъ ниабрабўтъна / забрўшьна* (laukai neapdirbti, arpleisti); *этът пўпялўчък где ляжўт / где сажжёна /*

¹³⁸ Трубинский, Валентин И., 1984: *Очерки русского диалектного синтаксиса...*, 76 ir kt. Taip pat žr. Кузьмина, Ирина Б., Немченко, Елена В., 1971: *Синтаксис причастных форм в русских говорах*, Москва, 16–116.

... *и слядбѣчки малинькии нахѣжѣна* _{Jon} (šitie pelenai čia guli, kur apdege, ir pėdelių priminta);

c) pasyvinis perfektas su galūne *-a* beasmeniuose sakiniuose, pvz.: *этѣт пѣпялѣчѣк где ляжѣт / где сажжѣна / ... и слядбѣчки малинькии нахѣжѣна* _{Jon} (šitie pelenai čia guli, kur apdege, ir pėdelių priminta); *бывѣла кумпяков навѣшѣна / ... аны все настѣли* _{Jon} (būdavo kumpių prikabinta, ...jie visi laikėsi pasninko); *на дарѣги машѣн настѣвлина* _{Ign} (keliuose mašinų pristatyta); *на стянѣм картѣн навѣшына* _{Rok} (ant sienų paveikslų prikabinta);

d) pasyvinis perfektas su nuline galūne + dkt./jv. mot./niekatr., pvz.: *жыву в дачки / комнѣта дадин харошѣя* _{Jon} (gyvenu pas dukrą, geras kambarys duotas); *у нас тут ѣсть атдѣдин такѣй дѣукий сад / а тупѣрь дѣдин такѣй комнѣтка* _{Jon} (mums čia atiduotas toks vaikų darželis, o dabar toks kambariukas duotas); *с вѣсини пѣля непѣхан* _{Ign} (nuo rudens laukai nesuarti); *зѣрны нясѣин* _{Jon} (grūdai nepasėti);

e) Pasyvinis perfektas su nuline galūne + dkt./jv. dgs., pvz.: *мѣжа кѣла духѣвки такѣи малинькии пѣчѣчки сдѣлѣн* _{Jon} (gal prie orkaitės tokios mažos krosnelės padarytos); *такѣи мяхѣ сдѣлѣн / пѣлныи мяхѣ нѣбирѣли* (кљюквы) _{Jon} (tokie maišai padaryti, pilnus maišus pririnkdavom spanguolių); *в углу кравѣти настѣвлин* (kampe lovos sustatytos);

f) pasyvinis perfektas su nuline galūne beasmeniuose sakiniuose, pvz.: *варѣний у нас навѣрин / грибѣв насѣшын* _{Lent} (pas mus uogienių privirta, grybų pridžiovinta); *а ѣон вѣмир ничивѣ нѣ была сдѣлѣн / ѣон ня мог дѣлѣть* _{Jon} (o jis mirė, nieko nebuvo padaryta, jis negalėjo padaryti); *скѣка слѣз вѣплакѣн* (kiek ašarų išlieta).

Kiekvienas struktūrinis tipas turi visą arba beveik visą laikų paradigmą: (*ѣсть / ѣстя*) *сдѣлѣн / сдѣлѣна, бѣла сдѣлѣн*, rečiau pasitaiko būsimąjo laiko konstrukcijos *бѣдѣит сдѣлѣн / сдѣлѣна* (plg.: *зѣвтра магазѣн бѣдѣит закрьѣта* _{Rok} – rytoj parduotuvė bus uždaryta).

Kaip matyti, Lietuvos rusų sentikių tarmėse aptinkami du nesuderinamumo apraiškos būdai: su priesagomis (ir nuline galūne) *-н* ir *-т* (vyr. vns.) bei *-на* ir *-та* (formaliai mot. vns., bet iš tikro čia yra moteriškosios ir bevardės giminių formų neutralizacija dėl akavimo). Nederinamosios konstrukcijos su pasyvinio perfektu paplitusios visose zonose ir arealuose, bet, atrodo, skiriasi šių konstrukcijų vartojimo dažnumas. Subjektyviai („iš klausos“) atrodo, kad Rokiškio ir Jonavos zonose bei Lentupio areale jos yra dažnesnės nei kitur.

3.2.3. Vienas iš labiausiai pastebimų reiškinų Lietuvos sentikių tarmėse – gana dažnas formų *йесть / йэстя* ‘yra’ vartojimas. Šios formos krenta į akis ir todėl, kad sentikių tarmėse jos neretai atsiduria nebūdingų rusų bendrinei kalbai konstrukcijų sudėtyje, o dalis gerai žinomų junginių su šiuo veiksmažodžiu turi savitą semantiką.

Pagal struktūrą galima išskirti kelis konstrukcijų su formomis *йесть / йэстя* tipus.

1) Nominatyvinės konstrukcijos (*йесть / йэстя* + S_{nom}). Įprastai veiksnio pozicijoje yra asmeninis įvardis arba daiktavardis; šių konstrukcijų reikšmė gali būti įvairi, plg.: *аны́ между сибя́ / кто паля́ки йесть / большы́ всяво́ руський язык ... вси па-руськи рьзгавáривьют* Zar (Jie tarpusavyje, kurie lenkai yra, daugiausiai rusų kalba ... visi rusiškai kalba); *ён та́ки йесть ану́христ* Rok (Jis visgi yra antikristas); *мы и йесть стараабра́уцы / мы йесть стараабра́уцы* Ign (Mes ir esam sentikiai, mes ir esam sentikiai). Panašios struktūros yra sakiniai: *там чьлаве́к како́й йэстя вб́итый / ... и он чу́дица* Ign (Ten žmogus koks nors yra nužudytas, ir jis paskui vaidenasi); *патом вта́рая сястра́ ишчэ́ эта́ жыва́я йесть / то́жэ* (безграмотная) Ign (Paskui antroji sesuo irgi dar gyva yra, taip pat beraštė) ir pan.

Dar viena šio tipo grupė – tai retoriniai sakiniai: *гва́ря́т што́ бо́га не́ту / бо́х йэ́стя* Jon (sako, kad dievo nėra – dievas yra!); *а д’йя́въл... то́чна йэ́стя* Rok (o šėtonas... tikrai yra!); *си́ла како́й-та йэ́стя / зьгаво́р был како́й-та магнítный* Jon (kažkokia jėga yra, užkalbėjimas buvo kažkoks pritraukiantis).

2) Genityvinės konstrukcijos

a) Konstrukcija *у (в) + NOM/PRONOM_{gen} + йесть / йэстя*: *в ми́ня вот сусе́д напро́ти йэ́стя / ... как иде́т па́двѣпивишы́ так кричы́т* Rok (aš turiu priešais kaimyną, kai eina išgėręs, taip šaukia; pažodžiui: pas mane štai kaimynas gretimai yra...); *у нас йесть вот здесь адна́ стару́шка / па на́шый ву́лицы* Rok (mes čia turime vieną močiutę mūsų gatvėje; pažodžiui: pas mus yra štai čia viena močiutė...); *а не спро́ся / в тибé йесть чиво́ али нет* Rok (o nepaklaus, ar tu turi ko nors; pažodžiui: ... ar pas tave yra ko nors).

b) Konstrukcija *йесть / йэстя + NOM/PRONOM_{gen}*: *При́езжа́й / здесь лесо́в йесть* Švenč (Atvažiuok, čia miškų yra); *Мне с йей́ хлапо́т большо́х (есть)* Zar (Aš turiu dėl jos daug rūpesčių; pažodžiui: Man yra su ja daug rūpesčių); *Э́тъй мла́дѣжи йесть расте́т ту́така* Jon (Šito jaunimo čia daug auga); *Там ой . прутко́в харо́ших йесть* Zar (Ten šakelių gerų yra).

3) Dativinės konstrukcijos (*йесть / йэстя + NOM/PRONOM_{dat}*). Zarasų, Rokiškio ir Jonavos zonose greta bendrinių konstrukcijų *что (случилось) с кем?* (kas jam atsitiko?)

yra žinomi ir junginiai su naudininku, pvz.: *что вам (йесть / йестья) или было – што тут этъму мálъчьку йестья?* _{Zar} (Kas yra / buvo tam berniukui?), pvz.: *мама гъварит ну й што этъй карóвы йестья?* _{Rok} (Mama sako, na ir kas šiai karvei yra?).

4) Formų *йесть / йестья* junginiai (sudurtiniai tariniai, rus. *сочлененные сказуемые*) su įvairių formų veiksmoždziais (*йесть / йестья + VERB*). Šis tipas labai platus tiek pagal struktūrą, tiek pagal semantiką. Detaliai jo pristatymui reikėtų skirti atskirą darbą. Čia pateiksime tik kelis ryškiausius pavyzdžius: *йесть старинныи пэсни пайóт / мой швáгир катóрый в Вильниси óчень хъраио пайóт* _{Rok} (Yra senas dainas dainuoja, mano svainis labai gerai dainuoja); *там мой брат живёт / ... йестья / йестья живёт / живут тамъка* _{Zar} (Ten mano brolis gyvena; ... yra, yra, gyvena, gyvena ten); *падвэют калёсики йестья / а тамъка на́да знать как нажъмáть ... йестья и встáвит такую пáлку в ésta кля́со* _{Zar} (Būna, prikabina ratukus, o ten reikia mokėti, kaip paspausti ... būna, ir įkiša tokį pagalį į šį ratą); *Там яшчо вядрó йесть ста́йт* _{Zar} (Ten dar kibiras stovi); *Яшчо в меня Гана йесть астайóтсá* _{Zar} (Pas mane dar Hana lieka); *а йон ужэ счытáйтсá мне трайóръдный братéльник йесть* _{Zar} (O jis mano trečios eilės brolis; pažodžiui: O jau jis skaitosi mano trečios eilės brolis) ir kt.

Kadangi abi šios formos (*йесть / йестья*) Lietuvos sentikių tarmėse fiksuojamos tų pačių pateikėjų kalboje ir tose pačiose konstrukcijose, neabejotina, kad savo semantinė-gramatinė reikšmė ir sintaksinėmis funkcijomis jos yra identiškos. Tačiau skirtinga fonetinė sudėtis leidžia manyti, kad jų stilistinės funkcijos kalboje gali būti skirtingos. Atkreiptinas dėmesys, kad variantas *йестья* dažniau vartojamas frazių pradžioje ir pabaigoje, taip pat galinėje sintagmų pozicijoje prieš pauzę; be to, *йестья* dažniau nei *йесть* turi loginį akcentą. Nors šiuo metu sunku tiksliau nusakyti *йестья* vartojimo taisyklės, atrodo, kad *йестья* yra pabrėžiamoji, emfatinė forma, plg.: *патóм Сýкъв Максím астáвши / патóм Трýсъва такáя йестья Нíна / но йийó дóма нет // но йесть прийéжъх тамъка / ... йестья и рýских и литóвуъв / йестья* _{Ign} (Paskui Sukovas Maksimas likęs, paskui tokia Trusova Nina yra, bet jos namie nėra. Bet atvažiavusių yra ten, ...yra ir rusų, ir lietuvių esama).

Lietuvos sentikių tarmių duomenys leidžia teigti, kad formų *йесть / йестья* vartojimo dažnumas, ypač aukščiau aptartose sintaksinėse konstrukcijose, yra labai skirtingas. Dažniausia jos vartojamos Rokiškio, Jonavos ir Zarasų zonų šnektose, Ignalinos–Vidžių zonoje šie junginiai girdimi maždaug perpus rečiau, o Švenčionių–Lentupio zonos šnektos užima tarpinę padėtį.

Junginiai „*їесть* / *їестя* + subjekto genityvas“ (*їесть* / *їестя людѣй*) žinomi visose tirtose tarmėse, daugiausia jų vartojimo pavyzdžių randama Zarasų, Rokiškio ir Jonavos zonų medžiagoje, Ignalinos rajono įrašuose jų nedaug, o Vidžių apylinkėse pasitaiko pavienių atvejų. Sudurtiniai tariniai su *їесть* / *їестя* taip pat žinomi visose tarmėse, tačiau Zarasų, Rokiškio ir Jonavos zonų gyventojai juos vartoja daug dažniau nei kitų zonų atstovai.

Galima teigti, kad bendras formų *їесть* / *їестя* paplitimo dažnumas Lietuvos sentikių tarmėse mažėja nuo centro (Jonavos zona) ir šiaurės rytų (Rokiškių ir Zarasų zonos) į pietryčius (Ignalinos–Vidžių zona). Atrodo, kad Švenčionių–Lentupio zonos tarmės šiuo požiūriu yra heterogeniškos, o Kuklianų parapijos (Lentupio zonos) tarmės panašios į Ignalinos–Vidžių zonos tarmes.

Iš principo neatmetama galimybė, kad Lietuvos rusų sentikių tarmių žodžių *їесть* / *їестя* vartojimo dažnumą galėjo paveikti lietuvių ir (arba) lenkų kalbos, kuriose panašios formos (*yra* – lietuvių k., *jest* – lenkų k.) vartojamos daug dažniau nei daugumoje rusų tarmių. Gali būti, kad tai – ne tik tiesioginis šių konstrukcijų skolinimasis, bet ir aplinkinių kalbų „palaikomoji įtaka“, kuri ne tik padėjo išsaugoti formas *їесть* / *їестя*, bet ir padidino jų vartosenos dažnį (kaip rašė Olga Šulienė¹³⁹).

Tačiau prielaida apie aplinkinių kalbų įtaką atrodo mažai tikėtina. Pirmiausia, kaip rašyta antrame skyriuje, Lietuvos sentikių tarmės ilgą laiką buvo izoliuotos, vyravo vienkalbystė, o aktyvios rusų–lietuvių arba rusų–lenkų dvikalbystės atvejai buvo gana reti ir tai ganėtinai vėlyvas reiškinys.

Lemiamas argumentas prieš mintį apie svetimų kalbos įtaką šiuo atveju yra lingvo-geografijos ypatumai, susiję su veiksmažodžio formų *їесть* / *їестя* paplitimu ir atitinkamų formų vartosena lietuvių tarmėse. Taigi lietuviška įtaka iš principo galima Zarasų ir Rokiškio zonų tarmėse, kurių kalbėtojai gyvena lietuvių gyventojų kaimynystėje. Tačiau kodėl tuomet Ignalinos rajono tarmės, kurių atstovai gyvena panašioje aplinkoje, labai skiriasi pagal konstrukcijų su *їесть* / *їестя* vartojimą, palyginti su minėtų dviejų zonų tarmėmis?

Dar įdomiau, kad Vidurio Lietuvos (Jonavos zonos) sentikiai jau nuo XIX a. pradžios gyveno lenkakalbių gyventojų aplinkoje, tačiau pagal konstrukcijų su formomis *їесть* / *їестя* vartojimo dažnumą šios tarmės nesiskiria nuo Zarasų ir Rokiškio zonų tarmių.

Taigi peršasi išvada, kad Lietuvos sentikių konstrukcijos su formomis *їесть* / *їестя* yra prigimtinės, atsineštos iš giminingų kontinentinių rusų tarmių.

¹³⁹ Žr. Шулене, Ольга Н., 1964: *Синтаксис русского говора Зарасайского района Литовской ССР...*, 440–446.

Rusų dialektologų žiniomis, konstrukcijos su forma *ѣсть* fiksuojamos tam tikrose rusų tarmėse. Trubinskis, apibendrindamas duomenis, rašė, kad yra daug įrodymų, jog abstraktusis jungiamasis veiksmažodis *есть* kaip sudurtinio tarinio (predikato) dalis, „kuris apskritai nebūdingas rytų slavų kalboms ir ypač jų šnekamiesiems variantams, užima svarbią vietą palyginti nedidelės dalies šiaurės vakarų rusų tarmių sintaksinėje sistemoje. Tikrasis jungiamojo veiksmažodžio *есть* arealas nefrazeologizuotose konstrukcijose apima, kaip rodo faktai, tik rusų tarmes Karelijos Paonegės ir Leningrado sritį <...> bei rytinę Boksitogorsko rajono dalį <...>, taip pat prie jų prisišliejusios atskiros Vologdos srities vakarų rajonų tarmės. Čia taip pat reikėtų priskirti kai kurias Pabaltijo respublikų tarmes, kai kurias Pskovo ir Leningrado sričių pasienio rajonų tarmes bei atskiras Archangelsko srities tarmes“¹⁴⁰.

1973 m. V. Dementjeva pastebėjo, kad pagal formos *есть* vartojimo intensyvumą Rusijos šiaurės vakarų tarmių areale išsiskiria Karelijos, kaimyninių Leningrado srities ir Estijos gyvenviečių tarmės, o visose kitose šiaurės vakarų tarmėse šios formos aptinkamos rečiau¹⁴¹.

Iš jos darbo galima daryti prielaidą, kad konstrukcijos su *есть* plačiai nepaplitusios centrinėje ir pietinėje Pskovo srities dalyje. Taigi sprendžiant pagal formų *ѣсть* / *ѣстя* vartojimo dažnumą ir sintaksinių konstrukcijų su šia veiksmažodžio forma paplitimo mastą, Lietuvos sentikių tarmės pagal kilmę nesusijusios su pietinėmis šiuolaikinėmis Pskovo tarmėmis (kurioms būdingas stiprusis akavimas–jakavimas), kaip dažniausiai manoma pagal fonetinius ir morfologinius duomenis.

Norint logiškai paaiškinti šią situaciją (šį nesutapimą), lieka tik priimti, kad nagrinėtose Lietuvos sentikių tarmėse išliko dauguma formos *есть* vartojimo ypatybių, kurios anksčiau, XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmoje pusėje, buvo būdingos šio krašto tarmėms ir kurios dabar užfiksuotos tik Gdovo rajone (t. y. šiaurinėje Pskovo srities dalyje). Kitaip tariant, galima daryti prielaidą, kad per pastaruosius tris šimtmečius Pskovo srities centrinės ir pietinės dalies tarmėse vartojamų junginių su forma *есть* apimtis ir įvairovė gerokai sumažėjo, todėl dabar Lietuvos sentikių tarmės šiuo požiūriu yra archajiškesnės už joms giminingas rusų tarmes Rusijoje.

Iš pateiktos apžvalgos matyti, kad nepaisant kalbinio homogeniškumo ir vientisumo makroteritorine prasme (aprašyti kalbiniai reiškiniai fiksuojami visame Lietuvos rusų

¹⁴⁰ Трубинский, Валентин И., 1984: *Очерки русского диалектного синтаксиса...*, 186–189.

¹⁴¹ Деметьева, В. И., 1973: Конструкции с глагольной формой *есть* в современных русских говорах на территории Северо-Запада, *Советское финноугроведение* 2, 99–107.

sentikių tarmių paplitimo plote), šios teritorijos viduje pastebima tam tikrų šiaurės rytų ir centrinės Lietuvos regionų (Rokiškio, Zarasų, Jonavos zonos) ir pietvakarių (Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonos) Lietuvos dalies skirtumų. Atskleista, kad šiaurės rytų ir centrinės Lietuvos sentikių tarmės yra „tirštesnės“, „sodresnės“ – šiame poskyryje aprašyti kalbos bruožai jose fiksuojami dažniau, vartojami ryškiau negu kitose vietovėse. Iš dalies prie šiaurės rytų regiono šliejasi Lentupio apylinkių sentikiai, bet šis regionas, atrodo, nėra homogeniškas, jame pasitaiko ir „neutralesnių“ idiolektų.

3.3. Lietuvos sentikių šnektų kilmės problema

Sentikių tarmių apibūdinimas „savo kilme Pskovo–Naugardo“ buvo bendras XX a. septintojo dešimtmečio pabaigos ir devintojo pradžios tyrimų išeities taškas. Tuo metu nekreipta dėmesio į gerai žinomą faktą, kad sentikių šnektos pasižymi stipriu akavimu–jakavimu, o Naugardo – okavimu. Juk jau pats šis faktas reikalavo atsakyti, kaip ir kodėl sentikiai nustojo okuoti, bet apie šią problemą nė neužsiminta.

Pirmą kartą naujai pažvelgti į Lietuvos sentikių tarmių genezės problemą pabandė kartu su Čekmonu jau minėtame straipsnyje „Apie tradicinių sentikių tarmių Lietuvoje kilmės sampratą, ypatybes ir problemas“¹⁴². Vėlesni tyrimai leido kiek patikslinti pirminius duomenis, bet iš esmės pagrindinės šio darbo išvados nepakito. Todėl toliau pateikta medžiaga daugiausia remiasi šia publikacija.

Kaip jau minėta, visoms Lietuvos sentikių šnektoms įprasta akuoti–jakuoti. Tai leidžia spėti, kad jos susiformavo Pskovo tarmių, kurių skiriamoji ypatybė kaip tik ir yra stiprus akavimas–jakavimas, pagrindu. Pagal rusų dialektologinę nomenklatūrą Pskovo šnektos priklauso šiaurės vakarinėms centrinių rusų tarmių šnektoms. Joms priskiriamos didžiosios Pskovo srities, taip pat pietinių Naugardo srities rajonų ir vakarinės Tverės srities rajonų iki Seligero ežero šnektos. Nors Pskovo šnektų išsidėstymas palyginti sudėtingas, jos laikomos gana vienalytėmis. Bet Čekmono Pskovo tarmių vokalizmo tyrimai

¹⁴² Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 19986: О понятии, особенностях и проблемах происхождения традиционного говора старообрядцев Литвы..., 41–61.

parodė tam tikrų atskirų regionų balsių sistemos ypatumų¹⁴³. Išskirtinę vietą erdvinėje Pskovo šnektų struktūroje užima centrinės Pskovo srities dalies šnektos palei Velikaja upę iki Novorževo pietryčiuose ir iki Lovatės upės rytuose. Mums svarbu tai, kad Lietuvos sentikių šnektose nėra svarbiausių šio regiono tarmių ypatybių (pvz.: prigimtinio *o* tarimo kaip *u* antrame prieškirtiniame skiemenyje; rodomųjų postpozicinių dalelyčių gausos (pvz.: *наша ба́бка-та вмёрла* ‘mūsų močiutė mirė’; *дóмик-та ужэ стáрый* ‘namelis jau senas’ ir kt.); *кен* ‘spragilas’, *кеж* ‘nuopilas’, *полука́ть* ‘gauti’, *такíла* ‘galąstojas’, *мехáть* ‘maišyti’, *вéхатъ* ‘kabinti’ tipo formų ir pan.¹⁴⁴). Vadinasi, kalbant apie pskovišką tradicinių Lietuvos sentikių tarmių pamatą, galima spėti, kad tai buvo ne centrinės Pskovo šnektos.

Dauguma šiuo metu žinomų tradicinių Lietuvos sentikių šnektų ypatybių kur kas labiau paplitusios nei stiprus akavimas–jakavimas. Ypatybes kaip, tarkime, antroji pleofonija (rus. *второе полногласие*) *малан’ у́а* ‘žaibas’, *сталóп* ‘stulpas’, *вярѣх* ‘viršus’, *кóръм* ‘pašaras’ tipo žodžiuose; išplėta dalyvinių formų su baigmenimis *-шы/-вишы* sistema; nederinamosios pasyvinės konstrukcijos (*дом б́ила пастрóйна* ‘namas buvo pastatyta’) turi tęsinį šiaurinėse rusų šnektose. O *v*-<*u*- žodžio pradžioje, pvz., *вб́ит’* ‘užmušti’, *вд́арит* ‘trenks’; protetinis *v*- prieš užpakalinės eilės balsius (*вúлица* ‘gatvė’, *вóтпруб’ ѿе* ‘selenos’ ir pan.); virtimas *u*>*ъ* pokirtiniuose skiemenyse (*зámъш* ‘замуж; ištekėti’, *вóкънь* ‘окунь; ešerys’ ir pan.) būdingi taip pat rytinėms ir pietvakarinėms vidurio Rusijos šnektoms. Toks izoglosų derinys būdingas visai Pskovo tarmei. Tai, kad jos yra tradicinėse sentikių šnektose, labai svarbu, nes vienareikšmiškai orientuoja į pskovišką pamatą.

Visas morfologinių Lietuvos sentikių šnektų ypatybių pluoštas, kaip antai: sutampančios daugiskaitos naudininko ir įnagininko formos (*рабóтьтъь рукáм* ‘dirbti rankomis’ – *дзят́ям на́да сказáть* ‘vaikams reikia pasakyti’; *живѣт с радúтилим* ‘gyvena su tėvais’ – *пирядáть радúтилим* ‘perduoti tėvams’); aktyvi dalyvinių formų su baigmenimis *-шы/-вишы* vartosena; nederinamos pasyvinės konstrukcijos (*Гляжý сѣни атнѣрта*

¹⁴³ Žr. Чекмонас, Валерий, 1998a: Аканье и оканье в северной части Псковской области. – *Slavistica Vilnensis* 1998: XII Международный съезд славистов. Краков, 27.08–2.09.1998: Доклады литовской делегации, 57–132 (*Kalbotyra* 47/2); Чекмонас, Валерий, 1999: Аканье и яканье в говорах Псковского района (современное состояние и проблемы истории). – *Slavistica Vilnensis* 1999, 89–146 (*Kalbotyra* 48/2); Чекмонас, Валерий, 2001a: К изучению вокализма говоров Псковщины (Ритмическая структура слова и акустические особенности реализации гласных в говоре д. Тешевицы Псковского района). – *Вопросы русского языкознания IX: Диалектная фонетика русского языка в диахронном и синхронном аспектах*, отв. ред. Клавдия В. Горшкова, Марина Л. Ремнева, Москва, Издательство МГУ, 43–85; ir kt.

¹⁴⁴ Бьёрнфлатен, Ян И., 1997: Опыт лингвгеографии Псковской области. – *Псковские говоры. История и диалектология русского языка*, ред. Ян И. Бьёрнфлатен, Oslo: Solum Forlag, 8–31.

‘žiūriu, priemenė atidaryta’; *Тяпёрь трáхтър кўплина* ‘dabar pirktas traktorius’; *земля б́ыла дан* ‘žemė buvo duota’; *Ан́и оба на магі́лкѣх пѣхаро́нин* ‘Jie abu palaidoti kapinėse’), dažna veiksmožodžio formų *ѣсть* / *ѣстя* ‘yra’ vartoseną (*Я ѣ́стя инва́ли́д* ‘Aš esu invalidas’; *В ляс́у мно́га всѣ́ких гáдав ѣ́стя* ‘Miške yra visokių gyvačių’; *Он ѣ́сть кряшчо́ный* ‘Jis pakrikštytas’) ir kai kurių kitų vartojimas taip pat neapsiriboja vien Pskovo šnektomis.

Ryškus sentikių šnektų bruožas yra painiojamos netiesioginių klausiamųjų įvardžių *кто* (kas, su gyva) ir *что* (kas, su negyva) linksnių formos. Be to, įvardis *кто* įprastai vartojamas vietoje *что*. Dažniausiai taip nutinka kilmininko ir galininko formose, pvz.: *Каво́ ж я скажу́?* ‘Ką aš pasakysiu?’, *Я никаво́ (= ничего) ня зна́ю* ‘Aš nieko nežinau’; *Каво́ ѣ́сть б́удим?* ‘Ką valgysime?’ ir pan. Vis dėlto kartais informantų kalboje fiksuojamos ir naudininko, įnagininko ir vietininko formos (pvz.: *На ком (= на чем) ѣ́он ляж́ит* ‘Kur jis guli’, pažodžiui ‘Ant ko jis guli’ ir pan.), nors kalbinės situacijos, kur jie galėtų būti vartojami, palyginti retos. Šios formos taip pat būdingos ir Pskovo tarmėms.

Tam, kad tiksliau lokalizuotume tradicinės sentikių šnektos protėvynę, labai svarbios tampa ypatybės, kurios, *Rusų kalbos tarmių atlaso* žemėlapių duomenimis, paplitusios ne visoje Pskovo tarmėje. Be to, ieškant protėvynės ir lyginant sentikių šnektų ir pagrindinio rusų tarmių ploto ypatybes, būtinais reikia atsižvelgti į tai, kad: a) galimi integraciniai ir inovaciniai procesai pačiose sentikių šnektose; b) galimas kitų kalbų poveikis; c) į izoglosų pokyčius pačiose pagrindinėse šnektose (t. y. vienu ar kitu reiškinio vartojimo arealų siaurėjimas arba plėtra). Tai, kad, kaip bus matyti toliau, Lietuvos sentikių tarmėms iš esmės nėra vietos šiuolaikiniame Pskovo šnektų (stipriai akuojančių–jakuojančių) žemėlapyje, įrodo, jog šių veiksmių paisyti būtina¹⁴⁵.

Tai pasakytina ir apie stiprų akavimą–jakavimą. Manant, pavyzdžiui, kad, pirmiausia, akavimas–jakavimas neabejotinai plito Pskovo šnektų areale iš pietų, o, antra, vadinamasis nenuoseklusis akavimas, t. y. nekirčiuoto *-o* išlaikymas (arba vertimas į *-u*) galiniuose atviruosiuose skiemenyse, pvz.: *м́ило* ‘muilas’, *мя́со* ‘mėsa’ ir pan., fiksuojamas Pskovo srityje tarp Ostrovo–Novorževo–Didžiųjų Lukų (RKTA-1, 18 žemėlapis), rodo gana vėlyvą akavimo paplitimą centrinėje Pskovo srities dalyje, tai mažai tikėtina, kad stiprus akavimas–jakavimas centrinėje Pskovo šnektų dalyje būtų egzistavęs jau XVIII a.

¹⁴⁵ Plačiau žr. Чекмонас, Валерий, 2001в: Старообрядческие говоры Литвы и проблемы исторической диалектологии русского языка. – *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Международный конгресс, Москва, МГУ, 13–16 марта 2001 г.: Труды и материалы, ред. Марина Л. Ремнева, Анатолий А. Поликарпов, Москва: Издательство Московского университета, 62–63; Čekmonas, Valerijus, 2001: Šnektos..., 164–165.

viduryje. Vadinasi, mažai tikėtina, kad remiantis istorine dialektologija dabartinės stipriai akuojančios vidurinė ir centrinė (apie Pskovą) Pskovo srities dalys galėtų būti tradicinių sentikių šnektų protėvynė.

Kita vertus, disimiliacinio akavimo–jakavimo, šiuo metu paplitusio pietinėje Pskovo srities dalyje, į pietus nuo linijos Sebežas–Pustoška–Nevelis (RKTA-1, 2 žemėlapis), galėjo šioje teritorijoje ir nebūti mus dominančiu laikotarpiu. Juk disimiliacinio akavimo banga sklido paskui stipriojo akavimo bangą, todėl XVIII a. dabartinė šiaurinė riba galėjo stipriai akuoti. Taigi aptariama teritorija negali būti eliminuota iš galimų tradicinės šnektos formavimosi zonų¹⁴⁶.

Tiksliau apibrėžti galimą Lietuvos sentikių šnektų protėvynę leidžia kelios kitos izoglosos. Pavyzdžiui, būdingas visų tradicinių Lietuvos sentikių šnektų morfologijos bruožas yra būdvardžių aukštesniojo laipsnio formos su baigmeniu *-óше* (pvz., *лягóше* ‘lengvesnis’, *танóше* ‘plonesnis’, *далóже* ‘ilgesnis’ ir pan.). RKTA-2 duomenimis (59 žemėlapis), tokio tipo formos užfiksuotos tik Pskovo tarmėje. Jos pažymėtos pertrūkusiame areale siauroje juostoje išilgai Latvijos sienos (su „atauga“ tarp Ostrovo ir Pskovo) ir paskui į pietus nuo linijos Оро́чка–Новорже́вас–Торопе́кас–Даугу́ва. Todėl ši ypatybė tampa toks pat svarbus pskoviško tradicinių šnektų pamato rodiklis, kaip ir stiprus akavimas–jakavimas. Tokių formų neužfiksuota rytinėje Pskovo tarmės dalyje, jos nesiekia ryčiau Toropeco. Kaip aptarta anksčiau, sentikių šnektose neaptikta cokavimo pėdsakų, todėl, akivaizdu, jų kalbinės protėvynės reikėtų ieškoti šiame labai mažo ploto „*-óше* areale“, pietinėje Pskovo srities dalyje, kurioje fiksuojama nuosekli kietųjų *č* ir *c* vartoseną ([*ч*] *аў* ‘arbata’ – *ули[ц]а* ‘gatvė’, RKTA-1, 47 žemėlapis). Vis dėlto šiame mikroareale šiuo metu nėra antrosios pleofonijos formų *кором* ‘pašaras’, *вэрѣх* ‘viršus’ (RKTA-1, 91 ir 92 žemėlapiai), kurios fiksuojamos Lietuvos sentikių šnektose (*кóръм*, *вярѣх*)¹⁴⁷. Be to, šis arealas aiškiai skyla į pietinę dalį su disimiliaciniu akavimu–jakavimu ir be kitimų [*nn*] / [*n'n'*] < **dn* / *dn'* ir [*mm*] < **bm* (RKTA-1, 81 žemėlapis), kurie sentikių šnektose

¹⁴⁶ Verta pažymėti, kad nurodyta teritorija (dabartiniai Pskovo srities Sebežo ir Nevelio rajonai) po 1678 m. paliaubų, galiausiai patvirtintų amžinosios taikos sutartimi, 1686 m. perėjo Abiejų Tautų Respublikai. Pirmoje XVIII a. pusėje šioje teritorijoje gausiai gyveno sentikiai–bepopininkai. Čia buvo keli fedosejininkų kaimai, maldos namai, yra žinių apie sentikių vienuolyną. Strategiškai tai buvo labai patogi vieta, nes arti Rusijos–Abiejų Tautų Respublikos sienos.

¹⁴⁷ Šiuo metu pietinėje Pskovo tarmės dalyje žodį *вярѣх* žmonės vartoja tik nedidelėje salelėje į šiaurės vakarus nuo Didžiųjų Lukų. Vis dėlto remiantis šia informacija negalima daryti išvados, kad kaip tik čia ir yra tradicinės šnektos protėvynė, nes, akivaizdu, žodis *вярѣх* buvo paplitęs gerokai labiau į pietus nuo dabartinės paplitimo vietos. Apie tai patikimai liudija šiaurės rytų Baltarusijos šnektos, kuriose žinomas žodis *вярóх*, žr. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 2*, уклад. Арнольд Я. Міхневіч і ін., Мінск: Навука і тэхніка, 1980, 307–308.

nuosekliai išlaikyti. Taigi „pasirodo, – daro išvadą Čekmonas, – kad ieškomą Lietuvos sentikių šnektų protėvynę turime pažymėti maždaug 50 punkto (buvusios Didžiųjų Lukų srities Ust Dolysų rajono Kozodojų kaimas *Centrinių sričių į vakarus nuo Maskvos rusų tarmių atlase*) apylinkėse, kur pastebėtas formos *столоб* ‘stulpas’ (RKTA-1, 92 žemėlapis), žinomos mūsų sentikiams (*сталон*), vartojimas; tik, deja, ir tai neįmanoma, nes kaip tik šiame areale nėra formų *легоше* ‘lengvesnis’, *тоноше* ‘plonesnis’ (RKTA-1, 59 žemėlapis)¹⁴⁸.

Aptariant sentikių šnektų protėvynės problemą verta atkreipti dėmesį ir į leksikos izoglosas, juo labiau kad Pskovo tarmės leksika geografinės lingvistikos aspektu gana gerai ištirta ir jau išleisti 28 *Pskovo srities žodyno*¹⁴⁹ tomai. Be to, jau anksčiau minėta, kad tradicinių sentikių tarmių leksika ištirta kur kas geriau nei kiti lygmenys. Tai sudaro patikimą pamatą leksikos ryšiams ir tradicinės šnektos leksikos istorijai tirti. Leksinių izoglosų tyrimo galimybės toli gražu neišsemtos, tai rodo ir spragilo (*уен*) pavadinimų paplitimo duomenys.

Pabaltijo rusų senbuvių tarmių žodyno medžiagoje kaip spragilo pavadinimai nurodytos leksemos *уен* ir *привязь*¹⁵⁰. Rusų šnektose toks šių leksemų derinys iš esmės įmanomas išilgai Dauguvos, t. y. šiek tiek piečiau Toropeco, kur jų izoglosos suartėja arba susilieja.

2003 m. publikacijoje Čekmonas atskleidė, kad Lietuvos sentikių šnektoms labiausiai būdinga leksema *прівязь*¹⁵¹. *Уен* atpažįstamas tik tose šnektose, kuriose buvo įprasta mokėti lenkų kalbą, taip pat Švenčionių–Lentupio zonoje, kur sentikiai patyrė kontaktų su baltarusiais. Tuo labiau kad ir šnektų pateikėjai nurodė, jog *уен* – tai „kultūringesnis žodis“, kaip lenkų kalboje. Taigi galima spėti, kad tradicinei sentikių šnektai įprasta leksema *прівязь*, o žodis *уен* pasiskolintas iš lenkų kalbos. Jei pateikėjai prisimindavo spragilo koto pavadinimą, vartodavo tik žodį *уевіна*. Buožę dažniausiai vadindavo *уанéу* (arba, labai retais atvejais, *уанóк*). Leksema *уанéу* gerai žinoma Pskovo šnektose tik siauroje teritorijoje tarp Оро́чкос, Novorževo ir Didžiųjų Lukų (RKTA-3, 41 žemėlapis).

¹⁴⁸ Чекмонас, Валерий, 2001в: Старообрядческие говоры Литвы и проблемы исторической диалектологии русского языка..., 63.

¹⁴⁹ *Жг. Псковский областной словарь с историческими данными*, 1–, Ленинград (Санкт-Петербург): Издательство Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета, 1967–.

¹⁵⁰ Немченко, Василий Н., Синица, Александра И., Мурникова, Татьяна Ф., 1963: *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики...*, 253, 341.

¹⁵¹ Чекмонас, Валерий, 2003: О названиях цепа и его частей в старообрядческих говорах Литвы и в псковских говорах. – *Slavistica Vilnensis* 2003, 179–186 (*Kalbotyra* 52/2).

Apibendrinant tai, kas pasakyta anksčiau, tradicinės sentikių šnektos protėvynės paieškas galima apriboti pietine dabartinės Pskovo srities ir centrine Pskovo tarmės dalimi į pietus nuo linijos Opočka–Novorževas, kiek šiauriau nuo Didžiųjų Lukų ir Toropeco.

29 pav. Sentikių šeima. Nuotrauka iš Jegorovų archyvo

Turimi duomenys leidžia teigti, kad Lietuvos sentikiai iki 1920 m. buvo etnokonfesinė bendruomenė, itin atsiribojusi nuo kitų kalbų poveikio. Sentikių bendruomenė, „iš prigimties“ konservatyvi ir orientuota į griežtą religijos, praeities kultūros ir tradicijų išsaugojimą ir atsiribojimą nuo (nebūtinų) kontaktų su kitatikiais, sugebėjo apsaugoti savo kalbą (tarmę) nuo išorinių kontaktų. Tai leidžia manyti, kad patys vyriausi XX a. pabaigoje apklausti pateikėjai išlaikė specifinės šnektos ypatybes, paveldėtas iš protėvių, palikusių Rusiją pirmoje XVIII a. pusėje. Vadinasi, iš principo galima nubrėžti aukščiausią visos grupės rusų šnektų ypatybių atsiradimo ribą, o reiškinį pradžią kelti bent į XVII a. pabaigą – XVIII a. pirmąją pusę, nes lygiagretaus vystymosi Lietuvoje ir pagrindiniame kalbos plote idėja atrodo neįtikinama.

Čia pasiūlyta lingvistinė galimos Lietuvos sentikių protėvynės (Pskovo tarmių centrinė dalis, įreminta Opočkos, Novorževo, Toropeco, Didžiųjų Lukų punktų) rekonstrukcija atrodo gana patikima, nes jos duomenis patvirtina istoriniai rusų valstiečių kėlimosi į

Abiejų Tautų Respubliką, taigi ir į šių dienų Lietuvos teritoriją, duomenys. Valstybiniame Rusijos senųjų aktų archyve saugomos bylos dėl pabėgusių rusų valstiečių išsiuntimo iš „Lenkijos pasienio miestelių į Rusiją“. Peržiūrėjus šiuos dokumentus matyti, kad dažnai nurodoma, jog valstiečiai bėgo į kitą sienos pusę iš Pskovo gubernijos Didžiųjų Lukų, Pustorževskio (dab. Novorževskas), Pskovo, Toropeco apskričių¹⁵². Taigi kaip tik iš tų vietovių, kurias pavyko išskirti remiantis kalbiniais duomenimis. G. Potašenko archyviniai tyrimai taip pat rodo, kad nors vengdami persekiojimų sentikiai atvykdavo iš įvairių Rusijos regionų, pagrindinis sentikių emigracijos srautas ėjo iš Pskovo ir Naugardo¹⁵³.

7 žemėlapis. Tariama Lietuvos sentikių tarmių protėvynė (pažymėta punktyru).
Sudarė N. Morozova

¹⁵² Plačiau žr. Российский государственный архив древних актов, ф. 248, оп. 7, кн. 397, л. 1137–1190 ir kt.

¹⁵³ Žr. Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.*

Numanoma Lietuvos sentikių šnektų protėvynė ir atitinkamai didelės valstiečių dalies gyvenamoji (iki jų pasitraukimo kitapus Abiejų Tautų Respublikos sienos) teritorija buvo prie pat Rusijos–Abiejų Tautų Respublikos sienos (Nevelio ir Sebežo žemės). Feodosijaus Vasiljevo 1699 m. Nevelio krašte įkurtas Rusanovo vienuolynas buvo vos keli kilometrai nuo sienos. Matyt, Rusanovo vienuolynas buvo pirmas žinomas stambus sentikių bepopininkų centras už Rusijos ribų¹⁵⁴. Dar daugiau – žinoma, kad jau XVIII a. pradžioje pasienio apylinkėse, dabartinės Pskovo apskrities Sebežo ir Nevelio rajonuose, buvo gausu sentikių kaimų, čia susiformavo stambus ir autoritetingas intelektualusis fedosejininkų centras, kuriame vyko aktyvi polemė ir knyginė veikla (žinomi Feodosijaus Vasiljevo, jo sūnaus Eustrato, kitų to meto fedosejininkų veikėjų poleminiai laišakai), organizuoti mažiausiai 4 fedosejininkų bažnyčios susirinkimai¹⁵⁵ ir kt. Šios studijos autorės nuomone, 1751 m. Sebežo apskrities Obitelės kaime (rus. *Обитель*) įvyko bažnyčios susirinkimas, kuris priėmė vadinamuosius fedosejininkų bažnytinius *Lenkų nuostatus* (rus. *Польский устав*). Šis dokumentas reglamentavo fedosejininkų bendruomenės vidinį gyvenimą, kontaktus su kitų sentikių srovių atstovais ir kitatikiais (ypač buityje)¹⁵⁶. Šio centro įtaka siekė Latviją (Latgalą) ir Lietuvą. Vadinas, iš pradžių rusams valstiečiams nė nereikėjo keliauti toli nuo gimtųjų vietų: perėję Rusijos–Abiejų Tautų Respublikos sieną jie gaudavo ne tik tikėjimo, bet ir asmens laisvę. Visai įmanoma, kad Sebežo–Nevelio sentikių centras kaip tik ir buvo tas regionas, kuriame stichiškai susidarė savotiškos anksčiau aptartos sentikių dabartinių tarmių protarmės užuomazgos. Paminėtina, kad panašiausias į Rytų Lietuvos sentikių lalavimo giesmės teksto variantas taip pat užfiksuotas Sebežo apskrityje (žr. poskyrį 1.3).

¹⁵⁴ Поташенко, Григорий, 2005в: Васильевы. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши...*, 62–63.

¹⁵⁵ Plačiau žr. Морозова, Надежда, 2013: Сочинения старообрядцев–беспоповцев в Речи Посполитой в XVIII веке. – *Slavistica Vilnensis* 2013, 79–87 (*Kalbotyra* 58/2); Мальцев, Александр И., 2006: *Старообрядческие беспоповские соглашения в XVIII – начале XIX века. Проблема взаимоотношений*, Новосибирск: ИД «Сова». Apie Pskovo srities Nevelio rajono sentikius plačiau žr. Кожурин, Кирилл Я., 2022: *Староверы Псковского Поозерья: Невельский уезд*, [Б. м.]: Издательские решения.

¹⁵⁶ Морозова, Надежда, 2014а: Польский собор 1751 г. и его Устав в старообрядческой рукописной традиции. – *Славянская письменность Великого княжества Литовского: характерные черты и специфические особенности*: Сборник статей, сост. Надежда Морозова, Вильнюс: Институт литовского языка, 145–167. G. Potashenko mano, kad šis fedosejininkų bažnytinis susirinkimas įvyko Gudiškėse, žr. Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.* Исследования, документы и материалы..., 414–423.

IŠVADOS

Lietuvos sentikiai, kaimo gyventojai kaip etnokonfesinė mažuma, XX a. antroje pusėje buvo palyginti homogeniška kalbiniu požiūriu. Tradicinės skirtingų zonų sentikių šnektos yra ganėtinai homogeniškos ir labai artimos viena kitai. Šiame darbe aptartos kalbinės ypatybės fiksuojamos visose tirtose šnektose. Iš esmės jas galima laikyti vieno ir to paties dialekto variantais. Tačiau negalima šių šnektų laikyti identišku, monolitišku dariniu net atskirų zonų ribose. Atskirų zonų, kaimų ar net šeimų šnektų ir konkrečių idiolektų skirtumai dažniausiai sietini su nevienodu fiksuojamų reiškinių dažniu. Tokio varijavimo priežastys gali būti pačios įvairiausios – nuo šnektos, kaip gana paslankios sistemos, prigimties iki kiekvieno konkretaus tarmės vartotojo kalbinės biografijos. Tikėtina, jog šie sentikių šnektų bruožai netiesiogiai atspindi jų formavimosi istoriją ir susiję su sentikių gyvenviečių šiose zonose raida.

Išsamūs XX a. pabaigos – XXI a. pradžios sentikių tyrimai leido pažiūrėti į Lietuvos sentikių tarmių visumą, palyginti kalbinius duomenis, užfiksuotus tų pačių tyrėjų skirtingose vietovėse. Kokybiški garso įrašai leido pastebėti kai kurių bruožų (pvz.: afrikatų *c* ir *č* supaprastinimas prieš *t/t'*, *d/d'* bei *n/n'*, sintaksės ypatumų ir kt.), nefiksuotų anksčiau. Šie tyrimai taip pat parodė, kad tradiciniai sentikių kaimai ištuštėjo, nes jų gyventojai XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmečiais masiškai kėlėsi į miestus. Tai, kad ekspedicijų metu pavyko rasti pateikėjų, gerai išsaugojusių savo šnektą, ir sudaryti Lietuvos sentikių tarmių fonoteką, laikytina svarbiausiu rezultatu. Dabar galima pasakyti, kad ekspedicijų metu buvo surinkta unikali medžiaga, kurią galima analizuoti, lyginti su kitų regionų sentikių ir rusų kontinentinėmis tarmėmis.

Remiantis aptartais istoriniais ir demografiniais duomenimis ir surinkta medžiaga, Lietuvoje ir kaimyninėse Latvijos Latgaloje ir Baltarusijoje buvo išskirtos Rokiškio, Zarasų, Jonavos, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonos, taip pat Vilniaus,

Radviliškio ir Kelmės arealai, kuriuose gyvena sentikiai. Natūralus struktūrinis šių zonų ir arealų vienetas – parapija. Kiekviena zona turi savo struktūrą ir pagrindinius bruožus.

Lingvistinės geografijos požiūriu, visos Lietuvos sentikių tarmės, būdamos atsiskyrusios nuo pagrindinio rusų tarmių arealo ir prigijusios kitų kalbų aplinkoje, vertinamos kaip *salos*. Lietuvoje pagal sentikių kaimų paplitimą ir vidinius socialinius, demografinius ir kultūrinius ryšius aptinkami du tarminių salų tipai: *nekoherentinės*, arba *nesusijusios, izoliuotos, išsklaidytos*, ir *koherentinės* (t. y. *susijusios*, kaip priešprieša išsklaidytosioms izoliuotose kalbinėse bendruomenėse). Koherentinių tarmių randama Jonavos, Rokiškio, Zarasų, Ignalinos–Vidžių ir Švenčionių–Lentupio zonose. Tarmių koherentiškumas tiesiogiai susijęs su jų gyvybingumu. Izoliuotos tarmės greitai asimiliuojasi su jas supančia kalbine aplinka, susijusios tarmės ilgą laiką išlieka gyvos ir gerai išlaiko pagrindinius tarmės bruožus.

Darbe parodyta, kad didžioji dalis Lietuvos sentikių ilgą laiką buvo vienkalbiai, su vietiniais aplinkinių kalbų variantais prasidėjo tik XX amžiaus pradžioje, tiksliau – nuo XX a. trečiojo dešimtmečio, kai sentikių vaikai pradėjo lankyti lietuvių ir lenkų mokyklas. Šiuo metu aukščiausias lietuvių kalbos mokėjimo lygis pastebimas tarp Rokiškio, Biržų ir Anykščių rajonų sentikių.

Studija pristato pagrindinius Lietuvos sentikių tarmių fonetikos bruožus, taip pat svarbiausius morfosintaksės aspektus. Pagrindinis Lietuvos sentikių šnektų fonetikos vokalizmo sistemos bruožas yra stiprus akavimas–jakavimas arba raiškus *a, ja* tarimas vietoj *o, e* pirmame prieškirtiniame skiemenyje. Svarbiausias Lietuvos sentikių tarmių fonetikos konsonantizmo sistemos bruožas – kietas garsas *č* (rusų bendrinėje kalboje *č* visada minkštas). Visose šnektose fiksuojama afrikatų *c* ir *č* supaprastinimas prieš *t/t'*, *d/d'* bei *n/n'*: *касѐд_дамóй* ‘косец домой’ (pjovējas namo), *тѝсят_так сем* ‘тысяч так семь’ (apie septynis tūkstančius). Nereguliariai šis reiškinys aptinkamas ir kitose fonetinėse pozicijose.

Viena iš ryškiausių morfologijos ypatybių yra sutampančios daugiskaitos naudinio ir įnagininko galūnės (*-ам/-ям, -им*). Visose šnektose užfiksuotos aukštesniojo laipsnio formos su baigmeniu *-оше*: *тан-óше* ‘тоньше’ (ploniau), *дал-óже* ‘длиннее’ (ilgiau).

Dar viena ypatybė – tai visų zonų gyventojai nedėsningai painioja įvardžių *кто* (kas, su gyva) ir *что* (kas, su negyva) linksnių formas; dažniausiai formą *кого* fonetiškai [кавó] (kà) vartoja vietoj *кто, чего* (ko).

Visose Lietuvos sentikių šnektose plačiai vartojama perfekto paradigma, sudaryta iš veiksmažodžio *būti* ir būtojo laiko veikiamosios rūšiesrieveiksminio dalyvio formos: *ўесть купівшы* ‘yra nupirkęs’, *был купівшы* ‘buvo nupirkęs’, *бўдiт купівшы* ‘bus nupirkęs’. Šios formos reiškia veiksma, pasibaigusį kalbėjimo momentu: *сам я не радўшы здесь* (Aš pats čia negimiau).

Lietuvos rusų sentikių tarmėse būtojo laiko veikiamosios rūšies (rieveiksminiai) dalyviai sudaro opoziciją su neveikiamosios rūšies dalyvių formomis. Jų sintaksinė funkcija – tarinio dalys. Mūsų tarmėse labai dažnai šis tarinys, reiškiamas neveikiamosios rūšies dalyviais, gali būti nederinamas su veiksmiu, pvz.: *Гляжў сёни атпёрта* (Žiūriu, priemenė atidaryta); *Гяпёрь трэхтёр кўплина* (Dabar pirktas traktorius); *Анў абa на магўлках пахаронен* (Jie abu palaidoti kapinėse). Darbe aprašyti 6 veiksnio ir tarinio nederinimo tipai.

1996–2002 m. lauko tyrimai leido naujai pažiūrėti į Lietuvos sentikių tarmių genezės problemą ir sugrįžti prie šių tarmių protėvynės klausimo. Lingvistiniai duomenys leidžia teigti, kad Lietuvos tradicinės sentikių šnektos protėvynė ribojama pietine dabartinės Pskovo srities ir centrine Pskovo tarmės dalimi į pietus nuo linijos Орочка–Novorževas, kiek šiauriau nuo Didžiųjų Lukų ir Toropeco. Numanoma Lietuvos sentikių šnektų protėvynė ir atitinkamai didelės valstiečių dalies gyvenamoji (iki jų pasitraukimo kitapus Abiejų Tautų Respublikos sienos) teritorija buvo prie pat Rusijos–Abiejų Tautų Respublikos sienos (Nevelio ir Sebežo žemės). XVIII a. pradžioje abipus sienos, tarp dabartinės Pskovo apskrities Sebežo, Nevelio ir Ороčkos rajonų, buvo gausu sentikių kaimų, o XVIII a. pirmoje pusėje čia susiformavo stambus ir autoritetingas intelektualusis fedosejininkų centras. Tikėtina, kad Sebežo–Nevelio sentikių centras kaip tik ir buvo tas regionas, kuriame stichiškai susidarė savotiškos sentikių protarmės užuomazga.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Lietuvos sentikių šnektų duomenys aktualūs ne tik rusistams ir kitiems slavistams, bet ir lituanistams, baltistams, finų kalbų specialistams. XX a. pabaigoje filologijos mokslas vėl grįžo prie Baltijos kalbų arealo (*Circum-Baltic languages, Peipus-Bund*), kurio rytinis pakraštys yra Pskovo–Naugardo tarmės, idėjos. Turint galvoje pskovišką Lietuvos sentikių šnektų kilmę ir tai, kad jos, būdamos salos, neturi sąlyčio su pagrindinio rusų kalbos ploto šnektomis, pasakytina, jog daugelis kalbos bruožų buvo užkonservuoti ir išliko kur kas geriau nei kontinentinėse rusų kalbos šnektose. Be to, gausūs ekspedicijų metu surinkti duomenys gali būti naudingi nagrinėjant slavų, baltų ir finų kalbų santykius.

PRIEDAS

Tarminių tekstų pavyzdžiai

Apie kalbinę situaciją Zarasų rajone

[– *Вот вы говорите, были русские деревни, там рядом литовцы, русские жили, вот те, которые жили сами в русских деревнях, люди умели по-литовски говорить или не очень?*]

Vyras: Да-т всяка / всяка . кто как // хто жалал хател мог гварить / видиш кагда была / в нас и таперь ишчо и то ишчо не такова йесеть зкаленства нет / в нас вот я гварю пришло два литовца / адин руський пришол здрастуйти казал па-руськи гварить / ани и все па-руськи гварят / он нябудит здаваца што калбэк мань лятувикай // он гварит с табой па-руськи и все и трех их два а я адин и рзгаваривийим па-руськи // видиш / вот то и была / а как паляки была так ани пришол / как нада так и гварили вот / нада и па-руськи и пь-литоўськи / кто как // и шычас вот в нас тут вот пайедиш в нас от в Дусяты в Абяляй Рокишки /

[– Jūs sakote, buvo rusiškų kaimų, ten kartu lietuviai ir rusai gyveno, tai tie, kurie gyveno rusiškuose kaimuose, mokėjo lietuviškai kalbėti ar nelabai?]

Vyras: Įvairiai, įvairiai, kas kaip norėjo, galėjo kalbėti... Matai, kaip buvo pas mus ir dabar tokio užsispyrimo nėra pas mus. Sakau: atėjo du lietuviai, vienas rusas priėjo, „Labą dieną“, – pasakė rusiškai, jie ir visi rusiškai kalba, jis neišokinės, kad „kalbėk man lietuviškai“, jis kalbės su tavim rusiškai, ir visi trys – jie dviese ir aš vienas – ir kalbame rusiškai. Matai, štai taip ir buvo. O kai lenkai buvo, kai jie atėjo, kaip reikėjo, taip ir kalbėjo: reikia – ir rusiškai, ir lietuviškai, kas kaip. Ir dabar pas mus va nuvažiuosi į Dusetas, į Obelius, Rokiškį,

там ужé бóльшы штóба рúськѣва йéсьли
междь сибя́ /а так вот так всё / спрасíл
пѣ-литóўськ... па-рúськи сказа́л / тѣк а́уа
галь ши Лáтвия / галь ши Лáтвия / ужé
тóка с Лáтвии тада́ па-рúськи гѣварíт //
я вот был пайéхъчы з дóчкѣй / дóчка
ма́я сла́ба па-рúськи... пѣ-литóўськи
гѣварíт / я рѣзгавáривѣю пѣ-лiтовски с
йим / а яна́ гѣрiт / а я дóчка па-рúськи /
ай галь ши Лáтвия / я гѣурю́ не уж
Зарасу́ райóно / ай з Зарасу́ райóно тэ́й
тóли тóли //

Žmona: ай . йон яшче-тѣ гѣварíт.
а я плоха гѣварю́ . а ма́ла с литóвцѣм
гѣварíли . ани́ тóжа с нас па-рúськи
гѣварíли /

Vyras: в нас зна́йици . эта адзiн
рúський а чаты́ри литóвца и ани́ все па-
рúськи . ани́ ня бóдут ламáцца што там
вот йим па-литóўськи нам гѣварíць . аны
как загѣварíл так яни́ гѣваря́т // Па-
пóльски не // ну дѣк слыхáть пѣнимáйиш
зна́йиш што скáжут канéшна как и па...
пóльский язык . а . а так тѣк . скáжым
исчó . эта . мне ясчé я катóрыйи слава́ тѣк
и па-латы́ськи зна́ю как . я вот сем лет
в Лáтвии пра́жыл // ужé в рабóтникѣх
жыл // немнóжка и там чутъ-чутъ чýю
што ... гара́ст ни прада́ш //

ten jau rusiškai daugiau tarpusavyje, o
taip jau vis paklausi lietuviškai. Rusiškai
pasakė, tai va „gal iš Latvija, gal iš
Latvija“. Jau tada iš Latvijos, jei rusiškai
pasakei. Aš va buvau su dukra nuvažia-
vęs... Mano dukra blogai rusiškai... lie-
tuviškai kalba, aš kalbu su juo lietuviškai,
o ji, dukra, rusiškai: „Gal iš Latvija?“;
aš sakau: „Iš Zarasų rajono“. – „Ai, iš
Zarasų rajono, tai toli, toli“.

Žmona: Jis dar kalba, o aš blogai
kalbu, mažai su lietuviais bendravom: jie
irgi su mumis rusiškai kalbėjo.

Vyras: Pas mus, žinote, štai vienas
rusas, o keturi lietuviai ir jie visi rusiškai,
jie nesivaržys, kad štai lietuviškai su mu-
mis kalbėkit, jie kaip pradėsi kalbėti, taip
ir atsakys. Lenkiškai – ne, na tai girdint
supranti, ką sako, aišku, ir lenkiškai, o
taip tai, sakykim, aš kai kuriuos žodžius
ir latviškai žinau, aš septynerius metus
Latvijoje pragyvenau, tarnavau truputį ir
ten kažkiek girdžiu, labai lengvai manęs
neparduosi

*Zarasų r. Suvėnų k., pateikėjai: vyras (gim. 1927 m.)
ir žmona (gim. 1928 m.), 1998 m. įrašas*

Apie laidotuves

Мне мўжа пришлось... //
пъхаранїла / и плямянник / там майї
радїтили пъхаронїны // и вон / знáчыт /
къла мўжа хател пълажбїть / а я ни
дала ... я / знáчыт / тагда мўсила мўжа
пиринястї / чть мне мѣста ни даѳт //
лўчшэ пѳлы атрѣзъть и атступїть // так
я мўжа пириняслá въ втарѳя мѣста / и
мне муж вжэ снїлся ... // взял за шѣю
мяня / вѣл вѣл / вѣл кругѳм и привѣл //
жѣрдъчку мне большўю / длїннўю дал //
дъстаѳ я красївўю красївўю паляну //
как там сѳлнцъ свѣтя / как там красїва //
... и дастáла паляну и ачутїльсь . знáчыт
. ужѣ праснўльсь // вот так // и муж
пъказáл / что в трѣх мястáх пляцы //
атмяряю я и атмяряю ... так вот тут
хатѣли дѣти пъхъранїть / а я хатѣла где
радїтили // так . знáчит . тут яму бѣла
атмѣрин // патѳм там атмѣрили // а
в трѣтъь мѣста я пириняслá // вот так
быль // не аткрывáла я явѳ / тѳльки
пириняслá / тѣк мне снїлся муж:
„Никавѳ ни прасї чытáть . ничавѳ“ //
внўчка в мяня грамътнѣя йѣстя / в
Зърасáйи живѣт / „и вот . пъпрасї
внўчку / чтоб атчытáла па мне“ // тѣк
вот . анá атчытáла па ѣм // и кагда я
яво пириняслá . внўчка атчытáла / и я
пъпрасїла . нѣ былъ папѳв . хъранїл
Арифѣй . я пъпрасїла „пъкадїти
пáмитник“ . я пастáвила // а йон мне
атвѣтил . „я три литийї атпаѳю чым тябѣ
ѣтът пáмитник аткажў“ //

Man vyrą teko... Palaidojau. Ir sū-
nėnas – ten mano tėvai palaidoti – ir štai,
reiškia, prie vyro nusprendė palaidoti, o
aš neleidau. Aš, reiškia, turėjau tada vyrą
perkelti, nes man vietos neduoda. Geriau
skverną nukirpti ir pasitraukti... Tai aš
perkėliau vyro kūną į kitą vietą ir sa-
pnuoju vyrą: jis mane ima už kaklo ir
veda ratu aplinkui, privedė, įdavė didelę
ilgą kartelę ir aš pasiekiu labai gražią pie-
vutę – ten saulė šviečia, kaip ten gražu.
Taigi pasiekiau pievutę, atsidūriau ten,
reiškia, jau pabudau. Tai va, vyras parodė
tris vietas. Aš matuoju, matuoju. Tai vai-
kai sugalvojo ten palaidoti, o aš norėjau
kartu su tėvais. Tai, reiškia, jam ten buvo
skirta, o paskui dar kartą skyrė. O į tre-
čią vietą aš perkėliau. Štai kaip buvo – aš
jau neatidarinėjau [karstą], tik perkėliau.
Tai vyras prisisapnavo:

„Nieko neprašyk giedoti“. Turiu anūkę
Zarasuose, kuri moka giedoti. „Tai va,
papasųk anūkės, kad pagiedotų“. Na ji
pagiedojo, ir kai aš ją perkėliau, ji gie-
dojo ir aš paprašiau (nebuvo dvasios tėvų,
Arifejus laidojo) pasmilktyti paminklą,
kuri pastačiau. Tai jis man atsakė: „Aš
geriau tris pamaldas už mirusiųosius at-
laikysiu nei pašventinsiu šį paminklą“.

тѣк что я сдѣлѣла // тѣгда крѹжѣчку
взѣла ... и йон снѣлся / „тагда ты пѣкадѣ
пáмитник самá“ / я тагда в крѹжычку
лáдѣну пѣлажбѣла . свяшчѹ и купарѣс . и
пѣкадѣла пáмитник и магѣлу // и всѣ / с
тѣх пор ня стал снѣцца //

Tai ką aš padariau? Paėmiau puodelį ir
jį sapnuoju: „Tai tu pati pasmilkink pa-
minklą“, įdėjau ladano (smilkalų), paė-
miau žvakę, kipariso ir pasmilkinau pa-
minklą ir kapą. Ir viskas, nuo to laiko
daugiau jis nesisapnavo.

Jonavos r. Užusalių k., moteris (gim. 1922 m.), 2000 m. įrašas

Apie sukilimus. I

Мой папáшка ...был здесь
радѣвшы / дѣдя жыл и папáшка анѣ
жбѣли тут в Венѣдзягóлѣх / [а их
родители] пришóдцы / настáл мятѣж /
я не знáю йѣтава / мой дѣдушка в
Ибѣнах Ярафѣй Филипѣевич / мáмин
папáшка / так он ... пришлѣ ... ат Вѣльня
з-за Вѣльня / аткѹда / ... и пришлѣ /
дѣдушкина мáма / прабáбушка маѣ / и
рѣскáзывала мáма / приняслá кѹрѣчку
пѣд пáзѣхѣй / и дѣдушка пришóл / пилѹ
принѣс / тапóр принѣс / и пришлѣ анѣ
в Ибѣны / как насялѣли / так ѣта бѹдит
навѣрна ва врѣмя / кагда Муравѣов был /
ѣта давнó / давнó давнó / ѣта мáма мне
рѣскáзывала / ну и там был лес бальшóй /
и тут был лес бальшóй / тóжэ папáшка
рѣскáзывал што валчѣнѣе гняздó бѣла /
дóмик пастáвленный кала ѣтава лѣсу /

Mano tėtukas čia buvo gimęs,
dėdė gyveno ir tėtukas, jie gyveno čia,
Vandžiogaloje, o jų tėvai atėję. Prasi-
dėjo sukilimas. Aš šito nežinau, mano sene-
lis Jerofejus Filipovičius, mamos tėvukas,
Ibėnuose, tai jis atėjęs nuo Vilniaus, iš
už Vilniaus, iš ten ir atėjo senelio mama,
prosenelė mano. Ir mama pasakojo: at-
nešė vištytę po pažastim, ir senelis atėjo,
pįuklą atsinešė, kirvį atsinešė, ir atėjo į
Ibėnus; kai apgyvendino, tai bus turbūt
tada, kai Muravjovas buvo, tai seniai se-
niai buvo, tai mama pasakojo. Na ir ten
didelis miškas buvo, ir čia miškas buvo
didelis irgi, tėtukas pasakojo, kad vilkų
lizdas buvo. Namelis buvo pastatytas
prie miško – čia buvo mažai pastatų, čia
apgyvendino...

...тут мала была пастро́йкав / тут
нѣся́ли / тут лес большо́й был / тут
выруба́ли лес капа́ли / и ма́тычками и
капа́лкам / как а́нѣ ма́гли так и рабо́тали /
...и у́жа бо́льша ру́ських распла́дилася / и
па́то́м у́жэ абашли́ э́тат лес и там па́сики
сде́лали / ... и как у́жэ дярэ́вня бы́ла
ру́ськии / шу́ркі такэ́и бы́ли и ме́жы
бы́ли / разраба́тывали лю́ди и жы́ли //

Čia didelis miškas buvo, čia kirto mišką,
kasė kastuvais, kaip jie galėjo, taip ir
dirbo; ir jau daugiau rusų atsirado, ir
paskui jau apėjo šitą mišką ir ten avilių
padarė, ir kai jau kaimas buvo, rusai, to-
kie rėžiai buvo, ir ribos [tarp jų] buvo,
apdirbinėjo žmonės [žemę] ir gyveno.

*Kauno r. Vandžiogalos k., moteris (gim. 1912 m.), 1997 m. įra-
šas; publikuota: Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий,
1998a: О мифологизации событий прошлого в устной
традиции старообрядцев Литвы..., 108–109.*

Apie sukilimus. II

был мятѣж / мятѣжный год / Buvo sukilimas, sukilimo metai...
бабышка рѣска́зывала / гѣварит / йанá Моčiutė pasakojo, sako, ji buvo ką tik gi-
бы́ла радѣвшы ма́линькѣя / и какáе-та musi, maža, ir kažkokia medinė gelda –
ди́рявяная кары́та / рáншь ж не бы́ла anksčiau gi vonelių nebuvo – išskobė iš
ва́нѣф тых / вѣдѣбъл ту в дѣриви и янѹ medžio ir ją mažą paguldė į šią geldą, pra-
ма́ленкую пѣлажы́ла ... в э́та кары́та мыть dėjo prausti. Sako: atėjo kunigai, popai
ста́ла / и пришли́ гѣварит / ксяндзы́ su dalgiais ir kirviais, o mano mamytė –
папы́ с касáм с тѣпарáм / а ма́я ма́тушка terkšt prie geldos ir apalpo, ir guli ant
бры́кш кѣль кары́та и самлѣла и ляжы́т grindų. O jie sako: „Nebijokit, nebijokit,
нѣ палѹ / а яны́ гѣвѣрит ня бо́йтесь ня mes jūsup neliesim, mes, sako, užmušam
бо́йтесь мы вас ня трóним / мы гѣварит piktąją dvasią: dalgiais pjaunam ir kirviais
убивáем нячы́стую сѣлу / касáм рѣжъм skaldom“. Tai jau komunistus naikino; tai
и тѣпарáм рѹ́бим / э́то вжэ унистажа́ли sukilimas buvo. Ji sukilimo laiku gimusi.
куму́нѣстьф / вот э́та мятѣж был / анá Ir nieko nepadarė, nerado; ir popai ėjo, ir
в мятѣжны год бы́ла радѣвшы / ... и kunigai – visa religija, tikintieji ėjo ko-
ничавó ни сдѣлѣли и нашлі́ / и папы́ шли munistus naikinti, piktąją dvasią nuo že-
и ксяндзы́ вся релѣ́гия шла / кѣму́ниста mės [išvaryti]. Gal ir tiesa: anksčiau taip
сьмесьці́ нячы́стую сѣлу с зямлі́ / buvo, taip ir dabar pasidarė.
навѣрнѣе и пра́уда бы́ла и рáньше так
как и сичáс пашлó //

*Kelmės r. Pakupelkio k., moteris (gim. 1914 m.), 1997 m. įrašas;
publikuota: Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 1998a:
О мифологизации событий прошлого в устной традиции
старообрядцев Литвы..., 109.*

Apie patriarchą Nikoną

Э́тъ истаричьски / истаричьски / тут йа ни гъварить ни магу канечна / ... эта мно́га гадóв тут псыяли́вши бы́ли / но эта како́и-та ганения бы́ла или что тут // Никън-патриарх он владе́л пь свящчѣнъму бы́тта бы нъпа- лави́ну земно́ва ша́ра / пь свящчѣнъму припавѣдъвл / но с царѣм начъл дъ- гавари́вѣца / штъ ба́тюшка-царь / што вот йа жала́ю вот так штоб съйиди́нить в адно́ вераиспавѣднийе // ну царь паду́мъл паду́мъл и атвичáит / ну гъва- рит отче / папрóбъвѣй / папрóбъвѣй // а он папрóбъвъл / дъ как папрóбъвъл / так што му́чъл чълавѣчества / на кастрáх / привязъвли к дири́вам [так] / ... и при- наси́ли дѣрива како́и-та сухо́е / жгли / и чълавѣчества гарѣла круу́ом / с дзи- ривá / эта издзява́лись / в пра́вх рука́х абрызáли па́льцы / к лъшадя́м привязъ- вѣли / к хвасту́ / сиди́т на кане́ / го́нит как мо́жна каня́ / и привязъна чълавѣчи- ства вот так во верѣвкѣй / и го́нит / нъ чълавѣк / ско́лькъ жъ мо́жна бижáтъ зъ хвасто́м привязъна / эта конь-та нъ чъ- тѣри наги́ / чълавѣк на две наги́ // но и так бижы́т бижы́т упаде́т так конь ужъ та́шчыт нижывóва / ужэ неживóва та́шчыт / так издзява́тильства тако́е бы́ла //

Tai istoriškai, istoriškai, čia aš ne- galiu, aišku, kalbėti, tai prieš daug metų čia buvo apsigyvenę. Bet tai buvo kaž- kokie persekiojimai ar kas... Patriarchas Nikonas valdė bažnyčią, tarytum pusę pa- saulio, skaitė bažnytinius pamokslus, bet pradėjo su caru tartis, kad „care tėveli, kad aš noriu, kad visi susijungtų į vieną tikėjimą“. Na caras pagalvojo, pagalvojo ir sako: „Na, – sako, – tėve, pabandyk, pa- bandyk“. Ir jis pabandė; ir taip pabandė, kad kankino žmones: laužuose degino, pririšdavo prie medžių kamienų ir prinešę kažkokių sausų medžių šakų degino; ir žmonės degė aplinkui, kaip tyčiojosi: de- šiniųjų rankų pirštus nupjaudavo, rišdavo prie arklių uodegų... Sėdi ant žirgo, varo, kiek gali, arklį, ir pririšti žmonės va taip virvėmis, ir varo. Na, žmogus, kiek jis gali bėgti, pririštas prie arklio uodegos: arklys gi keturias kojas turi, o žmogus tik dvi, na ir taip bėga, bėga, paskui nukrenta – tai arklys jau tempia jį negyva... jau negyva tempia. Toks pasityčiojimas buvo.

[те, кого преследовал Никон] зькápъвълись в землі спасáлись / старикí / эты сáмыи всё пръпавédъвъли свайó / свайó дéла што náда бýла / нъ царь паслэ призвáл йаво [Никона] / пíсьма ньписáли [те, кого мучили] / ну типёр пóчта скóра или пъ рáдива / эта длíнья църамóния бýла там / на кóних или пéши дънасíли пíсьма там рáзна / съабшчэния такóе / связь // дашлó дъ царя писъмó / а писáли што Нíкн-патриáрх вот тó-та тó-та дéлът . паршýва / ну назвáл [царь Никона] / пъсадíл йавó къла сибя́ и дайóт писъмó / чытáй / вслух чытáй / óтче чытáй / што какíи тваé прикáзы и ука́зы / што ты тварíш с чълавéчествъм / знáиш што óтчэ / прикратí э́та дéла / всё хвáтит / прикратí приказáл ямý / патóm пъмякчéла чуть пъмякчéла / успакóильсь / [в это время] ну дъбрáлись э́ты сáмыи. маладéж . и чълавéчыства да Нíкна-патриáрха / э́тъва свяшчэ́ника / вот йавó и нáчълись . вот óтчэ што ты нътварíвши / што нътварíвши / пъказáли йамъ вот тут вот тут дирявá / вот тут пъ твайóму прикáзу жог / пáльцы атрýбъвъл / глазá выкáльвъл и таму падóбнъе // и нъ лъшадя́х үна́ли привязън чълавéчыства /

[Tie, kuriuos persekiojo Nikonas] užsikasdavo į žemines, gelbėdavosi; senoliai šitie pamokslavo, skelbė savo, ką reikėjo. Bet caras vėliau pakvietė Nikoną: laiškus parašė [tie, kuriuos kankino]. Na dabar paštas greitas arba per radiją, o tada buvo ilga ceremonija – su žirgais arba pėsčiomis pristatydavo laiškus įvairius, susisiekimas toks, ryšys... Pasiekė laiškas carą, parašė, kad patriarchas Nikonas taip ir taip daro blogai. Na caras pakvietė Nikoną, pasodino šalia savęs ir duoda laišką – skaityk, garsiai skaityk, kad kurie tavo įsakai ir nurodymai, ką tu darai su žmonėmis; „žinai ką, tėve, baik šitą reikalą, viskas, gana, baik“, – įsakė jam. Paskui pašvelnėjo kažkiek, sušvelnėjo, nusiramino; tuomet jaunimas ir žmonės pasiekė šitą šventiką, patriarchą Nikoną: „Ką tu, tėve, pridaręs, pridaręs“, – ir parodė jam medžius: – štai kaip pagal tavo nurodymus degino, pirštus nukirsdavo, akis išbadydavo ir panašiai, ir prie arklių pririšdavo žmones.

эта твой приказ твайя наука / твайя
учоба тъкава // и пѣтихоньку скубали
йаму / эта живйом / скубали эта шкурку
йаму там и ножычкѣм пѣдрязали / и
пригвѣривѣли всѣ эту издивѣительства /
што он издивѣлся над чѣлавѣчествѣм /
и концѣ канцѣм примучили к смѣрти //

Tai tavo nurodymas, tavo mokymas, tavo
toks pamokslas“. Ir patyliukais skusdavo
jam odą ir peiliukais pjaudavo vardydami
jo pasityčiojimus, kaip jis tyčiojosi iš
žmonių, ir galu gale nukankino jį negyvai.

*Ignalinos r. Tumelinos k., vyras (gim. 1914 m.), 2001 m. įrašas;
publikuota: Чекмонас, Валерий, 2001б: Необычное предание
о патриархе Никоне. – Slavistica Vilnensis 2001, 188–189
(Kalbotyra 50/2).*

Apie karvę ir gyvatę

В нас яшчэ при Сметоны были
<...> мать привялá карóву лётъм / а
жарка так бýла // в абéd дайítъ карóву
привялá / и янá янý пьдайíла и в этъм
сарáи аста́вила // мьлакó пьняслá дамóй
и гьварít . мьлакó снясý / прибярý ужé,
прьцажý там тудý / в какýю в бáнку / а
карóву пóсли зьвядý ужé на пóля // и в
этът мамéнт... как там бýль дéла / что
там... // скóкъ я живý / нъ мнé ни рáзу /
ни рáзу такóва не прихадíлся / змиá
землянáя кусíла карóву за в́мя . зь
сиськý кусíла // ня знáю / зь пярéдную
. ай за зáдную вот зь сиськý // а рáньшь
ж бýли такíи лю́ди / атгавáривъли / и
ът гла́зу атгавáривъли / и ат этъй гáдьсти
атгавáривъли // тагда́ атéц пьбжа́л
к сусéдки там / к старýшки // и янá
атгъварíла // ня знáю /кавó ана дáла /
хлéба дáла и сáхъру быдтъ дáла // и
йён йей скармíл этъ принéшчы этъ / и
прашлó // вот // да //.

Tai dar Smetonos laikais buvo.
<...> Mama vasarą atsivedė karvę, buvo
taip karšta! Per pietus ji atsivedė karvę
melžti. Ir ji pamelžė karvę ir paliko ši-
tame tvarte. Ji parsinešė pieną namo ir
pasakė: „Nunešiu pieną, sutvarkysiu, iš-
košiu ir supilsiu į stiklainį, o karvę išvesiu
į pievą vėliau“. Ir tą pačią akimirką – kaip
ten buvo, kas ten buvo... Kiek gyvenu,
niekada, nė karto nesu mačiusi tokio da-
lyko, kad žemės gyvatė būtų įkandusi
karvei į tešmenį, į spenį. Nežinau, ar iš
priekio, ar iš nugaros į spenį. Ir būdavo
tokių žmonių, jie mokėjo užkalbėti nuo
[blogų] akių ir nuo šito brudo. Taigi tē-
vas nubėgo pas kaimynę, pas senutę. Ir jį
atkerėjo, pagydė. Nežinau, ko jai davė. Ji
davė duonos ir lyg cukraus. Tėvas atne-
šęs įdavė karvei [užkalbėtą maistą], ir jai
pagerėjo. Štai taip.

Zarasų r. Daneikių k., moteris (gim. 1928 m.), 1998 m. įrašas

SUTRUMPINIMAI

a. – amžius	kt. – kita
ap. – aprašas	l. – lapas
ats. – atsakingas	la. – latvių
b. – byla	lenk. – lenkų
brus. – baltarusių	liet. – lietuvių
bend. k. – bendrinė kalba	LKA – Lietuvių kalbos atlasas
d. – diena	lot. – lotynų
dab. – dabartinis	LSB – Lietuvos sentikių bažnyčia
dat – datyvas (<i>lot.</i> dativus), naudininkas	m. – miestas
dgs. – daugiskaita	m. – metai
dkt. – daiktavardis	mot. g. – moteriškoji giminė
doc. – docentas / docentė	niekatr. – niekatroji giminė
dok. – dokumentas	Nr. – numeris
dr. – daktaras / daktarė	pan. – panašiai
f. – fondas	pav. – paveikslas
gen – genityvas (<i>lot.</i> genitivus), kilmininkas	pažodž. – pažodžiui
gim. – gimęs, gimusi	plg. – palyginti
habil. – habilituotas	prof. – profesorius / profesorė
Ign – Ignalinos r.	pvz. – pavyzdys, pavyzdžiui
įnag. – įnagininkas	r. – rajonas
įv. – įvardis	red. – redaktorius / redaktorė
Jon – Jonavos r.	Rok – Rokiškio r.
k. – kaimas	rus. – rusų
km – kilometras	sav. – savivaldybė

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga	в. – век
Švenč – Švenčionių r.	вв. – века
t. t. – taip toliau	г. – год
t. y. – tai yra	д. – дело
tarm. – tarminis	др. – другой / другие
term. – terminas, terminija	им. – имени
trad. – tradicinis	кн. – книга
TSR – Tarybų Socialistinė Respublika	л. – лист
tūkst. – tūkstantis	напр. – например
val. – valanda	оп. – опись
vard. – vardininkas	отв. – ответственный
vns. – vienaskaita	ред. – редактор
vyr. g. – vyriškoji giminė	ф. – фонд
Zar – Zarasų r.	
žm. – žmogus, žmonės	
žr. – žiūrėti	

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 1 žemėlapis. Sentikių parapijos, 1823 m. veikusios dabartinėje Lietuvos teritorijoje, priklausiusios Rusijos imperijos Vilniaus gubernijai. Sudarė N. Morozova ir G. Potašenko. Publikuota: *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 2011, 142
 - 2 žemėlapis. Sentikių parapijos Lietuvos Respublikoje 1939 m. Ruda spalva pažymėtos bendruomenės, kurios 1920–1939 m. priklausė Rytų sentikių bažnyčiai Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Sudarė N. Morozova ir G. Potašenko. Publikuota: *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 2011, 143
 - 3 žemėlapis. Sentikių parapijos Lietuvoje 2022 m. Parengė N. Morozova
 - 4 žemėlapis. Andrejaus Stankevičiaus *Rusų gyvenviečių Kauno gubernijoje* (1909 m.) fragmentas. Publikuota: Станкевичъ, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губернии*, Вильна: Губернская типографія (*Виленскій временникъ* 4)
 - 5 žemėlapis. Rusų gyvenvietės 1979 m. Sudarė N. Morozova ir V. Čekmonas pagal žemėlapi „Gyventojų pasiskirstymas ir tautinė sudėtis“, paskelbtą leidinyje: *Атлас Литовской ССР*, Москва: Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, 1981, 128–129
 - 6 žemėlapis. Lenkų, rusų, baltarusių ir latvių kalbų punktai Lietuvoje. Parengė Laura Geržotaitė ir Violeta Meiliūnaitė. Publikuota: Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta et al. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis
 - 7 žemėlapis. Tariama Lietuvos sentikių tarmių protėvynė (pažymėta punktyru). Sudarė N. Morozova
-
- 1 pav. Sentikis Jelisejus Karpovas (gim. 1922 m.) su kalbininkais Nadežda Morozova ir Valerijumi Čekmonu. Stravai, Rokiškio r. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.
 - 2 pav. „7218 metai. Lietuv(os) istor(ija). Šiais 1710 metais maldos namai Puščioje, tai yra Kriaunų, XVIII šimtmečio pradžioje įkurti buvo, dar prieš Rygos užėmimą, caro Petro Aleksejevičiaus I valdymo metais, ir, Afanasijui Terentjičiui palaiminus, dvasios tėvo pareigos įsteigtos“. Degučių metraštis (Дегуцкий летописец). Įrašas apie pirmųjų maldos

- namų įkūrimą Puščios kaime. Rankraštis saugomas Sankt Peterburge (Rusija), Puškino rūmai, Latgalos kolekcija, Nr. 51. Publikuota: *Василий Золотов. Дегуцкий летописец. Хронограф, сиречь Летописец Курляндско-Литовский*, издание подготовил Глеб В. Маркелов, Санкт-Петербург: Издательство Пушкинского Дома, 2021, 66
- 3 pav. Bobriškio cerkvė (Rokiškio r.). 2010 m. šalia jos pastatytas kryžius, kad primintų apie 1710 m. Puščioje įkurtą pirmąją dabartinės Lietuvos teritorijoje sentikių bendruomenę. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2010 m.
- 4 pav. Kvedariškio dvasinis choras. 1935 m. rugpjūčio 8 d. Choro vadovas Manuilas Terentjevas sėdi ketvirtas iš kairės. Biržių krašto muziejaus „Sėla“ archyvas
- 5 pav. Lietuvos himnas rusų kalba. 1928 m. lapkričio 23 d. Eugenijaus Škliaro vertimas buvo išspausdintas Kaune leidinyje *Балтийский альманах*
- 6 pav. Rusų sentikių gegužinė (Petrinės) Vabolių kaime (Rokiškio r.). 1932 m. Rokiškio krašto muziejaus archyvas. Publikuota: <https://www.grokiskis.lt/rokiskis-triskart-lietuva/sentikiai-nuo-uzdarumo-iki-isejimo-visuomene>
- 7 pav. Sentikiai Degučių kapinėse. 1933 m. Arsenijaus Nikitino archyvas
- 8 pav. Minaukos (Zarasų r.) cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.
- 9 pav. Jurgeliškės kaimas (Švenčionių r.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 10 pav. Švenčionių parapijos sentikės po pamaldų. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 11 pav. Rimkų (Jonavos r.) sentikių cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 12 pav. Sidarių kaimo (Radviliškio r.) cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 13 pav. Žemaitėlių kaimas (Vilniaus r.). Tolumoje matyti sentikių cerkvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 14 pav. Daniliškių kaimo (Trakų r.) gatvė. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2009 m.
- 15 pav. Kryžius Stravų kaimo (Rokiškio r.) sentikių kapinėse. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.
- 16 pav. Degučių kapinių (Zarasų r.) koplyčia (atstatyta). Jekaterinos ir Vladimiro Abramovų nuotrauka, 2007 m.
- 17 pav. Užkalbėjimų knygelė. XX a. pirmoji pusė. Ukmergė, privati kolekcija
- 18 pav. Sentikiai prie Perelozų cerkvės. Apie 1910 m. Publikuota: *Церковь 1910/26*, 668
- 19 pav. Žemaitėlių (Vilniaus r.) parapijos sentikės. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 20 pav. Ivanas Prozorovas (1900–1956) – religinis ir visuomeninis veikėjas, pedagogas, istorikas. 1931–1933 m. vadovavo Sentikių dvasiniams kursams Kaune. 1938 m. išrinktas Lietuvos sentikių centro tarybos pirmininku. XX a. ketvirtasis dešimtmetis
- 21 pav. I. K. Karablikova (Vilniaus r. Maseliškių k.) prie namų ikonostaso. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 22 pav. Bobriškio apylinkių sentikiai. Publikuota: *Lietuvos sentikių kultūros paveldui – Bobriškio cerkvei – 300 metų*, Rokiškis, 2010
- 23 pav. Kvedariškio kaimo (Biržų r.) sentikė Eugenija Samoilova (gim. 1923 m.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 24 pav. Pavelas Zujovas skaito bažnytine slavų kalba pamaldų metu. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 2006 m.

- 25 pav. Lukošiškės kaimo (Ignalinos r.) sentikė Agafija Mitušova (gim. 1922 m.) kepa tradicinius rusų blynus. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.
- 26 pav. Užusaliai (Jonavos r.). I. L. Kuzmina ir ekspedicijos vadovas dr. Vytis Čiubrinskas apžiūri senas nuotraukas. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1997 m.
- 27 pav. Smilgių kaimo (Šiaulių r.) sentikių cerkvės varpininkas T. P. Miliušovas (gim. 1924 m.) varpinėje. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1998 m.
- 28 pav. Rūsteikių kaimas (Zarasų r.). Aloyzo Petrašiūno nuotrauka, 1996 m.
- 29 pav. Sentikių šeima. Nuotrauka iš Jegorovų archyvo.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Blaževičius, Petras, 1997: *Rokiškio krašto sentikiai*, Panevėžys.
- Čekmonas, Valerij, 2001: Russian varieties in the southeastern Baltic area: Rural dialects. – *Circum-Baltic Languages 1: Past and Present*, edited by Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 101–136 (*Studies in Language Companion Series* 54).
- Čekmonas, Valerijus, 2001: Šnektos. – *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, ats. red. Grigorijus Potašenko, Vilnius: Kronta, 159–168.
- Gyventojai pagal religinę bendruomenę, kuriai save priskyrė, savivaldybėse. – <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a19ff692-f3aa-4a3d-90c3-84c7880fa9fa#/> (žiūrėta 2023-11-15).
- Gyventojai pagal tautybę savivaldybėse. – <https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=0424adda-7b20-47a8-ac6c-f28c29486111#/> (žiūrėta 2023-11-10).
- Grumadienė, Laima, Čekmonas, Valerijus, 1997: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa: Sociolingvistika*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (= Čekmonas, Valerijus, Grumadienė, Laima, 2017: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa: Sociolingvistika*. – *Valerijus Čekmonas: Kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 249–262).
- Grzybowski, Stefan, 2017: К вопросу о диалектной общности русского говора старообрядцев в Польше и русских говоров Прибалтики. – *Slavistica Vilnensis* 62, 151–172. doi:10.15388/SlavViln.2017.62.11688
- Grzybowski, Stefan, 2019: Samoistność gwary starowierców w Polsce i jej związki z gwarami rosyjskimi w krajach nadbałtyckich oraz z językiem polskim i białoruskim. – *Tradycja i współczesność w badaniach nad językami słowiańskimi*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Zych, Katowice, 135–146.
- Kalbotyra* 8: *Русские говоры в Прибалтике*: сборник статей, 1963.
- Kardelis, Vytautas, 2006: Šiaurės rytų vilniškių ploto sociolingvistiniai bruožai. – *Baltistica* XLI/2, 233–243.
- Kardelis, Vytautas, Sinočkina, Birutė, Wiemer, Björn, Zielińska, Anna, 2003: Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (raport z badań terenowych). – *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.
- Kasatkina, Natalija, Leončikas, Tadas, 2003: *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius: Eugrimas.

- Kasatkina, Natalija, Marcinkevičius, Andrius, 2009: *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius: Eugrimas.
- Laukaitytė, Regina, 2003: *Staciatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis = Русские Литвы в XX – начале XXI вв.: история, идентичность, память*, sudarė Grigorijus Potašenko ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997*, red. Vytis Čiubrinskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.
- Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 2011.
- Lietuvos sentikių kultūros paveldui – Bobriškio cerkvei – 300 metų*, Rokiškis, 2010.
- Lietuvos sentikių organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinos taisyklės. – *Vyriausybės žinios*, 1923 05 29, Nr. 132, 1.
- Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2*, parengė Zigmuntas Noreika ir Vincentas Stravinskas, Vilnius: Mintis, 1974.
- Meiliūnaitė, Violeta, Morozova, Nadežda, 2015: Valerijaus Čekmono fonoteka Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 3*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 269–281.
- Mikulėnienė, Danguolė, Meiliūnaitė, Violeta et al. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis.
- Morozova, Nadežda, 2014: Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai. – Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta et al. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 238–252.
- Pabaltijys. – *Visuotinė Lietuvos enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/pabaltijys/> (žiūrėta 2023-12-15)
- Potašenko, Grigorijus, 2006: *Historic and Cultural Heritage Sites of the Old Believers in Lithuania*, Washington: United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad.
- Potašenko, Grigorijus, 2008: *Daugiatautė Lietuva: Etninių mažumų istorija*, Kaunas: Šviesa.
- Potašenko, Grigorijus, 2011a: Istorija. – *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, sudarė Nadežda Morozova, Grigorijus Potašenko, Vilnius: MELC, 9–45.
- Potašenko, Grigorijus, 2011b: Lietuvos rusai. – *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 254–260.
- Potašenko, Grigorijus, 2020: Sentikių bažnyčia Lietuvoje (1918–1926): parapijų atsikūrimas ir jų pripažinimas, Bažnyčios įteisinimas ir autonomijos problemos. – *Lietuvos istorijos studijos* 46, 43–66. <https://doi.org/10.15388/LIS.2020.46.3>.
- Potašenko, Grigorijus, 2023a (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.)*. Dokumentai ir medžiaga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Potašenko, Grigorijus, 2023b (spaudoje): *Lietuvos sentikių bažnyčia (1918–2018 m.): tarp laisvės ir kontrolės*. Monografija, Vilnius.
- Potašenko, Grigorijus, 2023c: Sentikiai ir jų parapijos. – *Molėtų krašto istorinės atodangos*, sudarė Austėja Jasaitienė, Molėtai [i.e. Vilnius]: Akademikai, 227–235.
- RKTA-1: *Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР 1: Фонетика*, ред. Рубен И. Аванесов и София В. Бромлей, Москва: Наука, 1986.
- RKTA-2: *Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР 2: Морфология*, ред. София В. Бромлей, Москва: Наука, 1989.
- RKTA-3: *Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР 3/1: Синтаксис. Лексика*, ред. Ольга Н. Мораховская, Москва: Наука, 1996.
- Stb., Blogi sentikių papročiai Lietuvoje. – *Lietuvos aidas*, 1932 m. vasario 3 d., Nr. 27, 5.
- Steinke, Klaus, 1990: *Die russischen Sprachinseln in Bulgarien*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag (*Slavica*. Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. Neue Folge).
- Šiaurės vakarų kraštas. – *Visuotinė Lietuvos enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/siaures-vakaru-krastas/> (žiūrėta 2023-12-15)
- Vaičekonienė, Regina, 2012: Kvedariškio sentikiai švenčia Velykas. – *Pakruojo kraštas*, 2012 m. balandžio 17 d., <http://pakruojo.krastas.lt/?data=2012-04-20&i-d=1334656958&pried=2012-04-17> (žiūrėta 2023-11-30).
- Zielińska, Anna, 1996: *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki PAN (*Język na pograniczach* 17).
- Zizas, Rimantas: Miliūnai. – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/milunai/> (žiūrėta 2023-12-10).
- Алексеева, Наталия, 1999: *Из наблюдений над бытовой лексикой русских старообрядцев северо-восточной Литвы*. – *Slavistica Vilnensis* 1999, 199–204 (*Kalbotyra* 48/2).
- Алексеева, Наталия, 2000: Словообразовательные особенности антропонимов старообрядцев северо-восточной Литвы. – *Языки диаспоры: проблемы и перспективы*, Тарту: Издательство Тартуского университета, 31–36 (*Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия* III).
- Атлас Литовской ССР*. Москва: Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, 1981.
- Барановский, Василий, 2000: *Хранители старой веры*, Зарасай.
- Барановский, Василий, 2004: *Вековые святыни*, Зарасай.
- Барановский, Василий, Поташенко, Григорий, 2005: Дегуцкая (Дегучьяская) община. – Барановский Василий, Поташенко Григорий, *Староверие Балтии и Польши: Краткий исторический и биографический словарь*, Vilnius: Aidai, 131–134.
- Баронас, Дарюс, 2005: Древнейшие следы пребывания русских в Вильнюсе. – *Slavistica Vilnensis* 2004, 161–166 (*Kalbotyra* 53/2).

- Бьёрнфлатен, Ян И., 1997: Опыт лингвогеографии Псковской области. – *Псковские говоры. История и диалектология русского языка*, ред. Ян И. Бьёрнфлатен, Oslo: Solum Forlag, 8–31.
- Василий Золотов. *Дегуцкий летописец. Хронограф, сиречь Летописец Курляндско-Литовский*, издание подготовил Глеб В. Маркелов, Санкт-Петербург: Издательство Пушкинского Дома, 2021.
- Ганцкая, Ольга А., 1954: Некоторые материалы по этнографии старожильского русского населения Литовской ССР. – *Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая (Новая серия) 23: Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год)*, отв. ред. Николай Н. Чебоксаров, Л. Н. Терентьева, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 78–88.
- Гура, Александр В., Терновская, Ольга А., Толстая, Светлана М. (сост.), 1983а: Народная культура Полесья (анкета вопросник для этнолингвистического атласа). – *Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*, отв. ред. Никита И. Толстой, Москва: Наука, 47–49.
- Гура, Александр В., Терновская, Ольга А., Толстая, Светлана М. (сост.), 1983б: Программа полесского этнолингвистического атласа. – *Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*, отв. ред. Никита И. Толстой, Москва: Наука, 21–46.
- Деделевъ, А. (подъ ред. К. Гуковскаго), 1893: М-ко Яново (Опытъ историко-статистическаго описанія). – *Памятная книжка Ковенской губерніи на 1894 годъ. Ковенскій Губернскій Статистическій комитетъ*, Ковна, 121–140 (второго счета).
- Дементьева, В. И., 1973: Конструкции с глагольной формой есть в современных русских говорах на территории Северо-Запада. – *Советское финноугроведение 2*, 99–107. *Диалектологический сборник: Материалы II диалектологической конференции*, ред. Лидия И. Немцева и др., Рига: Звайгзне, 1968.
- Диалектологический сборник: Материалы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтике (октябрь 1972)*, ред. Мария К. Сивицкене, Вильнюс, 1974.
- Карта Ковенской губернии с показанием местностей, где проживают раскольники беспоповщинской секты*. – Российский государственный исторический архив, ф. 1293 (Технико-строительный комитет МВД), оп. 166: Ковенская губерния, д. 1.
- Кожурин, Кирилл Я., 2022: *Староверы Псковского Поозерья: Невельский уезд*, [Б. м.]: Издательские решения.
- Коницкая, Елена М., 2013: Проблемы изучения русских говоров Литвы. – *Славянский мир: общность и многообразие. К 1150 славянской письменности. Международная научная конференция: Тезисы*, отв. ред. Константин В. Никифоров, Москва, 159–163.
- Корецкій, Петръ И., 1863: О раскольникахъ въ Ковенской губерніи. – *Памятная книжка Ковенской губерніи на 1863 годъ*, Ковно: Въ типографіи Ш. Соколовскаго, 3–46 (второго счета).

- Кузьмина, Ирина Б., Немченко, Елена В., 1971: *Синтаксис причастных форм в русских говорах*, Москва.
- Лаучюте, Юрате А., 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград: Наука (Ленинградское отделение).
- Лебедева, Жанна, 1998: Старообрядческий духовный хор деревни Федоришки. – *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai*. 1996–1997, red. Vytis Čiubrinskas ir kt., Vilnius, 131–135.
- Магин, Илья, 2015а: Биржай и его восточные окрестности: языковой очерк. – *Евреи на карте Литвы: Биржай. Проблемы сохранения еврейского наследия и исторической памяти*, отв. ред. Ирина Копченова, Москва, 93–104.
- Магин, Илья, 2015б: Староверы как евреи: особенности пищевых запретов у старообрядцев северной Литвы. – *Евреи на карте Литвы: Биржай. Проблемы сохранения еврейского наследия и исторической памяти*, отв. ред. Ирина Копченова, Москва, 152–170.
- Мальцев, Александр И., 2006: *Старообрядческие беспоповские согласия в XVIII – начале XIX века. Проблема взаимоотношений*, Новосибирск: ИД «Сова».
- Морозова, Надежда, 2001: Литовское старообрядчество: история, культура, язык (библиографический указатель). – *Slavistica Vilnensis* 2001, 195–218 (*Kalbotyra* 50/2).
- Морозова, Надежда, 2011: Староверы Литвы: места компактного проживания в прошлом и настоящем. – *Историко-культурный ландшафт Северо-Запада: Четвертые Шёгреновские чтения*, ред. Владимир М. Грусман et al., Санкт-Петербург: Европейский Дом, 248–259 (= Морозова, Надежда, 2012: Староверы Литвы: места компактного проживания в прошлом и настоящем. – *Перекрестки*. Журнал исследований восточноевропейского пограничья 3–4, 134–147; Морозова, Надежда, 2017: Староверы Литвы: места компактного проживания в прошлом и настоящем. – *Valerijus Čekmonas: Kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 744–759).
- Морозова, Надежда, 2013: Сочинения старообрядцев-беспоповцев в Речи Посполитой в XVIII веке. – *Slavistica Vilnensis* 2013, 79–87 (*Kalbotyra* 58/2).
- Морозова, Надежда, 2014а: Польский собор 1751 г. в старообрядческой рукописной традиции. – *Staroobrzędowcy za granicą II. Historia. Religia. Język. Kultura*, red. Dorota Paško-Koneczniak et al., Toruń: Eikon, 229–242.
- Морозова, Надежда, 2014б: Польский собор 1751 г. и его Устав в старообрядческой рукописной традиции. – *Славянская письменность Великого княжества Литовского: характерные черты и специфические особенности*: Сборник статей, сост. Надежда Морозова, Вильнюс: Институт литовского языка, 145–167.
- Морозова, Надежда, 2017: Научное наследие В. Н. Чекмонаса (1936–2004): изучение старообрядчества Литвы. – *Slavistica Vilnensis* 2017, 139–150.
- Морозова, Надежда, 2018: Анатолий Павлович Непокупный и изучение старообрядческих говоров Литвы. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 250–273.

- Морозова, Надежда, 2021: К истории староверия в Литве в XIX в.: Рымковский собор 1856 г. и его постановления. – *Slavistica Vilnensis* 66/1, 56–72. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2021.66\(1\).60](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2021.66(1).60)
- Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий 1998а: О мифологизации событий прошлого в устной традиции старообрядцев Литвы. – *Senoji Lietuvos literatūra 6: Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 105–113.
- Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий 1998б: О понятии, особенностях и проблемах происхождения традиционного говора старообрядцев Литвы. – *Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai. 1996–1997*, red. Vytis Čiubrinskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 41–61.
- Морозова, Надежда, Чекмонас, Валерий, 2007: Говоры старообрядцев Литвы: особенности и проблемы происхождения. – *Фольклор старообрядцев Литвы 1: Сказки. Пословицы. Загадки*, сост. Юрий Новиков, Вильнюс: Издательство Вильнюсского педагогического университета, 51–70.
- Немченко, Василий Н., 1958: Фонетические и морфологические особенности говора русского населения Ионавского района Литовской ССР. – *Kalbotyra* 1, 147–173.
- Немченко, Василий Н., 1960: Наблюдения над синтаксисом говора русского населения Ионавского района Литовской ССР. – *Kalbotyra* 2, 59–83.
- Немченко, Василий Н., 1961: *Говор русских старожилов Ионавского района Литовской ССР*: Диссертация... кандидата филологических наук, Вильнюс.
- Немченко, Василий Н., 1963: Русские старожилы Литвы и их говоры. – *Kalbotyra* 7, 63–86.
- Немченко, Василий Н., Сеница, Александра И., Мурникова, Татьяна Ф., 1963: *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига (*Ученые записки Латвийского государственного университета* 51: *Филологические науки* 8А).
- Непокупный, Анатолий П., 1958: Кілька випадків впливу литовської мови на синтаксис російських говірок Литовської РСР. – *Науковий щорічник за 1957 рік*, Київ: Видавництво Київського державного університету, 137–140.
- Непокупный, Анатолий П., 1970: Уничжительный суффикс *-оват-* в прозвищах от личных имен в русских говорах северо-восточной Литвы. – *Труды Прибалтийской диалектологической конференции 1968 г.*, ред. Борис М. Гаспаров и др., Тарту, 103–108.
- Непокупный, Анатолий П., 1972: «Доостровные» литуанизмы в островных русских говорах Литвы. – *Тезисы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтийских республиках (октябрь 1972)*, Вильнюс, 41–42.
- Нефедов Георгий Федорович (1900–1966), филолог, доцент Ленинградского Государственного университета СПФ АРАН, ф. 961, оп. 1. <http://isaran.ru/?q=ru/fund&ida=2&guid=79C250CF-0007-E722-A24E-32D82CC23D73>.
- Нефедов, Георгий Ф., 1956: Новая запись сказки о царе Салтане. – *Пушкин: исследования и материалы*, т. 1, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 243–248.

- Новиков, Юрий А., 2002а: Волочебный обряд у старообрядцев Литвы и Беларуси [тексты]. – *Slavistica Vilnensis* 2002, 185–196 (*Kalbotyra* 51/2).
- Новиков, Юрий А., 2002б: Пасхальный обход дворов у старообрядцев литовско-белорусского пограничья. – *Slavistica Vilnensis* 2002, 81–92 (*Kalbotyra* 51/2).
- Новиков, Юрий А., 2002в: Свадьба «вкрадку» у старообрядцев Литвы. – *Балто-славянские исследования* 15, Москва: Индрик, 455–466.
- Поташенко, Григорий, 2005а: Бобришкская (Пушанская) община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши*: Краткий исторический и биографический словарь, Vilnius: Aidai, 46–48
- Поташенко, Григорий, 2005б: Васильевы. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши*: Краткий исторический и биографический словарь, Vilnius: Aidai, 58–64.
- Поташенко, Григорий, 2005в: Данилишкская община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши*: Краткий исторический и биографический словарь, Vilnius: Aidai, 127–128.
- Поташенко, Григорий, 2005г: Дудишкская община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши*: Краткий исторический и биографический словарь, Vilnius: Aidai, 155–156.
- Поташенко, Григорий, 2005д: Поезерецкая община. – Василий Барановский, Григорий Поташенко, *Староверие Балтии и Польши*: Краткий исторический и биографический словарь, Vilnius: Aidai, 298–299.
- Поташенко, Григорий, 2006: *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы и материалы*, Vilnius: Aidai.
- Поташенко, Григорий, 2023: *История Данилишкской общины и Свято-Троицкий храм, Вильнюс*.
- Программа и тезисы межвузовской диалектологической конференции по изучению русских говоров в Прибалтийских республиках*, ред. Мария К. Сивицкене, Вильнюс, 1962.
- Псковский областной словарь с историческими данными*, 1–, Ленинград (Санкт-Петербург): Издательство Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета, 1967–.
- Резолюция межвузовской диалектологической конференции по изучению русских говоров в Прибалтийских республиках. – *Kalbotyra* 8: *Русские говоры в Прибалтике*: сборник статей, 1963, 125–127.
- Российский государственный архив древних актов, ф. 248, оп. 7, кн. 397.
- Семенова, Мария Ф., 1968: О региональном атласе русских старожильческих говоров Прибалтики. – *Диалектологический сборник*: Материалы II диалектологической конференции, ред. Лидия И. Немцева и др., Рига: Звайгзне, 5–13 (Ученые записки Латвийского государственного университета 92).
- Сивицкене, Мария К., 1968: Об особенностях проявления некоторых морфологических черт в русских говорах Литвы. – *Диалектологический сборник*: Материалы II диалектологической конференции, ред. Лидия И. Немцева и др., Рига: Звайгзне, 112–116.

- Сивицкене, Мария К., 1979: О двуязычии сельского русского населения Литвы. – *Socialinės lingvistikos problemos*, Vilnius 59–66 (*Lietuvių kalbotyros klausimai XIX*).
- Сивицкене, Мария К., 1998: Из истории русского старожильского населения Литвы. – *Slavistica Vilnensis 1997: Язык. История. Культура: Сборник статей, посвященный шестидесятилетию профессора Валерия Н. Чекмонаса*, 153–164 (*Kalbotyra* 46/2).
- Сивицкене, Мария, 1974: Об одном случае морфологической интерференции (на материале русско-литовского диалектного контактирования). – *Филологические науки* 6, 95–100.
- Синочкина, Бируте, 2002а: Речь как зеркало самоидентификации (староверы Литвы о себе). – *Respectus Philologicus* 1(6), 152–161.
- Синочкина, Бируте, 2002б: Старообрядцы Литвы о себе и своем говоре. – *Проблемы языка диаспоры*, Тарту: Издательство Тартуского университета, 234–247 (*Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия VI*).
- Синочкина, Бируте, 2004: Старообрядцы Литвы: специфика языковой личности. – *Slavica Helsingiensia* 24: *Русскоязычный человек в иноязычном окружении*, ред. Арто Мустайоки, Екатерина Протасова, Helsinki, 67–81.
- Станкевич, Андрей А., 1909: *Русскія поселенія Ковенской губерніи*, Вильна: Губернская типографія (*Виленскій временникъ* 4).
- Трифоновас, Яковас, 1978а: Основные проблемы вокализма и консонантизма островного говора русского языка. – *Проблемы внутренней и внешней лингвистики: Сборник статей*, отв. ред. Юрий С. Степанов, Москва: Наука, 88–96.
- Трифоновас, Яковас, 1978б: Явления социальной дифференциации диалектной лексики в островном говоре. – *Проблемы внутренней и внешней лингвистики: Сборник статей*, отв. ред. Юрий С. Степанов, Москва: Наука, 144–155.
- Трифоновас, Яковас, 1988: Динамика языковых процессов на разноязычной территории. – *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII: Lietuvių kalba ir bilingvizmas*, Vilnius, 107–122.
- Трубинский, Валентин И., 1984: *Очерки русского диалектного синтаксиса*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Труды Прибалтийской диалектологической конференции 1968 г.*, ред. Борис М. Гаспаров и др., Тарту, 1970.
- Успенский, Борис А., 2002: *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, издание 3-е, исправленное и дополненное, Москва: Аспект Пресс.
- Хронограф Литовский 2011: *Хронограф Литовский, сиречь Летописец степенный древлеправославного христианства*, ред.-сост. Надежда Морозова, Вильнюс: Вильнюсский университет.
- Чекмонас, Валерий, 1997а: Мягкие “шепелявые” согласные [с’] и [з’] в говорах Псковской области (лингвогеография и основные артикуляционно-акустические особенности). – *Russian Linguistics* 21/3, 247–270.
- Чекмонас, Валерий, 1997б: Особенности реализации согласных [y] и [ч] в говорах Псковской области. – *Псковские говоры. История и диалектология русского языка*, ред. Ян И. Бьёрнфлатен, Oslo: Solum Forlag, 182–208.

- Чекмонас, Валерий, 1998а: Аканье и оканье в северной части Псковской области. – *Slavistica Vilnensis* 1998: XII Международный съезд славистов. Краков, 27.08–2.09.1998: Доклады литовской делегации, 57–132 (*Kalbotyra* 47/2).
- Чекмонас, Валерий, 1998б: Артикуляционные особенности согласных /ц/ и /ч/ в говорах Псковской области. – *Язык. Изменчивость и постоянство: К 70-летию Леонида Л. Касаткина*, ред. Мария Л. Каленчук, Москва: Институт русского языка им. Виктора В. Виноградова РАН, 98–112.
- Чекмонас, Валерий, 1999: Аканье и яканье в говорах Псковского района (современное состояние и проблемы истории). – *Slavistica Vilnensis* 1999, 89–146 (*Kalbotyra* 48/2).
- Чекмонас, Валерий, 2000а: К социолингвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы. – *Русские староверы за рубежом*, ред. Ирина П. Кюльмоя, Тарту: Издательство Тартуского университета, 200–224 (*Труды по русской и славянской филологии: Лингвистика. Новая серия IV*) (= Чекмонас, Валерий, 2017: К социолингвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы. – *Valerijus Čekmonas: Kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 555–580).
- Чекмонас, Валерий, 2000б: О понятии социолингвистического ареала. – *Slavistica Vilnensis* 2000, 129–131 (*Kalbotyra* 49/2) (= Чекмонас, Валерий, 2017: О понятии социолингвистического ареала. – *Valerijus Čekmonas: Kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 581–584).
- Чекмонас, Валерий, 2001а: К изучению вокализма говоров Псковщины (Ритмическая структура слова и акустические особенности реализации гласных в говоре д. Тешевицы Псковского района). – *Вопросы русского языкознания IX: Диалектная фонетика русского языка в диахронном и синхронном аспектах*, отв. ред. Клавдия В. Горшкова, Марина Л. Ремнева, Москва, Издательство МГУ, 43–85.
- Чекмонас, Валерий, 2001б: Необычное предание о патриархе Никоне. – *Slavistica Vilnensis* 2001, 188–189 (*Kalbotyra* 50/2).
- Чекмонас, Валерий, 2001в: Старообрядческие говоры Литвы и проблемы исторической диалектологии русского языка. – *Русский язык: исторические судьбы и современность. Международный конгресс, Москва, МГУ, 13–16 марта 2001 г.*: Труды и материалы, ред. Марина Л. Ремнева, Анатолий А. Поликарпов, Москва: Издательство Московского университета, 62–63.
- Чекмонас, Валерий, 2002: Об усечении аффрикат /ц/ и /ч/ в старообрядческих говорах Литвы. – *Материалы и исследования по русской диалектологии* 1(7), Москва: Наука, 104–116.
- Чекмонас, Валерий, 2003: О названиях цепа и его частей в старообрядческих говорах Литвы и в псковских говорах. – *Slavistica Vilnensis* 2003, 179–186 (*Kalbotyra* 52/2).
- Шулене, Ольга Н., 1964: *Синтаксис русского говора Зарасайского района Литовской ССР (простое предложение)*: Диссертация... кандидата филологических наук, Вильнюс.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 2*, уклад. Арнольд Я. Міхневіч і ін., Мінск: Навука і тэхніка, 1980.

OLD BELIEVERS IN LITHUANIA: COMMUNITIES, DISTRIBUTION OF DIALECTS AND MOST PROMINENT FEATURES

Summary

The latest historical studies suggest that the first Old Believers likely settled in the present territory of Lithuania in 1679. The first Old Believer community was established in the village of Puščia (now Rokiškis district) on the peninsula of Lake Sartai around 1710. In other words, in the late 17th and early 18th century, a significant group of the followers of the old Russian Orthodox faith (prior to the reforms of Patriarch Nikon of Moscow), who were willing and able to organise their religious life, gathered in northeastern Lithuania.

Since that time, the religious and linguistic tradition of the Russian Old Believers has become an integral part of Lithuania's cultural landscape. In its over 344 years of existence in the present-day territory of Lithuania, the Old Believer community has endured various periods of prosperity and decline, persecution and religious freedom and faced the challenges of the 20th century along with other Lithuanian nations. In spite of all, at times merciless, twists of history, the Old Believers of Lithuania have preserved their religious tradition, distinctive spiritual and material culture: unique liturgical singing, icon painting, rich folklore, their language and identity. In present-day Lithuania, the Old Believers represent a traditional religion, and the Pomorian Old Orthodox Church of Lithuania is one of the nine traditional religious communities recognised in the country. The Old Believers are an ethnic-confessional minority in Lithuania, comprising a network of 62 parishes (it comes second after Catholics by this criterion) and uniting over 18,000 believers.

The major aim of this study is to present the dialects of the Old Believers in Lithuania from different perspectives: their origin (historical perspective), distribution (geographical perspective), functioning (sociolinguistic perspective), main features (linguistic and dialectological perspective). It also seeks to discuss the questions of the genesis of these dialects and the likely linguistic homeland of the Lithuanian Old Believers.

In the second half of the 20th century, the Lithuanian Old Believers, as a rural population and an ethnic-confessional minority, were relatively homogeneous from a linguistic perspective. The traditional dialects of the Old Believers from different zones are quite homogeneous and closely related to one another. The linguistic features discussed in this study were found in all the studied dialects. In essence, they can be considered variants of the same dialect. However, these dialects cannot be considered an identical and monolithic formation even within the boundaries of individual zones. Differences between the dialects of individual zones, villages or even families and specific idiolects are often associated with the varied frequency of occurrence of certain linguistic phenomena. The reasons for such variation can be diverse, ranging from the nature of the dialect as a relatively flexible system to the linguistic biography of each specific dialect user. It is likely that these features of the dialects spoken by the Old Believers indirectly reflect the history of their formation and are related to the development of Old Believer settlements in these zones.

Comprehensive research on the Old Believers from the late 20th to the 21st century has provided insights into the entirety of the dialects of the Old Believers in Lithuania and enabled the comparison of linguistic data documented by the same researchers in different localities. High-quality audio recordings have allowed researchers to observe certain features (e.g., simplification of the affricates *c* and *č* before *t/t'*, *d/d'* and *n/n'*, syntactic peculiarities, etc.) that were not previously documented. These studies have also shown that the traditional villages of the Old Believers became depopulated, as their residents massively moved to cities in the 1950s and 1960s. The fact that it was possible to find the informants who had preserved their dialect during the expeditions and to create an audio archive of the Lithuanian Old Believers' dialects can be considered a crucial achievement. We can now say that unique material was collected during the expeditions, which can be further analysed and compared with the dialects of the Old Believers from other regions and Russian continental dialects.

Drawing on the discussed historical and demographic data and the collected material, the zones of Rokiškis, Zarasai, Jonava, Ignalina–Vidžiai (Bel. *Бідзві*) and Švenčionys–Lentupis (Bel. *Лынтупы*), as well as the areas of Vilnius, Radviliškis and Kelmė inhabited by the Old Believers were identified in Lithuania as well as the region of Latgale in neighbouring Latvia and Belarus. Parish is a natural structural unit of these zones and areas. Each zone has its own structure and main features.

From the perspective of linguistic geography, all the dialects of the Old Believers of Lithuania, having separated from the main area of Russian dialects and further developed in the environment of other languages, are considered as *islands* (enclaves). Based on the distribution of the villages inhabited by the Old Believers in Lithuania and their internal social, demographic and cultural connections, two types of linguistic islands can be identified: *incoherent*, or *unrelated*,

isolated, dispersed, and coherent (i.e., *related*, as an opposite to the dispersed islands in isolated linguistic communities). Coherent dialects are found in the zones of Jonava, Rokiškis, Zarasai, Ignalina–Vidžiai, and Švenčionys–Lentupis. The coherence of dialects is directly related to their viability. Isolated dialects quickly assimilate with the surrounding linguistic environment, while related dialects remain viable for a long time and preserve the main features of the dialect.

This study presents the main phonetic features of the dialects of the Lithuanian Old Believers and the most important morphosyntactic aspects. The main feature defining the vowel system of the dialects of the Lithuanian Old Believers is the so-called *akanye–yakanye* or, in other words, a clear pronunciation of *a, ja* instead of *o, e* in the initial pre-stressed syllable. Meanwhile, the key feature of their consonant system is non-palatalized *č* (*č* is always palatalized in standard Russian). Simplification of the affricates *c* and *č* before *t/t'*, *d/d'* and *n/n'* is found in all dialects: *касѣд_дамой* ‘косец домой’ (reaper, go home), *ты́сят_так сем* ‘тысяч так семь’ (about seven thousand). This phenomenon irregularly occurs in other phonetic positions as well.

One of the most prominent morphological features is the coincidence of the dative and instrumental plural endings (*-ам/-ям, -им*). Comparative forms with the word-final *-оше* were observed in all the studied dialects: *тан-оше* ‘тоньше’ (thinner), *дал-оше* ‘длиннее’ (longer).

Another distinctive feature is the irregular mixing of the case forms of the pronouns *кто* (who, with a living entity) and *что* (what, with a non-living entity); they usually use the form *кого*, phonetically [кавó], instead of *что, чего*.

All the dialects spoken by the Old Believers in Lithuania show a widespread trend to use the perfect tense paradigm formed from the verb *to be* and the adverbial past participle in the active voice: *ѣсть купѣвши* ‘has bought’, *был купѣвши* ‘had bought’, *бѹдит купѣвши* ‘will have bought’. These forms denote an action completed at the moment of speaking: *сам я не радѣвши здесь* (I myself was not born here).

In the dialects of the Old Believers in Lithuania, the past (adverbial) participles in the active voice create an opposition to the forms of the passive voice. Their syntactic function is the components of the predicate. In our dialects, this predicate, which is expressed in passive participles, is often in disagreement with the subject, e.g., *Гляжѹ сѣни атпѣрта* (I see, the porch is open); *Тяпѣрь трахтѣр кѹплина* (A now-bought tractor); *Анѹ оба на магѹлках пахарѹнен* (They both are buried in the cemetery). Six types of subject–predicate non-agreement are described in the study.

The research carried out between 1996 and 2002 allowed a new look at the problem of the genesis of the dialects of the Lithuanian Old Believers and a return to the question of their linguistic homeland. Linguistic data suggest that the homeland of the traditional dialect of the Lithuanian Old Believers is bounded by the southern part of the present Pskov Region and the central part of the Pskov dialect to the south of the OPOCHKA–Novorzhev line, slightly north

of Velikiye Luki and Toropets. It is assumed that the homeland of the dialects spoken by the Lithuanian Old Believers and the inhabited area of a significant peasant population respectively (until their resettlement beyond the border of the Polish–Lithuanian Commonwealth) was right near the Russian–Commonwealth border (the lands of Nevel and Sebezh). In the early 18th century, there were numerous villages inhabited by the Old Believers on both sides of the border, between present Sebezh and Nevel districts in the Pskov Region. In the first half of the 18th century, this area was home to a large and influential intellectual centre of the so-called Fedoseyans. It is likely that the Sebezh–Nevel centre of the Old Believers was precisely the region, which gave rise to the spontaneous development of a certain “Koiné” of the Old Believers.

To sum up, the data on the dialects of the Lithuanian Old Believers are relevant not only for the scholars of Russian and other Slavic languages but also for specialists in Lithuanian and Baltic languages, as well as the Finnish language. At the end of the 20th century, the science of philology again turned its eye to the idea of the area of the Baltic languages (*Circum-Baltic languages, Peipus-Bund*), with its eastern fringes being the Pskov–Novgorod dialects. Considering the Pskovian origin of the dialects of the Lithuanian Old Believers and the fact that, as islands, they do not have contact with the dialects of the main Russian language area, it should be said that many linguistic features were conserved and retained much better compared to the central dialects of the Russian language. Furthermore, the abundant data collected during the expeditions can be a valuable source for investigating the relationships between Slavic, Baltic, and Finnish languages.

СТАРОВЕРЫ ЛИТВЫ: ОБЩИНЫ, РАСПРОСТРАНЕНИЕ ГОВОРОВ И ВАЖНЕЙШИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Резюме

Новейшие исторические исследования показывают, что первые староверы появились на территории современной Литвы, вероятно, в 1679 г., а первая старообрядческая община основана около 1710 г. в деревне Пуца (современный Рокишкский район), на полуострове озера Сартай. Это означает, что в конце XVII – начале XVIII в. именно в северо-восточной Литве образовалась значительная группа последователей старой русской веры (до реформы патриарха Никона), у которых возникло желание и возможности организовать свою религиозную жизнь.

С тех пор религиозная и языковая традиция русских старообрядцев стала неотъемлемой частью культурного ландшафта Литвы. За 344 года существования на территории современной Литвы старообрядческая община пережила различные периоды расцвета и падения, гонений и религиозной свободы, вместе с другими народами Литвы выдержала испытания XX века. Несмотря на порой безжалостные повороты истории, литовские староверы сохранили свою религиозную традицию, самобытную духовную и материальную культуру: уникальное церковное пение, иконопись, богатый фольклор, язык и идентичность. В современной Литве старообрядчество является традиционной религией, а Литовская старообрядческая поморская церковь – одной из девяти традиционных религиозных общин, признанных государством. Староверы являются этноконфессиональным меньшинством; зарегистрировано 62 прихода (по этому показателю староверы уступают только католикам), объединяющих более 18 000 верующих.

Основная цель данной работы – представить возникновение (исторический аспект), распространение (географический аспект), функционирование (социолингвистический аспект) и основные особенности (лингвистический, диалектологический аспект) говоров

староверов Литвы, а также обсудить их генезис и попытаться определить потенциальную прародину.

Литовское старообрядческое сельское население во второй половине XX в. было относительно однородным в языковом отношении. Выделенные во время работы языковые черты фиксируются во всех обследованных говорах. В принципе, эти говоры можно рассматривать вариантом одного и того же диалекта. Однако их нельзя считать единым, монолитным образованием даже в пределах отдельных районов. Различия между зонами, деревнями или даже семейными говорами и конкретными идиолектами касаются чаще всего частоты фиксации тех или иных явлений (в основном это относится к морфологии и синтаксису), хотя такие данные очень трудно поддаются объективизации. Это скорее субъективные слуховые впечатления, что, к примеру, несогласованные пассивные конструкции в Рокишкской зоне встречаются чаще, чем в Игналинском регионе или наоборот. Причины такого варьирования могут быть самыми различными, начиная от собственно языковой природы говоров как достаточно мобильной системы и заканчивая особенностями языковой биографии каждого конкретного носителя говора. Вероятно, эти особенности старообрядческих говоров косвенно отражают историю их формирования и связаны с развитием старообрядческих поселений на этих территориях.

Подробные исследования конца XX – начала XXI в. позволили рассмотреть старообрядческие говоры в совокупности, сравнить лингвистические данные, зафиксированные одними и теми же исследователями в разных регионах. Качественные записи дали возможность отметить некоторые явления, не учтенные ранее, напр.: упрощение аффрикат *ц* и *ч* перед *т/т'*, *д/д'* и *н/н'*, синтаксические особенности и др. Эти исследования также показали, что традиционные старообрядческие деревни опустели, поскольку в 1950–1960 гг. их жители массово переселились в города. Важнейшим результатом экспедиционной работы следует считать тот факт, что нам удалось найти информаторов, хорошо и очень хорошо сохранивших свой говор, и создать фонотеку старообрядческих говоров Литвы, которая в настоящее время полностью оцифрована. В данный момент можно сказать, что во время полевой работы был собран уникальный материал, который можно анализировать, сравнивать с данными старообрядческих говоров других регионов и русскими материковыми говорами.

На основании анализа исторических, демографических данных и собранного полевого материала на территории Литвы и сопредельных с ней районов Латвии и Беларуси были выделены и описаны Рокишкская, Зарасайская, Йонавская, Игналинско-Видзовская и Швенчёнско-Лынтупская зоны, а также Вильнюсский, Радвилишкский и Кельмеский ареалы расселения староверов и распространения старообрядческих говоров. Естественным

структурным элементом этих зон и ареалов является приход. Каждая зона обладает своей структурой и основными особенностями.

С точки зрения лингвистической географии все старообрядческие говоры Литвы, будучи оторванными от основного массива русских материковых говоров и функционирующие в иноязычном окружении, являются островными. В Литве в зависимости от расположения деревень и наличия внутренних социальных, демографических и культурных связей встречаются два типа островных говоров: некогерентные (или изолированные, рассеянные, несвязанные) и когерентные, то есть связанные, противопоставленные рассеянными в изолированных языковых сообществах. Когерентными являются говоры Рокишкской, Зарасайской, Йонавской, Игналинско-Видзовской и Швенчёнско-Лынтупской зон. Когерентность говоров напрямую связана с их жизнеспособностью. Изолированные говоры очень быстро ассимилируются с языковым окружением, связанные говоры в течение длительного времени остаются живыми и хорошо сохраняют основные диалектные черты.

В работе представлены основные фонетические особенности и важнейшие черты морфосинтаксиса говоров староверов Литвы. Отличительной чертой вокализма этих говоров является сильное аканье-яканье (произношение четкого [a/'a (я)] вместо [o] или [e] в первом предударном слове). Важнейшая черта консонантизма данных говоров – это твердый *ч*, в отличие от русского литературного языка, где этот звук всегда мягкий. Во всех говорах отмечается усечение аффрикат *ц* и *ч* перед *т/т'*, *д/д'* и *н/н'*: *касэ́д_дамóй* (косец домой), *ты́сят_так сем* (тысяч так семь). Иногда это явление наблюдается и в других позициях.

Одна из ярчайших морфологических черт – это совпадение форм дательного и творительного падежа множественно числа с окончанием *-ам/-ям, -им*. Во всех говорах зафиксированы формы сравнительной степени прилагательных (и наречий) на *-оше/-оже*: *тан-óше* (тоньше), *дал-óже* (длиннее).

Еще одна особенность – это смешение вопросительных местоимений *кто* и *что*; в речи чаще всего встречается форма родительного / винительного падежа *кого* (фонетически [каво́]) в значении *что, чего*.

Во всех говорах широко представлена перфектная парадигма, образованная путем сочетания форм глагола быть и деепричастий действительного залога на *-шы/-вши*: *йесть купíвши, был купíвши, бўдит купíвши*. Эти формы означают действие, закончившееся к моменту речи.

В русских говорах Литвы действительные причастия и деепричастия противопоставлены формам страдательных причастий. Их синтаксическая функция – составная часть сказуемого. В наших говорах очень часто наблюдается рассогласование подлежащего и именной части сказуемого, выраженного краткой формой страдательного причастия, напр.:

Гляжу́ сѣни атпѣрта; Тяпѣрь трáхтър кúплина; Ані́ óба на магі́лках пахарóнен. В работе выделено 6 типов несогласованных пассивных конструкций.

Исследования 1996–2002 гг. позволили по-новому взглянуть на проблему генезиса старообрядческих говоров Литвы и вернуться к вопросу об их происхождении. Лингвистические данные позволяют говорить, что лингвистическая прародина традиционных говоров староверов Литвы ограничивается южной частью современной Псковской области и центральной частью псковского диалекта южнее линии Опочка–Новоржев, немного севернее Великих Лук и заканчивающаяся на уровне Торопца. Предполагаемая прародина старообрядческих говоров Литвы и, естественно, территория проживания значительной части русских крестьян до их исхода за «польский рубеж» находилась в непосредственной близости от границы Российской империи и Речи Посполитой (Невельские и Себежские земли).

В начале XVIII в. в районе современной границы Себежского и Невельского районов Псковской области находилось крупное скопление старообрядческих деревень, а в первой половине XVIII в. здесь сформировался крупный и влиятельный интеллектуальный федосеевский центр. Вполне возможно, что себежско-невельский старообрядческий центр как раз и был тем регионом, где стихийно вырабатывались нормы старообрядческого говора, которые мы наблюдаем в настоящее время.

Собранные нами сведения позволяют утверждать, что старообрядцы Литвы до 1920 г. были этноконфессиональным сообществом, практически закрытым для иноязычного влияния и что нынешние старейшие носители говоров сохраняют (или сохраняли до недавнего времени) особенности речи, унаследованные ими от своих предков, покинувших Россию в первой половине XVIII в. Активное знакомство литовских староверов с окружающими говорами (и языками) начинается только в начале XX в., а точнее, с конца 1920-х гг., когда дети староверов стали посещать литовские и польские школы.

Наконец, данные старообрядческих говоров Литвы представляют научный интерес не только для русистов и славистов, но и литуанистов и балтистов. В последнее время в науке возобновился интерес к проблеме Балтийского языкового союза (*Circum Baltic languages, Peipus-Bund*), восточной окраиной которого являются псковско-новгородские говоры. Учитывая псковское происхождение старообрядческих говоров Литвы, а также тот факт, что в них в силу островного характера и отсутствия контактов с русскими материковыми говорами многие языковые черты законсервировались и сохранились в значительно большей степени, чем в материковых говорах, собранные во время многочисленных экспедиций материалы могут пролить дополнительный свет на историю балтийско-финско-славянских языковых отношений.

STUDIJOJE MINIMŲ VIETOVARDŲ SĄRAŠAS

Abiejų Tautų Respublika	Bobriškis	Estija
Adutiškis	Boksitogorsko rajonas	Gailiūnai
Akmena	Borisoglebskas (Daugpilis)	Gaižūnai
Aleksandrovskaia sloboda (Užusaliai)	Breslauja	Gardino gubernija
Alizava	Brianskas	Gdovas
Amaliai	Bulgarija	Gegabrasta
Andriejauka	Butkaičiai	Gilaičiai
Andrioniškis	Butkūnai	Girelė
Anykščiai	Ceikinėliai	Gojus
Anykščių rajonas	Čepurniškės	Gomelio sritis
Antakmenė	Černovščizna	Gudiškės
Antalieptė	Daneikiai	Ignalina
Apašcia	Daniliškės	Ignalinos rajonas
Apydėmė	Daugėliškis	Ilguočiai
Archangelsko sritis	Daugpilis	Izabelinė
Aukštakalnis	Dauguva	Jelgava
Babtai	Davedynos	Jonava
Bacaičiai	Degučiai	Jonavos rajonas
Bagdonys	Didieji Ibėnai	Juodupė
Baltarusija	Didieji Lukai	Juodžiai
Baltromiškė	Dinaburgas (Daugpilis)	Jurgeliškė
Biržai	Dysna	Kačergiškė
Biržų rajonas	Dubėnai	Kaišiadorių rajonas
Blažiškės	Dūdiškės	Kakoniškė
Blyniškės	Dūkštas	Kalnagaliai
	Dvariškiai	Kalviai

Kantaučiai	Leningradas (Sankt	Neveronys
Karaliaučiaus	Peterburgas)	Nikolskaja sloboda (Ibėnai)
(Kaliningrado) sritis	Lenkija	Nórbutiškiei
Karelija	Lentupis	Novoaleksandrovskas
Kaukazas	Leonuvka	(Zarasai)
Kaunas	Lietuva	Novoržėvas
Kauno gubernija	Liginiškis (Liginiški)	Obeliai
Kauno rajonas	Lygšilis	Oka
Kavarskas	Lovatė	Opočka
Kazitiškis	Lukošiškė	Ostrovas
Kėdainių rajonas	Lukštai	Pabaltijo kraštas
Kelmė	Luoba	Paežeriai
Kelmės rajonas	Luokė	Pakupelkis
Ketūnai	Mainėivos	Panevėžys
Klaipėda	Mantromiškiei	Paonegės rajonas
Kochaniški (Kakoniškė)	Maseliškės	Papilys
Kolainiai	Maskva	Pasekai
Kozodojų kaimas	Medeišiai	Paskutiškiai
Kraslava	Meikštai	Pastoviai
Kriaunos	Meilūnai	Pastovių rajonas
Kuklianai	Mielagėnai	Pavyslio kraštas
Kukutėliai	Mikalavas	Pažemys
Kuliniai	Mikniškės	Perelozai
Kulva	Miliūnai	Pociūnai
Kupiškio rajonas	Minauka	Polesė
Kupiškis	Minsko gubernija	Polivarkas
Kurskas	Molėtai	Popovka
Kuršas	Motiejūnai	Pskovas
Kuršėnai	Mūro Strėvininkai	Pskovo sritis
Kvedariškis	Nadūnai	Pustorževsko (Novoržėvo)
Latgala	Naugardas	apskritis
Latvija	Naugardo gubernija	Pustoška
Lebeniškiei	Neris	Puščia
Leckava	Nevelis	Radviliškio rajonas

Radviliškis	Stonaičiai	Utenos rajonas
Raguva	Stravai	Užpaliai
Raisteniškės	Suvėnai	Užubaliai
Raseinių rajonas	Suviekas	Užusaliai
Rimkai	Šalčininkų rajonas	Vaboliai
Ryga	Šeimatis	Vadaktai
Rokiškio rajonas	Šėta	Vaiguva
Rokiškis	Šiaulėnai	Valerava
Rudėnai	Šiauliai	Vandžiogala
Rumunija	Šiaulių rajonas	Vegeriai
Rusanovas	Šiaurės vakarų kraštas	Velikaja (upė)
Rusija	Šiulėnai	Vepriai
Rusteikiai	Šukiškiai	Vetkos regionas
Salakas	Švedija	Vidžiai
Salkininkai	Švenčionių rajonas	Viešintos
Samaniai	Švenčionys	Vileišiai
Sankt Peterburgas	Tartu	Vilniaus gubernija
Sartų ežeras	Tauragnai	Vilniaus kraštas
Sebežas	Toropecas	Vilnius
Sebežo apskritis	Trakų rajonas	Visaginas
Semeliškės	Trimėsėdis	Vitebsko gubernija
Sidariai	Trumpiškiei	Vyžuonos
Siesikai	Tumelina	Vologdos sritis
Sipailiškis	Turgeliai	Vosiūnai
Smalvos	Tverė	Zarasai
Smilgiai	Tverečius	Zarasų rajonas
Smolenskas	Ukmergė	Žasliai
Sovietų Rusija	Ukraina	Žemaitėliai
Stalnioniškis	Ust Dolysų rajonas	Žemaitija
Stelmužė	Utena	Žiežmariai

NADIEŽDA MOROZOVA

Lietuvos sentikiai:
bendruomenės, tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės

Mokslo studija

Redagavo *Ilona Petrovė*

Maketavo *Rasa Labutienė*

Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius